

Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-
en Letterkunde en Geschiedenis
(Gesticht in 1870)

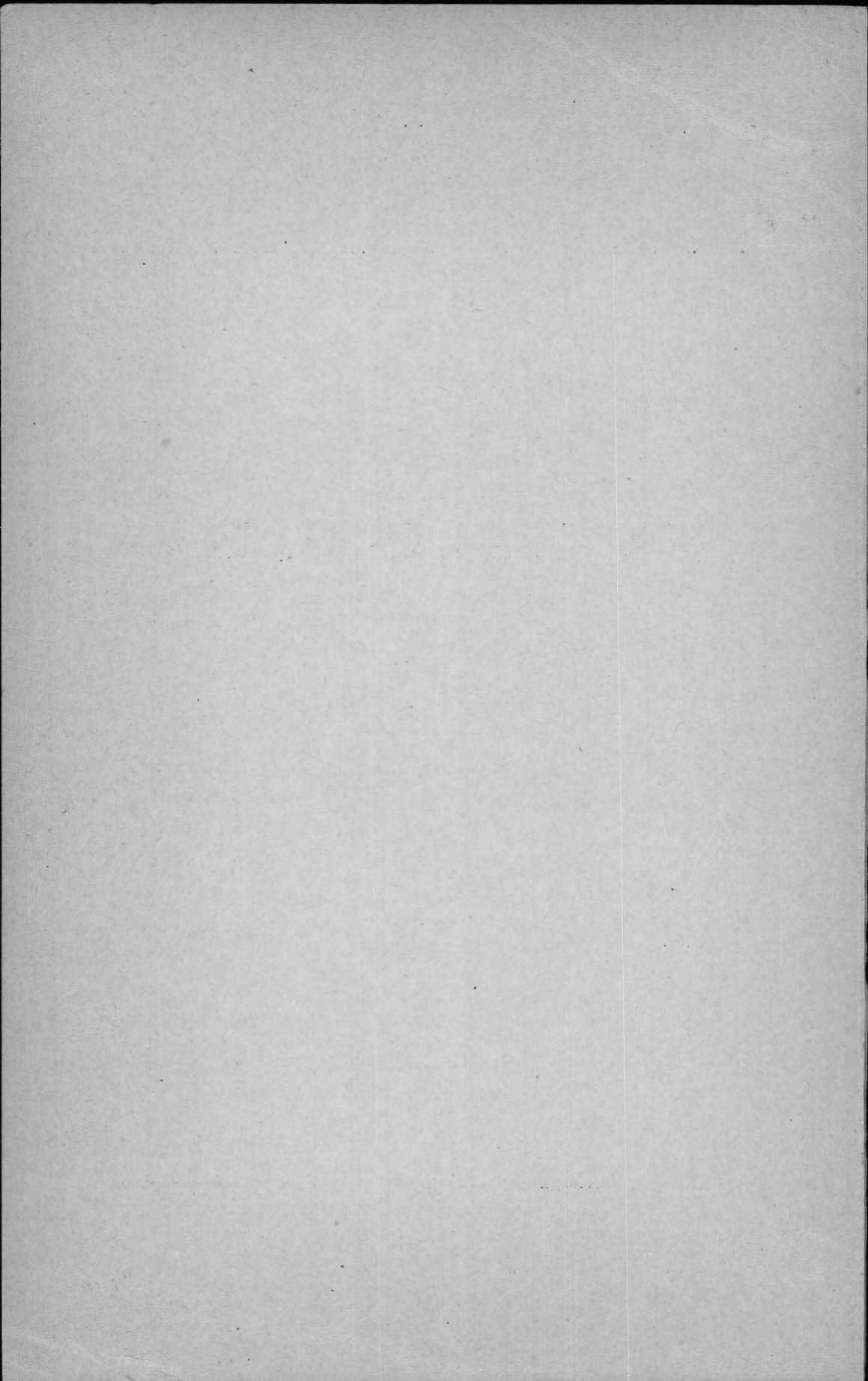
HANDELINGEN

(UITGEGEVEN MET STEUN VAN DE REGERING)

XI

1957

DRUKKERIJ SANDERUS - OUDENAARDE

Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-
en Letterkunde en Geschiedenis
(Gesticht in 1870)

HANDELINGEN

(UITGEGEVEN MET STEUN VAN DE REGERING)

XI

1957

DRUKKERIJ SANDERUS - OUDENAARDE

INHOUD

	blz.
1. <i>De Armenzorg in het Ancien Régime en de 19e eeuw</i> , door Dr. F. G. C. BETERAMS	3
2. <i>Een Proces tussen de twee St. Sebastiaansgilden te Lapscheure</i> , door Luc DANHIEUX	11
3. <i>Ludwig Uhland en de studie van onze oude Volksliederen</i> , door Dr. K. DELEU	17
4. <i>Kiliaan en de Hollandse en Brabantse Dialektwoorden uit Junius' Nomenclator</i> , door Prof. Dr. G. DE SMET	25
5. <i>Johannes-Franciscus Favelet, medisch hoogleraar te Leuven</i> , door Dr. med. L. ELAUT	35
6. <i>Hein van Aken. Nieuwe gegevens voor 's dichters biografie</i> , door Dr. W. E. HEGMAN	53
7. <i>Guilliam Caudron Sr: Nabugodonosor</i> , door Dr. A. A. KEERSMAEKERS	69
8. <i>De twee aan Ruusbroec toegeschreven liederen</i> , door Robrecht LIEVENS	110
9. <i>Het abel spel van Esmoreit</i> , door Jef NOTERMANS	134
10. <i>Vaderlandse geschiedenis en Benelux</i> , door Dr. Ch. THEWISSEN	157
11. <i>Handschrift 391 B van het Algemeen Rijksarchief te Brussel, een onbekend refrein en de dichter van Elckerlijc</i> , door Drs. F. VAN VINCENROYE	163
12. <i>Werkzaamheden van de Maatschappij</i>	179
13. <i>Ledenlijst</i>	188

De bundels I, II, V, VII en VIII zijn uitverkocht.

De overige bundels zijn te verkrijgen tegen de prijs van 100 fr. per bundel. Zich te wenden tot de secretaris van de Maatschappij, Leopold I - straat 327, Jette (Brussel 9). Het bedrag te storten op de P.R. 4051.77 t.n.v. de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde, Jette.

DE ARMENZORG IN HET ANCIEN REGIME EN DE 19e EEUW

DOOR

DR. F. G. C. BETERAMS
lid van de Maatschappij

Naar de algemeen geldende opvatting wordt de studie van de armenzorg in het Ancien Régime regelmatig beperkt tot deze van de H. Geesttafels, waarbij door de meer ingewijden deze van de Huisarmen wordt gevoegd. De opgave is evenwel veel omvangrijker én door het getal begunstigers, én door dit der begunstigden. Steun wordt inderdaad ook uitgedeeld aan de poorten van de kloosters, van de Duitse Orde, door begijnen, gasthuizen, godshuizen en particulieren, omdat ze, ingevolge Kristus' woord, de minsten van hun broeders moesten gedenken en aan hun overvloed deelachtig maken. Steun en onderstand worden derhalve verstrekt aan de ongelukkigigen van alle ouderdom, geslacht en staat. Kinderen en ouderlingen, zieken en gezonden, sedentairen en reizigers, leken en priesters, deftige burgers en gevangenen konden van de aalmoezen genieten, zodat we, buiten de H. Geesttafels en de Huisarmen, ook het O.L.V. gasthuis, Sint Juliaans, Sint Jacob, de godshuizen van de H. Drie-vuldigheid, Sint Pieters, Sinte Barbara en Oliveten, de kindertehuizen als Sint Jozef, Sinte Heilwig en het Blauwhuis, de Pixis cleri, de busse der arme gevangenen, ook het begijnhof met zijn onderafdelingen, als de Infirmérie, de Kiste en Leliëndaal, dienen te vermelden.

De oudste der caritatieve instellingen is ongetwijfeld deze der H. Geesttafels. De meeste inlichtingen hieromtrent moeten we evenwel putten uit de archieven van het dagelijks gebruik, omdat onze voorouders nalieten hun voorschriften te codifiëren, hun inrichting te beschrijven en hun evolutie aan te tekenen. Enkel roepen ze de aandacht in voor de ouderdom van de instelling. Daarom houdt het ook geen steek deze tot de Karolingische periode te willen terugvoeren of te beperken. Waarom niet tot de Merovingische? Feitelijk ontstond ze als godsdienstige organisatie op het moment dat armen en rijken samen in de schoot van de katholieke kerk aanwezig waren en de eersten de geschenken van hun bemiddelde medebroeders in ontvangst mochten nemen. Volgens deze gedachtengang is het logisch het werk te stellen onder het patronaat van de H. Geest, de «Pater paupe»

rum », de « dator munerum », de « consolator optime », zoals de hartstochtelijke sequentia van de Pinkstermis hem betitelt, wanneer in een latere periode een heilige met opvallende naastenliefde, als de H. Martinus, met die opdracht kon gelast worden. Vergeten we ten slotte ook niet dat de Romeinse wereld met zijn « panem et circenses » een armenzorg heeft gekend, zij het dan ook met welbekende, geïnteresseerde bedoeling.

Aanvankelijk bestond te Mechelen slechts één tafel. Deze verakte in de eerste jaren van de 14e eeuw en wordt parochiaal, omdat de gemeente nieuwe gronden annexeerde binnen de muren en b.v. op Nekkerspoel, zodat naar alle waarschijnlijkheid een parochiale herinrichting of aanpassing plaats greep. De verspreiding over zeven parallele inrichtingen vernietigt de eenheid en ipso facto alle gezonde controle. Want ieder verleent steun binnen zijn grenzen zonder rekening te houden met de menselijke scherpzinnigheid en het praktische vernuft. Want niet zelden gebeurde het dat echtelingen, maar vooral partners van een « faux ménage » in het ambtsgebied van twee parochies hun intrek namen en derhalve aan twee tafels aanschoven.

Anderzijds heeft het alle schijn dat bij de splitsing het patrimonium niet broederlijk werd verdeeld, doch eigendom bleef van de Sint Romboutsparochie. Daardoor ontvangt ieder H. Geesttafel met de eer ook de opdracht haar eigen financies te vergaren; daardoor echter worden haar behoeftigen, vooral aanvankelijk, in zeer geringe mate gesteund. Ze begeren dan ook onderstand van de rijkst voorziene tafel, die van haar kant de indringers wil weren. Later zullen alle parochiale instellingen de overvloedige behoeftigen uit hun gebied verdrijven, zodat deze ontneemden van alle steun worden beroofd, aangezien ze twee jaar in dezelfde parochie moeten verblijven om op onderstand aanspraak te mogen maken. Het systeem der borgbrieven bewijst overduidelijk de algemene verspreiding van deze gewoonte, zowel in de tijd als in de ruimte.

Dat is zo niet « de » reden, dan toch één der voornaamsten waarom de steden de Huisarmen in het leven riepen. Ook Mechelen huldigt de gedachte dat alle behoeftigen gelijkwaardig dienen behandeld en dat de geographische factor, t.t.z. de minder bedeelde parochie, geen determinerende invloed mag laten gelden. Als stichtingsdatum wordt veel te licht gewezen op de keizerlijke ordonnantie van 1531 met betrekking op Ieper, waarop voor Mechelen deze van 1545 zou volgen. Beider voorschriften zijn echter te punctueel en te omstandig om op een eerste experiment te wijzen. Ten andere, we vinden voor onze stad de reglementering van 1539 met buitengewoon rake aanwijzingen om-

trent haar bedoeling.

Het ontstaan dient gezocht in de 15e eeuw. Want we legden de hand op een verklaring van paus Innocentius VIII, die zich in 1485 verplicht acht het onderscheid tussen de oude en de nieuwe instelling in een scherp daglicht te stellen. Trouwens onze eerste rekeningen klimmen op tot 1499. Deze datum 1485, de verstrekte uitleg en de zekerheid dat de inrichting alsdan reeds enkele jaren fungeerde brengen ons dicht bij de datum 1445. Op dat ogenblik treft Mechelen met het kapittel van Sint Rombouts een akkoord om zelf de scholaster te benoemen, te betalen en integraal in te staan voor het lager en humanistisch onderwijs aan de Groot-school. Derhalve wordt de stad midden de 15e eeuw van haar macht en verantwoordelijkheid bewust en vindt ze het logisch, naast het onderricht, ook voor de openbare weldadigheid in te staan. Meer nog, de veralgemening van het onderricht is één van de scherpste wapens waarmee ze het pauperisme wenst te bekampen.

Daarom vat ze het plan op alle middelen te concentreren. De kloosters en de Duitse orde zullen haar het bedrag van de jaarlijks uitgekeerde steun overhandigen en de parochies alle beschikbare fondsen in diezelfde pool verenigen, ten einde een juist beeld te geven van de aanwezige middelen. Daarover regeren vier superintendents als de wetgevende macht, die hun bevelen ter uitvoering aan de rentmeester doorsturen. In elke parochie steunen ze op intendents, die de penningen verzamelen, op een bescheiden wijze de toestand van de behoeftigen onderzoeken, hun bevindingen aan de superintendents mededelen en de toegestane onderstand op dezelfde manier uitkeren. Deze is uniform voor gans de stad: alle families met dezelfde lasten ontvangen dezelfde aalmoes, onverschillig de parochie die ze bewonen. Wie weet of de magistraten ook niet de gedachte koesterden aan hun centraal opzet ook de inkomsten van de H. Geesttafels te wijden.

Dergelijke rationele inrichting bood alle voordelen van evenredige, gecontroleerde en rechtvaardige bedéling. Maar de praktische verwezenlijking bleef uit. De vier superintendents kwamen wel in functie, doch moesten hun actie schragen op persoonlijk fortuin, barmhartig medevoelen en de opbrengsten van wekelijkse en jaarlijkse bedeltochten. Ze beheerden hoofdzakelijk de fondaties. In werkelijkheid leefden nu in elke parochie — met uitzondering van O.L.V. over de Dijle, waar logisch werd gedacht — twee parallele instellingen, die beide jacht maakten op de aalmoezen en de rijke parochianen om als proviseur op te treden; die elkander in niets consulteerden, zodat bedrog en dub-

bele steun rijkelijk werden gespijsd. Het wordt derhalve zeer bedenkelijk een juist inzicht in het pauperisme te eisen, zelfs bij benadering het getal ondersteunden te bepalen, daar sommige parochies de armen afwisselend bedeeden. Overal blijken de middelen ontoereikend: ze zijn niet in verhouding tot de noodwendigheden.

Arme zieken mochten beroep maken op het O.L.V. gasthuis, dat einde 12e eeuw werd opgericht. Buiten het medische personeel namen geestelijken van beider kunne de dienst waar. Deze aanwezigheid gaf aanleiding tot weinig stichtende tonelen en schreeuwende misbruiken, zodat omstreeks 1400 de mannelijke bezetting geleidelijk uitstierf en door nonnen werd vervangen. Hun patrimonium ondervond de weerslag van de oorlogsomstandigheden en verminderde aanzienlijk in waarde. Daarom zou aartsbisschop Boonen in 1632 de reddende transactie voorstellen en in 1645 de definitieve zegepraal boeken. Hij schonk namelijk aan de gasthuisnonnen de inkomsten van de Ziekelieden, waar de melaatsen sedert de stichting in 1190 nooit talrijk aanwezig waren en wier zusters derhalve rijkelijk door het aardse leven wandelden. Hun vinnige weerstand bleek tenslotte onmachtig om het aartsbisschoppelijke plan te beletten, dat hun slechts een ruim jaargeld toebedeelde.

De verzorging van de ouderen van dagen berustte op de godshuizen die, met uitzondering van Sinte Catharina, gesticht in 1348, allen in de 15e eeuw ontstonden. Hun patrimonium liet geen uitgebreide actie toe, zodat ook hier een tekort dient aangestipt. Denkelijk ingevolge het experiment met de Huisarmen gelukt de stad erin voor allen één reglement in te voeren, dat een minimum van eenvormigheid verzekert en het beheer der goederen door proviseurs en rentmeesters afkijkt op dit van de Huisarmen en de H. Geesttafels.

De arme, verlaten kinderen en de vondelingen worden ondergebracht in Sint Jozef en Sinte Heilwiggesticht, het Blauwhuis en O.L.V. ter Engelen. Alle inrichtingen zijn privaat, want de stad kwam niet tot de conclusie om, zoals voor het onderwijs, de taak in handen te nemen. Waar ze het toch deed voor de vondelingen, gaf ze zo spoedig mogelijk de bedrijvigheid over aan particulieren, die eventueel op haar steun mochten rekenen.

Ook de archieven van het begijnhof behoren aan de commissie van Openbare Onderstand, ten minste voor zover ze werden overgemaakt, omdat deze instelling zich ook aan de verzorging van zieken en armen heeft gewijd.

Op algemeen plan werd de begijnenbeweging reeds bestudeerd door pater A. Mens, die onderlijnt dat ze omstreeks 1215 welig

in onze gewesten bloeide, zonder zich definitief uit te spreken over het land van herkomst en de periode van hun ontstaan. Naar een anoniem handschrift, bewaard onder Nr 9443 in ons fonds, kwam de instelling uit Praag, waar een Griekse bisschop de koningin en haar beide dochters — van zeer wankele gezondheid — een middel aan de hand deed om hun diepe godsdienstzin te belijden en te beleven buiten de gestrengte statuten der kloosterorden. De naam van hun volgelingen zou afgeleid zijn van een syrisch woord, dat dienstmaagd betekent, terwijl hun communautiteit « Ten honderd cellen » werd betiteld.

Op lokaal plan vatte pastoor De Ridder de studie aan, doch beperkte ze tot een fragmentarisch onderzoek van de verschillende instellingen, zodat hij niet wijs geraakte uit de opeenvolging van de begijnhoven. De filiatie is nochtans zeer eenvoudig. Het begijnhof ontstond te Mechelen in 1207 in de Begijnenstraat, waar de leden, buiten het dagelijks gebed, aan de verzorging der armen en priesters op rust hun tijd besteedden, wat van meet af het Corpus, de Infirmierie en de Kiste duidelijk aftekent.

De nieuwe stichting kende een vlug en buitengewoon succes. De godvruchtige vrouwen mochten in hun eigen huis of dit van hun ouders overnachten en slechts voor de gezamenlijke activiteiten het godsdienstig centrum vervoegen. Ingevolge dit succes rijst weldra de traditionele vraag omtrent de primauteit van het geestelijk of het wereldlijk gezag. De begijnen houden het voor de kerkelijke rechtspraak en om deze keuze een daadwerkelijke uitbeelding te geven verlaten ze omstreeks 1259 de stad en betrekken een hof extra muros, het huidige klein begijnhof. De groei van Mechelen eist de aanleg van een ruimere vestingsmuur. Het begijnhof wordt ingesloten, want een charter van 1272 spreekt ervan als « binnen Mechelen ». Onverwijld zou de oude twistvraag opnieuw gesteld worden. De vroede vrouwen voorkwamen de moeilijkheden met in 1271 extra muros de grond aan te kopen, waar het nieuwe hof in volle breedte kon verrijzen. Kiste en Infirmierie kregen niet alleen speciale gebouwen, doch ook een leprozerie werd ingericht, gezien een dokument van 1294 een « nova leprozaria » vermeldt.

Het vroegere begijnhof bleef bezet met oude en zieke begijn-tjes, die zo gezegd hun woonst niet konden of wilden verlaten. De directie droeg er evenwel zorg voor de vacante plaatsen regelmatig aan te vullen om binnen de stadsmuren, naar het voorbeeld van de kloosters, over een veilig refugium te beschikken.

Tevens werd de kwestie geregeld tussen beide Infirmierieën en Kisten, vooraleer ze tot spijtige meningsverschillen aanleiding had kunnen geven. Deze van het nieuwe hof genieten de voor-

keur, de andere ontvangen met een jaarlijks pensioen het verbod nog goederen aan te nemen, tenzij de weldoener het uitdrukkelijk verlangt.

Nauwelijks waren de moeilijkheden van bouw en verhuis achter de rug en vergeten of een dogmatische kwestie beloert het voortbestaan van gans de begijnenbeweging. Verkeerde opvattingen en discussies onder de Duitse nonnen over de H. Drievuldigheid, de sacramenten en de godheid verplichten de paus tot ingrijpen. De begijnen worden afgeschaft. Mechelen verzet zich en gezien ze de ketterse stellingen nooit hebben verdedigd of aangekleefd mogen ze in 1319 in volle gewetensrust hun verkozen levenswandel voortzetten. Deze duurt ongestoord tot 1572, wanneer de Spaanse verdedigers van het orthodox geloof en de katholieke godsdienst het mooie begijnhof met de inboedel maar voor de helft verwoesten, terwijl de Calvinistische aanval van 1580 het geheel verdelgt, t.t.z. wat na de vorige aanval nog recht was gebleven.

De nonnen zochten hun toevlucht op het Keizershof, binnen de stadsmuren, waar ze definitief hun intrek wensten te nemen. Philips II was er evenwel niet voor te vinden, doordat de onvruchtbare kerkelijke goederen intra muros nog zouden aangroeien. Het begijnhof drong aan, gezien de voorschriften van het concilie van Trente een verblijf binnen de wallen oplegde. Het vond de gelukkige oplossing met het voorstel zijn 1500 begijnen onder te brengen in een onbewoond stadskwartier met vervallen huizen. Philips II kon zijn toestemming onmogelijk langer weigeren in 1596. De bouw werd aangevat en zou nog tijdens de regering van de aartshertogen voortduren.

De Infirmerie, de Kiste en Leliëndaal, alsook het Klein Begijnhof, hebben elk een onafhankelijke inrichting met twee meestersessen, twee proviseurs en één rentmeester, die regelmatig verslag heeft uit te brengen aan de directie van het corpus. Buiten de wereldlijke personaliteiten omvat deze vier grootmeesteressen om de onvergaarde conventen te beheren en toezicht uit te oefenen over de drie vergaarde. Hun invloed zou in de loop van de 16e eeuw verhogen, wanneer ook de drie pas vermelde instanties rechtstreeks geen onroerende goederen mogen aanvaarden.

Deze grootmeesteressen waken erover dat alle begijnen bij hun intrede het statutair bedrag aanbrengen of met hun werk hun onkosten weten te dekken, doch in dit geval een stevige borg aanwijzen om eventueel tijdens de drie eerste jaren het tekort aan te passen en alle risico's uit te schakelen. Anderzijds — en in tegenstelling met de praktijken van de H. Geestafels — vol-

staat het jaarlijks budget niet om de uitgaven te dekken. Het tekort loopt wel nooit onrustwekkend op, maar toch springt het verschil aanstonds in het oog. De H. Geesttafels zorgden er voor uitgaven en onderstand volgens de inkomsten te regelen en er zorgvuldig over te waken altijd een batig saldo te presenteren om gestadig het patrimonium te laten aangroeien.

Deze traditionele stelregel zou maar veranderen met de inval der Fransen. Dezen lieten de oude besturen onaangeroerd op voorwaarde hun jaarlijks verslag uit te brengen. Onmiddellijk noteren we in de rekeningen: de uitgaven overtreffen de inkomsten, een werkelijkheid waaraan de weerstand tegen de nieuwe meesters niet vreemd schijnt te zijn. Pas op 16 Vendémiaire jaar V wordt de kommissie der burgerlijke gasthuizen en godshuizen ingericht om, op 17 Frimaire jaar VI, officieel haar eerste vergadering te houden.

Haar taak schijnt hopeloos. De stad is ingevolge de oorlogsomstandigheden erg vervallen. De Grote Raad en zijn magistratuur verdween; aartsbisschop, kanunniken, kloosterlingen en seculiere geestelijkheid waren ondergedoken, verdreven of gevangen; de kanongierterij sloot haar poorten, terwijl de stad werd getroffen door een belasting, die proportioneel en hoofdelijk, deze van Brussel sterk overtrof. In het gunstigste geval hadden de caritatieve inrichtingen geen schulden, maar alle gebouwen verkeerden in verval.

Om deze materiële en financiële moeilijkheden het hoofd te bieden moeten de nieuwe kommissieleden drastische maatregelen uitvaardigen. De uitgaven zullen verminderen! Hier vinden ze daadwerkelijk baat bij de invoering van het eenvormig pensioen voor alle verpleegden, waarbij de begijnen niet minder dan de helft van hun uitgaven zullen ontberen. Om gezonde, humanitaire beweegredenen zenden ze de jongens van Sinte Heilwig huiswaarts met een onderstand voor de ouders. De inkomsten zullen vermeederen! De huurprijzen worden opgedreven, de nalatige pachters opgespoord, daar ze niet regelmatig betaalden of het land als hun eigendom bewerkten. De belangrijkste besparing kwam evenwel voort van de centralisatie der instellingen: één voor de mannen, één voor de vrouwen. Werd het voordeel van meet af ingezien, dan bleek de verwezenlijking uiterst moeilijk en zou in 1809 pas gelukt worden, omdat zowel de regering als het stadsbestuur op één der gebouwen beslag legden, nu eens om een bedelaarsgesticht, dan weer een militair hospitaal in onder te brengen.

Buiten deze moeilijkheden dienden de kommissieleden nog af te rekenen met de naijver van het Bureel van Weldadigheid, dat

haast even vlug als de eerstgenoemde voor de volwassenen werd opgericht. Zijn uitgaven moeten gedragen worden door de speciale belasting van 10% op de openbare gemakkelijkheden. Dit wankele budget bleek onvoldoende en het bureel loerde begerig naar het bezit van de H. Geesttafels, Huisarmen en Fondaties, zonder zich af te vragen of deze vroeger die kategories armen wel steunde. Na een weinig verkwikkend duel sleepte het deze goederen tot zich. Dergelijke betreuenswaardige oplossing belet verder alle hartelijke betrekkingen tussen beide instanties, die getrouw een koele deftigheid bewaarden.

Spijts alle besparingen bleef de geldnood immer kritiek, te meer daar de verzorging der vondelingen arrondissementeel werd ingericht, veel gelden opslopte en op een concurrentie met Antwerpen uitliep. De Nederlandse periode huldigt dezelfde spaarzame administratie, gekenmerkt door haar zorg, eenvoud en praktische voorschriften. Zelfs gaat ze aan kulturele en historische vraagstukken haar aandacht wijden. De financiële opluchting komt pas in de Belgische periode, door een voordelige verkoping van gronden aan het jong departement van de Spoorwegen. De balans was in evenwicht. De heroïsche periode was geëindigd. De administratieve werd ingeluid.

EEN PROCES TUSSEN DE TWEE ST-SEBASTIAANS- GILDEN TE LAPSCHURE

DOOR

LUC DANHIEUX
lid der Maatschappij

Oude processtukken leveren soms heel wat nuttige gegevens tot de kennis van plaatselijke toestanden. Denken wij hier, bij voorbeeld, aan het proces dat aanleiding gaf tot het ontstaan van de twee schuttersgilden te Ardoois¹. Uit een soortgelijke betwisting vernemen wij het bestaan van twee Sint-Sebastiaansgilden te Lapscheure in 1686.

De procesbundel bleef in zijn geheel bewaard² en die zullen we even op de korrel nemen.

Op 25 juni 1717 kwam de zorgher van het jonge Sint-Sebastiaansgilde te Lapscheure, Jan de Rijcke, «*expres tot stellen heesch*» tegen Jozef Parmentier, gehuwd met de weduwe van François Janssens naar Brugge, voor de vierschaar van het Vrije.

Het conflict was uitgebroken tussen het jonge gilde en een vertegenwoordiger van het oude gilde naar aanleiding van het niet betalen van de doodschuld. Uiteindelijk zal het wel een prestigekwestie geweest zijn, die de twee Sint-Sebastiaansgilden tegen elkander in het harnas joeg.

Uit de «*heesch*» leren we inderdaad het volgende:

Op 23 juni 1686 was François Janssens in het jonge gilde getreden en bij die gelegenheid had hij «*wt pure jonste ende liberaliteit voor eene doot schult*» een halve ton bier beloofd, wat opgetekend en door hem gesigneerd stond in het gildeboek. (In

(1) L. VAN ACKER, *Geschiedenis der Ardooise Schuttersgilden*, in *Handelingen Koninklijke Geschied- en Oudbeidskundige Kring van Kortrijk*. Nieuwe Reeks, Deel XXIII (1949), 3-58; voornamelijk Hfdst. II, Het ontstaan der Gilden — Een proces.

(2) RIJKSARCHIEF BRUGGE, *Brugse Vrije, Processen*, n° 1122. De volledige bundel bestaat uit vijf stukken, gecoteerd A tot E, die wij alle ontleed en, zo dikwijls mogelijk, letterlijk aangehaald hebben, en uit een «*inventaris vande stux*», die ons in de gelegenheid stelde de procedure te volgen. Wij mogen niet nalaten hier onze oprechte dank te betuigen aan Prof. Mr. E. Strubbe, die menige netelige procedurevraag voor ons heeft opgelost.

De «*Continuatieboecken* van de vierschaar van het Noordkwartier, RIJKSARCHIEF BRUGGE, *Brugse Vrije, Registers*, n° 16754 en n° 16755 bevatten dezelfde gegevens als de inventaris. Slechts een enkel feit hebben wij er meer in aange troffen dan in de inventaris, wat wij in voetnoot vermelden.

hoeverre er geen verplichting bestond tot het onderschrijven van een doodschuld in een gilde, moge hier in het midden gelaten worden).

Questieus persoon is sindsdien, vóór een paar jaar, gestorven en zijn testamentair uitvoerder, Jozef Parmentier, gehuwd met zijn weduwe, blijft « in faulte ... van de selve sijne voorsaeten doodtschult ».

Derhalve eist het jonge gilde dat « verweerder wordt ghecondemneert promptelick deselve sijn voorsaetens doodtschuld t'sij in specie ofte in ghelde te betaelen, met costen van desen vervolghe ter tauxatie ».

Het antwoord, in zes punten, van de verweerder, gedateerd 10 juli 1717, kan als volgt worden samengevat:

Hij kan zich niet voorstellen hoe het jonge gilde het in het hoofd krijgt die doodschuld op te eisen, vermits zijn voorzaat acht jaar voordien (oorspronkelijk stond er vier jaar!) het jonge gilde « heeft ghequiteert, ende gegaen is als ghildebroeder in de oude ghilde », waar zijn doodschuld reeds aangezuiverd werd, zoals blijkt uit de verklaring in bijlage. Daarbij werd François Janssens nooit meer door het jonge gilde « ghekend » of gedaagd ter vergadering. Dus werd hij uit het jonge gilde ontslagen.

Tweede argument: in 1686 was verweerdere's voorzaat nog minderjarig en heeft alsdan dus « gheen de minste obligatien... connen teekenen ». « Mitswelcken den verweerdere concludeert ten fyne die heeschere soo hij agiert verclaert worde niet ontvanghelick ende onghefondeert, met costen ».

De verklaring in bijlage werd getekend door vijf gildebroeders die alle vijf overgelopen waren van het nieuwe gild in het oud, « om eenighe reden »; welke die reden was, blijft onbekend. Zij verklaren nooit opgeroepen te zijn geworden door het jonge gilde gedurende de « tijt van thyen of acht jaeren », maar van de regeeling is er geen spraak.

De 2e oktober volgt dan de « Replycque » in tien punten:

De aanklager stelt vast dat heel het antwoord vervalt in twee argumenten. Ten eerste, dat François Janssens nog minderjarig was ten tijde van het aangaan van zijn belofte tot betalen van een doodschuld. Ten tweede, dat hij reeds lang voor zijn dood was overgegaan van het jonge naar het oude gilde.

Wat nu het eerste argument betreft, het is een bewijs dat de belofte van doodschuld *werkelijk* bestaat. Aan de verweerder nu « pertinent betoogh » te doen van die voorgewende minderjarigheid.

Betreffende het tweede argument, het feit van in een andere gilde te treden ontslaat niet van de gedane belofte ten opzichte

van een eerste gilde. Trouwens, het is niet eens waar dat er zoveel jaren verlopen zijn sinds François Janssens het jonge gilde verliet: in 1707 was hij er nog aangesteld als zorgger.

En aanklager besluit: « Consequentelick is den verweerder in alle manieren seer qualick beraeden van hem jehghens soo een bagatelle van een halve tonne bier, die aen de questieuse dootschult dependeert, te opposeren, ende daeraen een proces te sustineren ».

Die repliek nu wordt gevolgd van een afleidingsmaneuver van de partij van de aangeklaagde. Zij vraagt voorlegging van een procuratie tot het voeren van dit proces, ondertekend door àl de aanklagers, d.i. door àl de leden van het jonge Sint-Sebastiaansgilde. Hun procureur, Bonduwe, verzet zich daar natuurlijk tegen, vermits de aanklacht op naam van hun zorgger, Jan de Rijcke, reeds aanvaard werd.

Vermits de procureur van de tegenpartij, Kerkhove, « persisteert », wordt de zaak in advies genomen door de schepenen op 25 november. Twee dagen later volgt dat advies: verweerder zal bij verstek veroordeeld worden zo hij, over acht dagen, zijn dupliek niet voorbrengt. Bij de volgende zitting wordt de gevraagde dupliek nog niet neergelegd, maar wordt « loco duplijcke » voor de tweede maal de procuratie tot voeren van het proces van al de leden van het jonge gilde gevraagd. Misschien hadden de gildebroeders van het oude Sint-Sebastiaan enige collega's uit het jonge gilde bewerkt om, in dat geval, die procuratie niet te ondertekenen, waardoor dan het proces ten nadele van de aanklagers zou uitgevallen zijn.

Wat er ook van zij, ook dit opzet mislukte, want het geval ging weer in advies en 's anderen daags reeds verwierpen de schepenen die vernieuwde aanvraag en zij besloten « t'admitteren den verweerder ter preuve aengaende de geallegierde minnorteyt van syne voorsaet, behouden s'heeschers contraire duncket hem goed ». Zo werd de zaak dus opnieuw verwezen naar een latere zitdag.

Op 17 februari 1718 verschijnen de beide procureurs opnieuw voor de vierschaar en de tegenpartij moet allicht al heel wat luchtkastelen gebouwd hebben op haar listig plan, zodat de nieuwe wending in de zaak haar vrij onverhoeds getroffen had, vermits Kerkhove, na twee maanden bedenktijd nog eens veertien dagen uitstel vraagt om de nodige bewijsstukken nopens de minderjarigheid bij elkaar te zoeken, wat door procureur Bonduwe dadelijk toegestaan wordt.

Veertien dagen later moeten de opzoekingen naar geboorteplaats en -datum in het sukkelstraatje geraakt zijn want procu-

reur Kerkhove vraagt opnieuw « ex officio tijt van xiiii daeghen », warmede procureur Bonduwe niet meer akkoord kan gaan.

Nochtans wordt door de vierschaar besloten « te consenteren aenden verweerder ex officio den versochten tijdt van veerthien daeghen »³. De 17e maart wordt dan eindelijk, bij gebrek aan beter, de « procedure loco preuve » ingediend, opgesteld in 5 artikelen:

« Den verweerder seght gheene preuve te connen op brynghen van de minorityt van syne voorsaete ter causen hy is gheweest vrende ende hy niet achterhaelen en can de platse van syne gheboorte ».

Ten tweede, « ter diversche stonden » heeft verweerder voorgesteld de halve ton bier te leveren « behoudens dat eerst door de ghilde, als naer oudt gebruyck, soude ghedaen celebreren worden de ghewoonlicke zielmisse ».

Ten derde, die zielmis werd pas « pendente lite » gecelebreerd.

Ten vierde: de « heescher » heeft dus te voren wederrechtelijk gehandeld en moet dus tot de kosten veroordeeld worden, « Mits hij verweerder alsnu bereedt is te volcommen aende leverijnghe vande halfve tonne bier, daer hy voor het celebreren vande zielmisse niet en was veroblgiert ».

Dit vijfde artikel, dat wij in het geheel aanhalen, zal de grond bevatten van de veroordeling.

De aanklagers schijnen nu wat op adem te moeten komen en pas twee maand later, de 21 mei, verschijnt weer in eigen persoon⁴, Jan de Rijcke,zorger van het jonge gilde en eerste aanklager. De contraprocedure welke hij indient, bevat ook vijf punten:

Hij « accepteert grootelicx ten voordeele » dat beklagde niet kan « opbrynghen de preuve daertoe hij gheadmitteert is bij sententie vanden 10 december 1717 », dat hij dus afziet van de veronderstelde minderjarigheid van zijn voorzaat.

De argumentatie die nu gebruikt wordt, blijkt niets anders te zijn dan « een gheheele andere ende pure dilatoire formuliere exceptie, ofte om beter te segghen een oprechte wtvluucht ».

Trouwens, zij komt te laat, vermits de zielmis nu toch al gecelebreerd werd.

En hij besluit: « Bij dien en resteert niet anders al d'heerschers aen te wijsen hunne ghecoren conclusien, daertoe gheinsinueert wordt, met coste ».

(3) François Janssens overleed op 8 mei 1715, op 55-jarige leeftijd. R. A. Brugge, Paroch. reg. Lapscheure, nr 1, blz. 253.

(4) Rijksarchief Brugge, *Brugse Vrije, Registers*, nr 16755, f° 10 v°.

Daarop vroeg de procureur van de tegenpartij inzage van het document « omme te dienen van contreprocedure, als hebbende het leste schrijven ». Hij moet echter geen verdere mogelijkheden van verweer ertegen gevonden hebben, want de 25ste ging de zaak weer in advies en de 27 mei werd de uitspraak geveld:

« Decreterende s'verweerders presentatie gedaen ten vijfden article van syn procedure cotte D gediend loco preuve, den selven daerinne te condemnieren ende inde costen vanden processe ter tauxatie ».

Dit proces, waarvan de uitslag omzeggens van in den beginne vaststaat, sleepte dus meer dan een vol jaar aan, vooral wanneer men weet dat de aanvraag tot voeren van het proces neergelegd werd op 5 maart 1717. De 16 april van dat jaar werd het reeds op de rol gebracht.

Is het, ten slotte, niet verwonderlijk hoe een dorp als Lapschure zich, op het einde van de 17e eeuw, de weelde kon veroorloven er twee schuttersgilden op na te houden, onder de aanroeping van Sint Sebastiaan en dat die, met de taaiheid aan onze volksaard eigen, niets onverlet lieten om mekaar een lelijke pad in de korf te schuiven?

LUDWIG UHLAND EN DE STUDIE VAN ONZE OUDE VOLKSLIEDEREN

DOOR

Dr. K. DELEU
lid der Maatschappij

De mogelijkheid dat het levensbeeld van de dichter, filoloog en politicus, Ludwig Uhland, nu nog grondig of ook maar merklijk zou veranderen, blijft vrijwel uitgesloten. Een beknopt onderzoek naar zijn betekenis voor ons kan evenwel dit levensbeeld hier en daar scherper omlijnen, en wil tevens een dankbare hulde zijn aan de weleer zo gevierde als bescheiden dichter, aan een pionier op het gebied van onze wetenschappelijke literatuurstudie.

Bij de dood van Ludwig Uhland in 1862, schreef niemand minder dan Friedrich Hebbel: « Uhland ist gestorben. Der einzige Dichter von dem ich ganz gewisz weisz dasz er auf die Nachwelt kommt, nicht als Name, sondern als fortwirkende, lebendige Persönlichkeit ». Het historisch recuul van bijna een eeuw laat ons toe dergelijk oordeel, waarin de onmiskenbaar profetische toon van een ontroerd dichter naklinkt, nu eens zakelijk te ontleden en aan de werkelijkheid te toetsen. Uhland is inderdaad « auf die Nachwelt », d.i. tot ons gekomen, doch verder dringt Hebbels mening zich niet zo onmiddellijk aan ons op; integendeel, ze bevreedt ons eerder. Iedereen kent immers wel de dichter van naam, ofschoon deze maar weinigen dadelijk als « fortwirkende, lebendige Persönlichkeit » voor de geest oprijst. Dit is wel enigszins begrijpelijk, want de naam van een dichter bewaren onze uitvoerige literatuurgeschiedenissen met eerbied, en in anthologieën winnen gedichten vaak met de tijd, de bekoorlijkheid van het vertrouwde of van de antiquiteit, terwijl wetenschappelijk werk maar al te gemakkelijk en vooral veel te vlug als verouderd bestempeld wordt. Zo lijkt ons nu ook Uhlands lot bezegeld: gun hem zijn plaats in de Duitse literatuurgeschiedenis, lees nog dit en dat gedicht van hem, doch verwijs niet langer naar zijn vrij verouderd, — althans overal verouderd genoemd — wetenschappelijk oeuvre. De dichter zelf nochtans, ofschoon herhaaldelijk om zijn grote bescheidenheid geprezen, heeft uitdrukkelijk gewenst, dat over hem niemand zou handelen, die niet ook zijn filologisch werk kende. Men treft dan

ook Uhlands naam naast die van zoveel verdienstelijke, Duitse taalgeleerden, die onze Nederlandse literatuurgeschiedenis dankbaar vermeldt.

Werpen wij nogmaals, doch van uit een andere hoek nu, een vluchtige blik op Uhlands pogingen, om onze oude volksliederen bij zijn wetenschappelijk onderzoek te betrekken¹. Stippen we verder een paar merkwaardige gevallen aan, van zijn diepgaande invloed op de studie van onze oudste lyriek. Misschien mogen we dan tot besluit een antwoord wagen op de vraag, of Uhland in dat verband, nog als « eine fortwirkende, lebendige Persönlichkeit » kan beschouwd worden.

Van Uhlands intense belangstelling voor Middelnederlandse liederen vinden we de eerste sporen in zijn vier lijvige bundels brieven, door J. Hartmann uitgegeven². Niet zelden geeft de dichter hier de indruk alledaagse correspondentie eerder verwaarloosd te hebben. Doch geheel anders wanneer het zijn wetenschappelijke briefwisseling betreft, wanneer het er bijvoorbeeld om gaat bouwstoffen te verzamelen voor zijn « Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder » (1844), of voor de daarop volgende commentaar in zijn geleerde « Abhandlung über die deutschen Volkslieder » (1865-1873). « Daarvoor had de dichter alle moeite en kosten over; daarvoor ondernam hij lange reizen, en schreef, — wat hij anders niet grif deed — lange brieven »³.

Helemaal in het spoor van zijn vriend Jakob Grimm, die reeds in 1811 bij H.W. Tydeman⁴, en later bij J.F. Willems⁵ op informatie was getrokken, richtte Uhland in 1835 zijn blik naar onze gewesten. Het eerst kwam hij door bemiddeling van zijn vriend Gustav Schwab, bij hun beider landgenoot en kunstbroeder Ferdinand Freiligrath terecht⁶. Deze verbleef sedert 1832 te Amsterdam, waar hij als bankbediende werkzaam was. Een zevental brieven lichten ons nauwkeurig in omtrent Uhlands streven, ook omtrent de aard en de omvang van de hulp hem hierbij door Freiligrath geboden⁷. Uhland apprecieerde de vlijt en de be-

(1) Hieraan werd reeds enige aandacht besteed in onze bijdrage: « *L. Uhland te gast in Vlaanderen* »; zie « *Wetenschappelijke Tijdingen* », jg. 1957, 4.

(2) J. HARTMANN, *Uhlands Briefwechsel*, Stuttgart u. Berlin, 1911-1916. Met de afkorting Br. wordt verder in dit artikel steeds naar deze uitgave verwezen.

(3) B. VAN MEURS, *Uhland's leven en vertalingen uit zijn dichtbundel*, Nijmegen, 1877, pag. 48.

(4) H. KERN, *Over Jacob Grimm en zijn invloed op de ontwikkeling der Nederlandse taalwetenschap*, Gent, Siffer, 1902.

(5) Brieven van J. Grimm aan J.F. Willems vindt men op de unv. bibl. te Gent onder nr. G. 15771 (12); Ze werden door W. de Vreese uitgegeven in de « *Festgabe zum 60. Geburtstage v. H. Degering* », Leipzig, 1926.

(6) D. MENSCHENFREUND, *Ferdinand Freiligrath, ein politischer Dichter des 19. Jahrhunderts*, Dijon, 1935.

(7) Br. Bd. III, nrs. 1643, 1644, 1653, 1663.

kwaamheid waarmede hem de uitgeweken dichter tegemoetkwam. Duidelijk blijkt uit deze correspondentie, hoe goed Uhland op de hoogte was van de destijds verschenen uitgaven van of omtrent onze Middelnederlandse letterkunde. Hij geeft er niet zelden blijk van een voor die tijd verbazend strenge, wetenschappelijke discipline. Zo is het opvallend hoezeer hij Freiligraths marginaliën in de opgestuurde boekjes weet te waarderen. En werkelijk alles aanvaardt hij met dankbaarheid, want: « auch der geringere Fund gewinnt an Bedeutung wenn er einen grözern Zusammenhang ergänzen hilft »⁸.

Toen Freiligrath reeds in december van het volgend jaar (1836) Holland moest verlaten, drukte hij er zijn spijt over uit Uhland niet beter te hebben kunnen helpen. Kort daarna echter ging de Duitse geleerde ook in Vlaanderen contact zoeken. Over zijn oponthoud in Vlaanderen en zijn correspondentie met J.W. Wolf e.a. kan men in een reeds vermelde bijdrage meer gegevens vinden¹. Onmiskenbaar blijkt die reis niets anders te zijn geweest dan een harde speurtocht, waarop de filoloog Uhland onverdroten zocht naar het « zerblätterte Liederbuch altdeutschen Volksgesanges ». Kon Vlaanderen hem toen slechts een snipper van dat denkbeeldige boek meegeven, d.w.z. een stelletje mooie beloften en verder vrijwel niets, in Duitsland zelf had de vorser meer succes. Men raadplege slechts zijn correspondentie. Zo kreeg hij reeds in 1842 het uiterst zeldzaam Antwerps Liederboek van 1544 uit de bibliotheek te Wolfenbüttel voor de duur van vier maanden ontleend. Aldus kon Uhland reeds in 1844-'45 een interessante keus uit het A.L. aan het licht brengen, tien jaar vóór de volledige heruitgave door Hoffmann von Fallersleben in 1855. Wel had « de Columbus van onze middeleeuwse literatuur » als student het A.L. reeds in 1821 ontdekt, doch hij kon eerst twaalf jaar later een zevental liederen hieruit in het tweede deel zijner « Horae Belgicae » opnemen⁹. Deze publicatie, voor zover ze het A.L. betreft, verbleekt bij die van dertig liederen, die Uhland veel vrijer in zijn keuze, in de « Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder » ten beste kon geven.

Niet lang duurde het, of deze publicatie vond weerklank bij ons. Met de « Oude Vlaemsche Lieder », postuum werk van J.F. Willems, zou de navolging van Uhlands tekstuutgave voor goed beginnen. Maar zou het wel veel om het lijf hebben, hier ettelijke uitgaven van oude liederen op te sommen, en daarbij telkens te wijzen op de talrijke aanhalingen uit en verwijzingen

(8) Br. i.d. 10-8-1835.

(9) Br. III, nr. 1899; vgl. ook J. KOEPP, *Untersuchungen über das Antw. Liederbuch vom Jahre 1544*.

naar Uhlands werk? We zijn overtuigd, dat het beslist leerrijker moest worden, Uhlands verstrekkende invloed na te gaan op Kalffs lijvige dissertatie « Het Lied in de Middeleeuwen », omdat dit een basiswerk is, dat nog steeds geen uitgever of commentator van oude liederen straffeloos kan ongelezen laten. Wel zal niemand, die met de studie van ons Middelnederlands lied vertrouwd geraakte, eraan denken de waarde van Kalffs werk te minimaliseren. En toch durven wij de mening uitspreken, dat de jonge doctorandus er de Duitse geleerde vaak op de voet heeft gevolgd. Niet overdreven is het te beweren, dat Kalff in zijn vierde hoofdstuk niet veel meer doet dan Uhlands gegevens en opvattingen over leugen- wens-, en raadselliedereren toetsen aan Nederlandse teksten. Een geringe verdienste is dit niet; was het vooral niet anno 1883! Maar na deze stoute beweringen, wil dit hoofdstuk naast het derde kapittel van de « Abhandlung » gelezen worden. Alleszins dient erop gewezen, dat hier de navolging het treffendst is, en onze confrontatie geenszins mag laten veronderstellen, dat Kalffs werk in zijn geheel, op grond van al te bedenkelijke navolging in dit hoofdstuk mag beoordeeld worden. Het « ab uno disce omnes » past hier zeker niet voor alle hoofdstukken. De verdienstelijke literatuurhistoricus vermeldt ook meestal nauwkeurig zijn bron: Uhlands « Liedersammlung » of veel vaker nog de « Abhandlung »¹⁰.

Daar Kalff eerst bij het vermelden van het « Traugemundslid » uitdrukkelijk naar de « Abhandlung » verwijst voor de verklaring van die naam, en naar Uhlands « Liedersammlung » voor de tekst van dit stuk, kon men licht geneigd zijn te denken, dat verder alleen naar de Duitser moest verwezen worden, om op zijn gezag de vermoedelijk hoge ouderdom van dit lied aan te tonen. Doch eigenlijk komt heel de inleiding tot dit hoofdstuk uit de « Abhandlung », waar Uhland met zijn gewone, dichtelijke zeggingskracht de ontstaanswijze van deze liederen schetst. Men vergelijk U. 401 vv. en K. 480.

Kalff blijft bij dit Duitse lied, om naar Uhlands voorbeeld te wijzen op verwantschap tussen « Meister Traugemund » en « Meister Irregang », ook « ein Tausendkünstler » (U.) of « duizendkunstenaar » (K.); dit alles om te besluiten: « behoort ook de Middelnederlandse Buskenblazer tot de maagschap van Meester Irregang? ». Men vergelijk U. 413/415 en K. 481/482.

Verder zal nu Kalff niet veel meer doen, dan gegevens aan

(10) Daar het standaardwerk « *Uhlands Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage* », uitgegeven door Holland, Keller u. Pfeiffer (1865-1873) in onze bibliotheken ontbreekt, wordt hier steeds verwezen naar « *Uhlands Werke* », III, uitgegeven door A. Silbermann, Berlin, s.d.

de « Abhandlung » ontleen en telkens weer sporen van aldaar behandelde liederen ook in onze literatuur aanwijzen. Inderdaad, bladzijde na bladzijde wordt nu Uhland geciteerd, en steeds vindt Kalff verwante Middelnederlandse liederen. Zeer dikwijls is het de Duitse geleerde, die de voorbeelden in onze letterkunde aantoont.

Uhland wijst op levendig natuurgevoel in veel Duitse raadsliedertjes: een bewijs voor hun hoge ouderdom (U. 407). Kalff vindt ook daarvan voorbeelden bij ons (K. 482-483).

Handelend over een gedicht uit Karel van Manders « Gulden Harpe », meent Kalff in het aldaar gebruikte « beeld van een vogel zonder vleugels, die toch vliegt » (K. 484), dezelfde overhelling tot de natuurmythen, het zich aansluiten bij de Oudnoorse raadsliedertjes te mogen zien, waarvan Uhland in zijn « Abhandlung » (U. 407) gewag maakt.

Op de blz. 484/485 bij Kalff wordt geresumeerd wat de Duitse geleerde zegt over liederen « von unmöglichen Dingen ». Daar Kalff geen Nederlandse voorbeelden bij de hand heeft, citeert hij er een paar uit Uhlands verzameling en legt dan een bekentenis af, waarbij we even blijven stilstaan: « Ook in het Nederduits bestond dit lied, en zeker zal het te onzent bekend zijn geweest. In een volksliederboekje van het eind (misschien het midden) der 18e eeuw las ik vroeger dergelijk lied. Ongelukkig sloeg ik er toen nog geen acht op, bewaarde de titel van het liederboek niet en verzuimde ook het lied, dat mij toen onbetekenend voorkwam, over te schrijven. Ik herinner mij alleen, dat ook in dat lied twee personen voorkwamen, die elkaar onmogelijke opdrachten gaven, bv. een molensteen in de zoute zee te laten drijven ». Vergelijken we deze bekentenis met een andere op blz. 299! Sprekende over de zinnebeeldige strijd tussen zomer en winter, verwijst Kalff weer naar Uhland, en stipt hierbij aan: « voorkomende in het Haagsche Hs., nr. 721. Ik had het stuk daar niet opgemerkt en citeer daarom Uhland ». Het is dus meer dan eens Uhlands werk, dat onze literatuurhistoricus heeft leren zien, wat voor de studie van onze oude liederen interessant is. Deze overweging stemt tot nadenken, vooral als men zich herinnert, dat de « Abhandlung » nooit werd voltooid. Het blijft dus een open vraag of Kalff niet veel liederen onbeduidend vond, eenvoudig omdat Uhland die nog niet had behandeld.

Voor de overgang van het ene soort liederen naar een ander weet Uhland steeds zo treffend aan te duiden. Kalff heeft ook hier van hem geleerd. « Liedertjes waarin onmogelijke dingen worden verhaald, en bepaalde leugensliedertjes zijn slechts eene spanne van elkaar verwijderd »; aldus K. pag. 486. Al wordt

hierbij niet naar Uhland verwezen, toch staan volgende regels in de Abhandlung: « Die Volksdichtung setzt ihren Weg durch das Unglaubliche weiter fort, und gefällt sich, wozu schon angelungen ist, in förmlichen Lügenliedern » (U. 440).

Op blz. 487 geeft Kalff Uhland gelijk waar deze beweert: « So wenig eine Lüge ein Gedicht ist, so geringen Anspruch haben die Lügenmären als solche auf poetische Geltung ». Een Nederlands lied bevestigt dan wat de Duitse geleerde schreef over « het aankondigen, dat alles wat verteld wordt gelogen, of integendeel zuivere waarheid is ». Op bladzijde 488 geeft Kalff enkele verwijzingen naar Nederlandse leugenliederen.

Uhland licht ons verder in over het Schlaraffenland, het Wonderland van Kurrelmurre, dat bij ons Luilekkerland heet. Men vergelijkte K. 489/490, waar ook een Nederlands lied geciteerd wordt.

't Kon niet anders of Kalff moest die volstreckte afhankelijkheid op de duur vervelend vinden. Hoe graag wilde hij zich, voor één sprongetje maar, eens losrukken van zijn wijze gids. Hij deed het ook; echter een beetje al te kwajongensachtig! Want er steekt ongetwijfeld ondeugende opzet in volgende, door onvolledigheid gebrekkige aanhaling uit de « Abhandlung ». Kalff beweert het volgende: « Uhland ziet in deze en dergelijke liederen¹¹ de bedoeling, dat zij «*offen oder versteckt, der menschlichen Trägheit und Lüsternheit spotten*»». Voor de liederen over landen als dat van Kurrelmurre, Schlaraffenland, het land van Cocagne en Luilekkerland moge dit waar zijn, maar men moet zich m.i. hoeden iets te willen zien in de meeste overige leugenliederen. Men moge in aanmerking nemen, dat het volk ook wel eens onzin heeft willen dichten. En waarom zou die overvloeiende levenslust zich niet eens hebben geuit in onzin? » Tot zover Kalff's averechtse kritiek. Deze aanhaling uit Uhlands « Abhandlung » slaat echter helemaal niet op alle of zelfs maar op de meeste leugenliederen. Zeer duidelijk zegt de Duitser: « Wenn nämlich die Lieder und Erzählungen, *in wechen das Schlaraffenland verherrlicht wird*, offen oder versteckt der menschlichen Lüsternheit spotten... ». Uhland zegt dus niets meer dan Kalff. En waar Uhland spreekt over leugenliederen in het algemeen, — « deze en dergelijke liederen! » — over die *gewilde* onzin, doet hij dat veel leerzamer en schoner dat zijn discipel, die hem ook hier vrij mat, en stilzwijgend vertaalde. Luister maar: « Vielmehr verkündigt sich in den Wettlügen und Preislügen, in den Versicherungen dasz alles erlogen, halb erlogen,

(11) Door ons gecursiveerd.

verkeert, seltsam, lächerlich oder auch, dasz es nicht erlogen sei, eine Absichtlichkeit, welche dem freien Spiele der Phantasie ungemäs, um so sicherer zu abgeschmackten, erzwungenen und überlustigen Einfällen führt. Für dieses absichtliche Lügendichten haben sich auch einzelne, bestimmtere Zwecke satirischer und spielmännischer Art herausgestellt. Wenn gleichwohl sich manches anmutig gestaltet hat, so weist dies auf einen keineswegs unpoetischen Grundtrieb des Ganzen, die freie Lust, mit der Nichtigkeits der Lüge te spotten, ihre bunten Blasen aufsteigen und zerspringen te lassen». Men vergelijkte U. 452/453. Kalff bederft dus Uhlands tekst door onvolledige aanhaling, om op aldus zelfgemaakte fout kritiek uit te oefenen met de geleerdheid van zijn slachtoffer.

Uhland stapt verder van leugenlied naar sprookje (U. 453); K. volgt hem met Nederlandse voorbeelden. Wat over wensliederen gezegd wordt (K. 493/494), komt weer uit de « rijkelijk vloeiende bron », uit de « Abhandlung », zoals Kalff zelf dit werk heeft genoemd. De Duitse dichter wijst de Nederlandse voorbeelden aan.

Hierbij verlieze men niet uit het oog, dat de navolging ononderbroken verder gaat. Inderdaad, bladzijde na bladzijde wordt hier naar « Het Lied in de Middeleeuwen » verwezen. En weeral verbaast ons Kalffs kritiek op de « Abhandlung », waar hij het heeft over vier Middelnederlandse gedichten, met de volgende, zonderlinge titels: « Achte personen wenschen », « De vier heeren wenschen », « De vijf vrouwen wenschen », « De vijf heeren wenschen ». De eerste twee gedichten hebben een strofische vorm, en een metrum dat dikwijls op de middeleeuwse romancesstrofe gelijkt (vgl. Kalff o.c. pag. 494). « Het eenige, dat ik nog omtrent de behandelde gedichten zou willen opmerken, » aldus Kalff, « is de vraag of wij ze werkelijk als *liederen*¹¹ moeten beschouwen. Uhland schijnt er niet aan te twijfelen, maar ik ben er niet geheel zeker van of wij er niet met sproken te doen hebben » (K. o.c. 495). De Nederl. literatuurhistoricus schijnt de Duitser weeral verkeerd begrepen te hebben. Uhland beschouwt immers deze gedichten geenszins als liederen, doch zegt overduidelijk: « Ein niederländisches Lied, auch aus dem 14. Jahrhundert, unter mehreren Erzählungen von Herren- und Frauenwünschen¹¹, führt in den Kreis einer solchen geselligen Unterhaltung » (U. o.c. 481). Er was dus weer opzet in die onvolledige aanhaling uit Uhlands werk; in een voetnota breekt Kalff de daareven geciteerde zin na het woord « Jahrhundert » met een zeer bedrieglijk « etc. » af. Op dezelfde bladzijde lezen we nog: « Hier werden die gedichten dus meer als gezelschapsspel gebruikt ». Ook hier werd uit de

« Abhandlung » stilzwijgend vertaald: « als eine Kurzweil, ein Gesellschaftsspiel wurde das Wünschen wirklich getrieben » (U. o.c. 481).

Ook voor de wens « als Inbegriff des Wünschbaren », zoals Uhland hem zo knap noemt, vindt Kalff voorbeelden bij ons (K. o.c. pag. 496).

De Duitse geleerde wordt echter weer doodgezwegen, waar we lezen: « Het aantal wenschen, dat iemand deed, bedroeg gewoonlijk drie, maar klom ook wel tot zeven » (K. 496). In de « Abhandlung » staat: « Die Wünsche kommen sonst am meisten in der Dreizahl vor, doch steigen sie bis auf sieben » (U. 479). Twee voorbeelden geeft onze literatuurhistoricus op. Het eerste werd reeds door Uhland aangeduid, al vermeldt Kalff dat niet. Het tweede komt slechts in de 18.-eeuwse liederboekjes voor, ofschoon het, zoals de doctorandus betoogt, heel wat ouder kon zijn. Maar heeft Kalff ook niet bij Uhland geleerd naar de ouderdom van een lied te gissen? Alleszins geeft de middelneerlandicus meer overtuigende redenen op, om dit lied onder de oudere te rekenen. Daarbij komt o.a. « een «« ick en weet niet wat »», een flauwe geur van het verledene, welke nog in het lied is blijven hangen » (K. o.c. 498). Zonderling is het, dat na alles wat Uhland schrijft over liederen, die « zum Ziele des Wunsches die Verwandlung », en dan zeer dikwijls « die Verwandlung in Tiergestalt » nemen, Kalff ook niet hiernaar heeft verwezen.

Deze beknopte confrontatie leek ons de kortste weg, om tot een bevestigend en overtuigend antwoord te komen op de vooropgestelde vraag: mag Uhland op het gebied van de studie onzer oude volksliederen nog steeds als « eine fortwirkende, lebendige Persönlichkeit » beschouwd worden?

Omdat Kalffs werk « Het Lied in de Middeleeuwen », nog steeds geldt als het standaardwerk over onze oudste, wereldlijke lyriek, en zo onberekenbaar veel aan Uhlands werk verschuldigd is; omdat Kalff eerst van Uhland schijnt geleerd te hebben, wat voor de studie van onze liederen interessant is, en aldus zijn materiaal wel eens meer aan Uhlands werk heeft getoetst, dan persoonlijk bestudeerd; omdat sedert Kalffs dissertatie (1883!), heel wat Middelnederlandse liederen zijn aan het licht gekomen, die eveneens aan Kalffs studie, en misschien evenzeer aan Uhlands werk verdienen getoetst te worden; omdat Kalffs kritiek op, en aanhalingen uit de « Abhandlung » meer dan eens ontoereikend en soms eerder verdacht lijken; om dat alles luide het antwoord: ja, op het gebied van de studie onzer oude volksliederen is Uhland nog steeds « eine fortwirkende, lebendige Persönlichkeit ».

KILIAAN EN DE HOLLANDSE EN BRABANTSE DIALEKTWOORDEN UIT JUNIUS' NOMENCLATOR

DOOR

Prof. Dr. G. DE SMET
lid van de Maatschappij

Over Junius' Nomenclator als bron voor een paar dozijn *flandrica* in Kiliaans woordenboeken heb ik elders gehandeld. K. FOKKEMA wees reeds veel vroeger op de vijf Friese woorden die Kiliaan aan het woordenboek van de Hoornse medicus ontleende. Het was ongetwijfeld Junius' bedoeling in zijn werk woorden te brengen die naar zijn mening algemeen gangbaar waren en tot een algemeen-Nederlandse woordenschat behoorden. De woordvoorraad van de Nomenclator zal wel noordelijk en Hollands gekleurd zijn, — volgens de VOOYS is dit boek zelfs de voornaamste bron van Kiliaans Hollandse woorden, wat in vele gevallen wel juist zal zijn; — het valt echter op dat Junius nu en dan uitdrukkelijk de aandacht vestigt op het Hollandse karakter van bepaalde woorden en uitdrukkingen, meestal bij en naast andere, algemeen-gebruikelijke of dialektale benamingen. Vgl.

N 117 Glans B. EECKEL/AECKER *Holl.* ...

N 130 Calopodium ferratum. B. SCHRICKSCHOEN *Flandris/SCHAUERDIJNEN Brab.* SCHAETZE/OFT SCHOUERLINGHE *Hollandis*, quo labuntur nostrates per adstrictas glacie aquas mira dexteritate, & celeritate incredibili...

Evenals Kiliaan op het gezag van Junius ongeveer twee derde van de in de Nomenclator als Vlaams aangeduide woorden van de vermelding *fland.* voorzag, zo heeft hij ook het merendeel van die benamingen en uitdrukkingen, die door Junius expressis verbis Hollands of Bataafs genoemd worden, in zijn woordenboek als Hollands opgegeven. Deze overeenstemming alleen bewijst reeds voldoende dat Kiliaan deze lokalizing werkelijk aan Junius heeft ontleend; gelijkenissen, die verder reiken dan de eenvoudige vermelding *Hollands*, zorgen vaak voor betere bewijzen.

Reeds bij het samenstellen van de tweede uitgave van zijn woordenboek (K2, 1588) heeft Kiliaan de Nomenclator van Junius geëxcerpeerd en bepaalde Hollandse woorden eraan ontleend. Ik stel alleen voor een paar gevallen de Nomenclator en

Kiliaans woordenboek tegenover elkaar en beperk mij voor het overige tot een opsomming van de ontleende woorden.

N 234 Denarius B. VIER STUUIERS/CRABBELAER ¹*Holland. conuenit fere cū Angelico, quem ab angeli typo Germania ita nominat, siue schrickenbergio.* B. SCHRICKENBERGER. — K2 (= K3) KRABELER. *holl.j.* SCHRICKEL-BERGHER.

N 215 Epostracismus, *Lusus quo testulam aut lamellam siue lapillum dstringunt super aquæ æquor, numerumque saltuum, quos facit, priusquam desidat ineunt; victoria penes illum relicta, qui saltuum multitudine superet* B. BOTTEN/ZEYLEN/KUCHELEN *lingua Batauica, a velificandi argumento* ¹. Vgl. met K2.

KUCHELEN.j.KUGHELEN. (= K3).

KUGHELEN/KUCHELEN. *holl.j.* SLINGHEREN (K3 niet KUCHELEN!)

SEYLEN *holl.j.* SLINGHEREN/SLINGHERSPEL SPELEN. (SL. SP. niet in K3).

SLINGHEREN. *Testulam aut lamellam dstringere super aquæ æquor.* (K3: + lamella aquas quater).

Maar BOTTEN OP D'WATER.J.SLINGHEREN. (= K3).

Dit geldt ook voor *schaetse/schouerlinck*, dat ook Fries heet (N 130 Galopodium ferratum, vgl. bl 1) ², *schonghelen/schonghelen*, Hollands en Fries (N 215 Oscillum, oscillatio ... B. TOUTEREN *Flandris & Brab.* SCHONGELEN/SCHOPPEN *Holl....*) ³, *pick olie oft graef* (N 215 Micare digitis... B. *pueris nostratibus ludus similis vocatur* PEERTGEN WEL BEREYT/ *vel* PICK OLYE OFTE GRAEF/ *vel* COCK COCK RIJ WEL. quo puer obstructis oculis diuinat quot alter digitos erectos habeat...) ⁴, *smeente* (N 43 Penelope ... SMIENTE *Holland.*), *stuyte* (N 42 Vropygium ... B. STIET/STUYT *Holland.*), *tuyn-kersse* (N 101 Nasturtium ... B. KERSSE/TUYNKERSSE *Hollandis*), *ven-besien* (N 79 Vaccinium ... illud

(1) Het is vaak moeilijk uit te maken welke woorden door Junius als Hollands beschouwd worden. Slaat de vermelding *lingua Batavica* alleen op *kuchelen* of worden de drie werkwoorden bedoeld? Kiliaan noemt *zeylen* en *kuchelen* Hollands, neemt echter *botten* zonder nadere lokalizing op.

(2) *schouerlinck* wordt niet afzonderlijk gelemmatiseerd.

(3) Kiliaan heeft *schoppen* niet in K2 opgenomen, wel in K3 waar *schoppen/schoppelen* met verwijzing naar *toueren* doch zonder de vermelding *holl.* geboekt staat.

(4) Alles wijst er op dat Junius de drie benamingen als Hollands beschouwde. Alleen *pick olye* kent Kiliaan dit predikaat toe; *peerdeken wel bereydt.j. kockock beerken* komt slechts in K3 voor; *kockock beerken rijd ick wel.j. bock ouer hagbe spelen*, in K2 en K3, berust ongetwijfeld op N.

genus, quod in Hollandiæ paludibus nascitur, & lingua vernacula VEENBESYEN/ quasi palustres baccas indigitat), *veter*, Hollands, Fries en Sikambrisch, (N 131 Ligula adstrictoria ... B. NESTELLEN /NESTELINCK *Flandris*, VEETER *Holl.*), *wiel-brood/wielken*, in K3 ook Vlaams genoemd, (N 67 Spira ... B. CRACKELINCK/ *vel panis, quem WIELBROOT/ quasi rotarium, nominamus. Flandris est WIELKEN.*

Gebruik van een tweede bron, reeds in K2, verraden IJSEREN VERCKEN. *holland.* J.EGHEL. *Erinaceus. q.d. porcus ferreus, a setis siue spinis horridis & præduris tamquam ferreis* (N 37 *Erinaceus* ... B. EEN EGEL/IJSEREN VERCKEN *Hollandis*), GHEYL. *holl.* *Siler, pumila salix in aquosis nascens: sic dicta quod tanquam luxurians & lasciuens nimia alimenti vbertate, ramos frondesque iusto plures emittat* (N 118 *Siler* ... *Hollandis* GHEYL vocatur) en TUYMELER. *holland.* *Delphin, delphinus: belua marina* ... (N 52 *Delphin, delphinus* ... B. MEERSWIJN/TUMELAER *Holland.*).

Verschillen van enige omvang tussen K2 en K3 treden op o.a. bij AECKER *holl.* J.BECKEL. *Glans, dat in K3 met de toevoeging angl. acorne uitgebreid wordt, (N 117 Glans, vgl. bl. 1) en SUYTKEN. holland.* *Parus maior, fringillago met de verklaring femella in K3 (N 47 Parus maior, fringillago... B. COOLMEESE/PLACKART proprie dicitur masculus, & HYKEN Holland. at femella SUYTKEN.)*. Dit geldt ook voor *duyt/duytken* (N 235 *Triens* ... B. EEN NEGENMANNEKEN *Brab.* EEN SESKEN *Flandris*, EEN DUYT *Hollandis*), *huype* (N 49 *Vpupa* ... B. HUYPEN *Hollandis*, HUBERON/HOPPE *Brabâtis* / HUPETUP *Flandris*), *tuyt* (N 272 *Hortus* — B. CRUYTHOF/TUYN *Holl.*) en *torre* (N 57 *Scarabæus* ... B. PEERTSVLIEGE/ SCALBIJTER/ & SCAELBOTE *Flandris*, *TORRE Holl.*).

Sommige woorden waren reeds in K2 gelemmatiseerd, kregen echter pas in K3 de vermelding *holl.*, ook al had Kiliaan ze, reeds in K2, aan de Nomenclator ontleend of dit boek bij de uitwerking van de artikels gebruikt.

Vgl. K3 KAELUWE AERDE. *holl.* *Terræ cutis, superficies.* — en N 265 *Terræ cutis Plinio, superficies Cic* ... B. HET OPPERSTE VANT AERTRIJK/ CALOUW AERDE *Holl.*

K3 BOOM-MEESTER/ BOOM-SLUYTER. *hol.* *Portitor, limenarcha.* — N 339 *Portitor Hollandis priuatim etiam PAELMEESTER & BOOMMEESTER dicitur* en N 359 *Limenarcha* ..., *portitor* ... B. BOOMSLUYTER /HAUENWACHTER.

Gelijkaardige gevallen zijn: *enckel*, dat in K2 wel *ger.*, *sax.* en

sicamb. heet, doch niet Hollands, (N 373 Nepos ... B. KINTS KINT/ NEEFKEN/ SOONS SOON/ BROEDERS KINT/ *vetusta Bataurorum lingua* ENCKEL), *pijp-kruyd* (N 94 Cicutā ... B. SCHEERLINCK /DULLE KERUJEL/ PIJPCRUYT *Holl.*), *room* *fland. hol. j.saene* (in K3) (N 74 Flos lactis ... B. ROOM *Hollandis & Flandris, ZAEN Brabantis*).

Een reeks hollandica, die Kiliaan, zoals uit allerhande gegevens duidelijk blijkt, aan de Nomenclator ontleende, werden pas in het Etymologicum van 1599 (K3) opgenomen. Een paar voorbeelden:

- N 93 *Cepæa nonnullis, anagallis aquatica, becabunga* ... B. BEECKEBOOM/ *Hollandis, WATERPUNGEN Brab.* — K3 BEKE-BOOM. *holl.* *Cepæa anagallis aquatica. vulgo becabunga.*
- N 44 Porro Bataui numeramus & discretis vocabulis nominamus ad septem anserum genera, quorum qui maximi sunt, BALCHGANSEN dicuntur: qui anthracino sunt pectore, & alis piceis, extrema candēt, ij BRANTGANSEN vocantur. — K3 BRAND-GANS. *holl.* Anser anthracino pectore, alis piceis, extremis candens.
- N 123 Amiculum ferale, *Inuolucrum lineum cadauerale* ... B. DOOTCLEET/ *vetusta Bataurorum lingua* WOACK. — K3 WOACK. *vetus. hol. j.* DOOD-KLEED. Amiculum ferale. *Adr. Iun.*

In deze lijst horen verder thuis *blick* (N 90 Argemone ... B. SILUERCROYT/ BLICK *Hollandis*), *de guygh nae steken.* *holl. j. guyse setten* (N 370 Ciconiam manu significare; *quod fit, ubi quis infamē mediumue digitum ostentat, velut ciconiae rostrum exprimens.* B. MET VINGEREN WIJSEN/ OFT DE GUYCH NA STEECKEN, *Holland.*), ⁵ *helm* (N 92 Carex ... *helmmum Hollandi vocamus, Hellem, N 98 Juncus acutus ... HELLEM Hollandis*)⁶, *berder* (N 54 Mugil, capito ... B. HARDER. *Hollandis nobis dicitur...*), *hijken/hiken* (N 47 Parus maior, vgl. bl. 3 *suytken*), *hol-gans* (N 44 sunt deinde HOLLEN siue HOLGANSEN...), *knape* (N 188 Pluteus ... B. KNAPE *Holl. ESEL Brab.*), *lepel-kruyd/ lepel-bladeren* (N 92 Britannica ... *Hollandi inde LEPELCROYT/ & LEPELBLADEN apellāt.*)⁷, *pael-meester* (N 399 Portitor, vgl.

(5) Wellicht is ook *guych/guygh* daarom Hollands geworden. De uitleg bij *guyse setten* herinnert alleen door de in K3 toegevoegde vertaling *ciconiam manu significare* aan N.

(6) Het artikel *helm.holl.zeland.* verraadt buiten *carex, iuncus acutus* (N 92 Carex ... Junci genus acuti, ook in de Batavia) geen invloed van N.

(7) De Batavia spreekt op bl. 216-7 in dezelfde bewoordingen over deze plant, kent echter alleen de naam *lepelbladen*.

boom-meester/ boom-sluyster bl. 3), *quackel-beye* (N 92 *Bryonia* ... B. BRYONIE/ ALFSPAPE *Brabantis*, QUARTELSBEYEN *Hollandis*, *quod acinis coturnices vescantur*), *teelingh* (N 43 *Querquedula* ... Al. KRUCKENTLIN TEELING *Holland.*), *de tote setten* (N 370 *auriculas asini imitari*. B. DIE ESELS OOREN MAECKEN OFT SETTEN/ DE TOOT SETTEN *Holl.*).

Slechts een zeer gering percentage van Junius' Hollandse woorden wordt door Kiliaan niet als dusdanig gekenmerkt⁸. Ik wees reeds in de voetnoten op *peerdeken wel bereydt* en *schoppen/ schoppelen*, die alleen in K3 te vinden zijn, en op *kockock heerken rijd' ick wel*, dat zowel in de tweede als in de derde uitgave voorkomt. De vermelding *Hollands* ontbreekt ook bij *bobbel/ bobbert* (N 98 *Juncus læuis* ... B. MERCHBIESEN/ BOBBEL *Holl.* BOBBERT)⁹, *heffe/heue, heffe/heuel*, in K2 *heffe heuel/ghist/ droessem* (N 74 *Fex, sanies* ... B. HEFF *Hollandis*, GHEST/GHIST *Flandris* DROESEM/GRONTSOPPE/MOEYERE/ *hoc in vino praecipue*), *lebbe/ libbe* (N 74 *Coagulum* ... B. LEBBE *Holl.* RINSEL *Brab.* MELCKRINSEL), *padden-stoel/ padden-brood* (N 96 *Fungus* ... B. STOELTGEN/ CAMPERNOELIE/ DUYUELS BROOT/ PADDESTOEL *Hollandis*)¹⁰, *quick-steert* (N 47 *Motacilla* — *Hollandis* QUICK-STEERT...), *rot-gans* (N 44 ... ROTGANSEN), *weeningh* (N 44 at WEENICKENS *sunt valio colore*). Het lijdt geen twijfel dat Kiliaan voor het schrijven van deze artikels Junius' Nomenclator bij de hand had.

Het is interessant even na te gaan hoe de Duffelse korrektor de ontleende woorden behandelde. *Quartel* ontbreekt in zijn woordenlijst: de *quartelsbeyen* worden dan ook *quackelbeyen*. In plaats van *lepelbladen* gebruikt hij *lepel-bladeren*. Het suffix-*aer* wordt verdoft tot *-er*: *brabbeler* en *tuymeler* (met diftongering tegenover het Hollandse *tumelaer*). Ook bij andere woorden vallen wijzigingen aan het wordeinde te konstateren: *schouerlinghe, tote* en *stuyte* i.p.v. *schouerlinck, toot* en *stuyt*; *huypen* wordt *huype*; de enkelvoudsvorm van *weenickens* luidt *weeningh*. De overgang van *ie* naar *ee* (*smiente-smeente*) herinnert aan *nieten/neeten* i.p.v. *nyten* uit de Batavia¹¹. De vorm *herder* leunt zonder twijfel aan bij het Zuidned. *herder* «pastor». Kiliaan geeft de voorkeur aan *ven/venne* en schrijft daarom ook *venbesyen* i.p.v. *veenbesyen*. Ortografische varianten zijn *vetter* en *beke-boom* voor *veeter* en *beecke-boom, kruyd* voor *cruyt, helm*

(8) De Thesaurus kent alleen *lebbe/.../oft rintsel, heft/oft droessem, padden-brood/oft paddenstoel* en *quicksteert*.

(9) Vgl. *margh-biese*. *Mariscus, iuncus leuis*, alleen in K3.

(10) *duyuels-brood* en *kampernoelie* worden niet als *Hollands* gekenmerkt.

(11) Handelingen VIII (1954), bl. 72.

i.p.v. *bellem*, *guygh* i.p.v. *guych*. Een merkwaardige wijziging is die van *calouw* tot *kaeluwe*.

De vraag waarom Kiliaan enkele van Junius' Hollandse woorden niet waardig heeft geacht in zijn woordenboek te worden opgenomen, moet voorlopig onopgelost blijven. Het was zeker niet om hun dialektaal karakter of uitzicht. In dit geval verkeren *balchgans* (N 44 ...BALCHGANSEN), *groue mageleyne* (N 101 *Origanum heracleoticum* ... B. GROUE MAGELEYNE *Holl.* GROUE MARIOLEYNE *Brab.*), *omsendinge van borse* (N 64 *Visceratio* ... B. VLEESCHDEELINGHE/ OMSENDINGE VAN BORSE *Holland.* TRYPEN/ BUELINGEN & C. METDEELINGHE *Brabantis*), *schiringen* en *valletgens* als ganzesoorten (N 44), *schapezurick* (N 101 *Oxalis minuta* ... B. SCHAEPS SURKELE/ SCHAPEZURICK *Hollandis*, VELDSURKELE), *spieren* (N 90 *Arundinum oculi* ... B. RIETSPIEREN/ SPIEREN *Hollandis*), *swoerde* (N 31 *Pellis suilla* ... B. SWIJNEN HUYT OFT VEL/ SWOERDE *Holland.* SWAERDE *Brab.*). Kiliaan kent echter wel de naast *schapezurick*, *spieren* en *swoerde* vermelde synoniemen of varianten *schaepssuerckel*, *riet-spriere* en *swaerde* (dit reeds in K2). Ook het simplex *magheleyne* j. *maioleyne*. *Amariscus* is in K3 te vinden. K3 vermeldt ook *vleesch-deyl* en *sende* (*vetus fland.*!), Junius' Hollandse benamingen *vleeschdeelinghe* (?) en *omsendinge van borse* ontbreken echter.

Ook dit onderzoek naar het lot van Junius' *Hollandica* toont duidelijk hoe Kiliaan de *Nomenclator* steeds bij de hand had, hoe hij dit werk zowel voor de tweede als voor de derde uitgave van zijn woordenboek gebruikte, de aldaar gevonden gegevens in de op elkaar volgende uitgaven combineerde en verder aanvulde of met het resultaat van zijn opzoeken in andere bronnen verbond (vgl. *tuymeler*, *gheyl*, de nieuwe lokalizingen *fland.*, *fris.*, *zeland.*). Geen enkele keer heeft hij het nodig geoordeeld een aan de *Nomenclator* ontleend Hollands woord uit K2 niet in de derde uitgave op te nemen of de lokalizing te schrappen.

Kiliaans Brabants-Nederlands standpunt, dat uit de inleiding aan de welwillende lezer duidelijk blijkt en mooi geïllustreerd wordt door het citaat uit Gesners *Mithridates* (*Brabantica lingua inter caeteras Belgicas siue inferiores Germanicas circa Rhenum & ad Oceani litora sitarum regionum, elegantior hodie habebatur*), komt treffend tot uiting in het feit dat de Antwerpse lexikograaf, die wel Vlaamse, Hollandse, Friese en Sikambrische woorden onderscheidt en zelfs bepaalde uitdrukkingen en benamingen als Mechels, Brussels of Leuvens kenmerkt, de aanduiding *brab.* of *brabant.* helemaal niet kent. Het is dan ook niet te verwonderen, dat geen enkel van de bij Junius uitdrukkelijk als Brabants

gekenmerkte woorden de speciale vermelding *Brabants* krijgt, ook al wijzen bepaalde overeenkomsten erop dat Kiliaan deze plaatsen in de Nomenclator nagelezen had en Junius' dialektaanduiding kende.

Ik laat de lijst van de reeds in K2 gelemmatizeerde Brabantse woorden uit de Nomenclator door een vergelijking van Kiliaans woordenboek en de Nomenclator in een paar typische gevallen voorafgaan.

- N 90 *Aristolochia sarmentitia* *Scrib. clematites Diosc... officinis aristologia longa, nonnullis herba Saracenicæ.* SARACIJNCRUYT *Brab.*
- K 3 SARASIJNS-KRUYD. *Aristolochia sarmentitia, clematites. vulgo saracenicæ.*
- N 278 *Forum promercalæ, scrutarium, vbi vestimenta aut res vsu tritæ venum exponuntur ...* B. DE CLEEDERMERCKT OFT LUYSEMERCKT *Brab.*
- K 3 LUYSEMERCKT [/PLUYSEMERCKT niet in K2]. *Forum promercalæ, forum scrutarium, antiquarium: vbi vestimenta aut res vsu tritæ venum exponuntur. vulgo forum pedicularium.*
- N 215 *Apodidrascina ...* B. SCHUYLWINCKGEN/ SCHUYLHOECKXEN *Flandris, COPPEN COMT WT DEN HOECKE Brab. item PIJPT OFT ICK EN SOECK V NIET.*
- K 2 KOPPE KOMT WT DEN HOECKE. J. BORGH-SPEL : & PIEP MUYS OFT ICK EN SOECKE V NIET. *Apodidrascina ; herinnert beter aan N dan K3 met KOPPE COMT WT DEN HOECKE. J. BORGH-SPEL. Apodidrascina en PIEP-MUYS. J. BORGH-SPEL.*
- N 46 *Liua ...* B. HOUTDUYUE/ CROISI *Brabantis. G. Croiseau.*
- K 3 KROYSE. J. HOUT-DUYUE. *Liua. gal. croiseau ; staat dichter bij N dan K2, die alleen maar het lemma, niet de vertalingen kent*

In K2 (en K3) komen reeds voor *aerd-veyle* (N 11 *Hedera ...* B. CLIJF/ VEIL/ OFT EERDSVEL *Brabantis*), *amman* (N 337 *Praetor ...* B. SCHOUTET/ MEYER/ AMMAN *Brab.*), *dons* (N 84 *Flos, pollen ...* B. FIJN MEEL/ FIJN BLOEMENMEEL/ DONST *Brabantis*), *gruys* (N 152 *Rudus ...* B. PUEINE/ GHEBROKEN STEENEN/ CALCKSCHERUEN/ GRUYS *Brabantis*), *hoppe* en *huberon*

(N 49 Vpupa... B. HUYPEN *Hollandis*, HUBERON/HOPPE *Brabantis*), *kerssouwe/maetelieue* (N 91 *Bellis* ... B. MATELIEUEN/KERSOUWE *Brabantis*), *lijck-laecke* (N 58 *Hirudo* ... B. EGEL/LAKE/ vel LIJCKELAKE *Brabantis*), *rinsel .j. renssel/ runssel* (N 74 *Coagulum* ... B. LEBBE *Holl.* RINSEL *Brab.* MELCKRINSEL), *saen/ saene* (N 74 *Flos lactis* ... vgl. bl. 4), *schauerdijnen/ schouerdijnen/ schrick-schoenen*. (N 130 *Calopodium ferratum*, vgl. bl. 1), *steen-violieren* (N 106 *Viola lutea* ... B. GHEELE VIOLETTEN/ STEEN VIOLIEREN *Brabantis*), *swaerde* (N 31 *Pellis suilla*, vgl. bl. 6), *touteren* (N 215 *Oscillum*, vgl. bl. 2), *tuylken* (N 87 *Serua* ... B. EEN TUYLKEN *Brab.* EEN HOUPEELKEN *Flandris*, *aliis* RUYCKER VAN BLOEMEN). Slechts in een paar gevallen is het niet mogelijk het gebruik van de Nomenclator bij het opmaken van de genoemde artikels klaar en duidelijk te bewijzen, zo bv. voor *aerdveyle* (reeds in K1 *erdevele*), *steen-violieren*, *dorst* (reeds in K1, doch alleen *pollen*, niet *flos*, *pollen* zoals in K2 en N), *rinsel* (reeds in K1 s.v. *rinnen* met verwijzing naar *Runnen/Runsel*), *gruys* (in K2 met *rudus*, *fragmenta saxorum* dichter staand bij K1 GRUYS OFT STEENGHEMUL. *Rudus*, *eris*, *Fragmenta saxorum* dan bij K3 met *fragmenta lapidum*). Ook *hoppe/huppe* is reeds in K1 te vinden, doch de tekst van K2 veronderstelt het gebruik van N.

Enkele van Junius' Brabantse woorden verschijnen pas in K3.

N 188 *Pluteus, Tripedaneum lignū, cui tabula, cum pingitur, innititur* ... B. KNAPE *Holl.* ESEL *Brab.*

K 3 ESEL/ KNAEP DES SCHILDERS. *Pluteus, tripedaneum lignum cui tabula, cum pingitur, innititur.*

N 106 *Viburnum Virgil. esse puto eam Clematidis speciem, quā seruato nominis vestigio Gallia Viorne nuncupat* ... *Germani* WALDREBEN & LIJNEN: *Brabantis quoque* lijnen.

K 3 LIJNEN. *Viburnum: clematidis herbae species, vitis nigra. germ. nielen, per metathesim.*

In dit geval verkeren ook *alf-pape* (N 92 *Bryonia*, vgl. bl. 5)¹², *heul-saed-kruyd* (N 101 *Papauer satium* ... B. MANCOP/ HEUL/ EULSAETCRUYT *Brab.*)¹³ *neghen-manneken* (N 235 *Triens* ... vgl. bl. 3), *lauetse* (N 90 *Apium grande*, *hipposelinum*, ...

(12) *bryonie* staat niet in Kiliaans woordenboek.

(13) In K2 en K3 reeds *eul.j.heul*. *Papauer* en *Heul/eul/heul-saed*. *Papauer*, (semen *papaueris* - niet K2).

Bel. LAUAS/ LAUETSE *Brabantis*)¹⁴, *soegh* (N 58 Asellus ... B. PISSEBEDDE/ SUEGE *Brab.*)¹⁵, *waeter-ponghe* (N 93 Cepæa ... vgl. bl. 4).

Ook de Brabantse woorden ondergaan lichte, vaak alleen orthografische wijzigingen onder Kiliaans pen. De *h* van *heulsaedkruid* komt zonder twijfel van *heul*. *s* als tussenklank valt weg bij *alfpape*, maar komt te voorschijn bij *sarasijnskruid*. In *luysmerckt* is de tussenklank verdwenen. *sueghe* schijnt voor Kiliaan typisch Vlaams te zijn; daarom *soegh*. Let op *waeter-ponghe* i.p.v. *waterpunge* en *koppe* i.p.v. *coppen*. In *schuiuerdijnen* (K2 en *schoerdiijnen* (K3) schuilt wel een dialektale uitspraak of misschien etymologizerende orthografie. De wijziging van *pijpt* tot *piep-muys* (apodidascinda) is zonder twijfel een reflex van de taal van het kinderspel. Junius' *croisi* doet Fransers aan dan Kiliaans *kroyse*. Bij *aerd-veyle* moet rekening gehouden worden met de vorm *erdevele* uit K1 en het simplex *veyle* in K2-3, *veil* in N.

Slechts een viertal woorden werden niet opgenomen: *knoesse-len* (N 80 Vvae crispae ... B. STEECKEBESYEN/ STEKELBESYEN/ KNOESSELEN *Brabantis*/ CRUYSBESSEN), *trypen/ buelingen & metdeelinghe* (N 64 Visceratio ... vgl. bl. 6; K2 kent wel *buelinck-deyl*, dat in de Lat. interpretamenta de invloed van Junius ondergaan heeft), *groue maioleyne* (N 101 Origanum heracleoticum ... vgl. bl. 6), *vier mijten* (N 235 Chalcus ... B. EEN HOLLANTSCHEN PENNINGEN/ VIER MIJTEN *Brab.*).

De konfrontatie van Kiliaans woordenboeken met Junius' werken hebben aangetoond dat de geschriften van de Hoornse medicus een rijke bron zijn geweest voor de korrektor uit Plantins drukkerij. Ze laten toe een inzicht te krijgen in de manier waarop Kiliaan zijn bronnen gebruikte en kunnen als uitgangspunt dienen voor een hernieuwd onderzoek van de betrouwbaarheid en de waarde van het Etymologicum en zijn voorgangers.

(14) *lauas* ontbreekt bij Kiliaan.

(15) Voor *zwijn* en *zeug* heeft K3 *seughe.fland.j.soegh*, *sueghe.fland.j.sogh*, *soech.j.soegh*, *soegh/seughe*. *Pis-bedde* is Hollands in K2 en K3.

NOTA

Ik had tot nog toe bij mijn vergelijkingen steeds de Nomenclator-uitgave van 1577 gebruikt. Toen ik mij voor het korrigeren van de drukproeven van deze bijdrage verplicht zag mij met de eerste uitgave van 1567 te behelpen (vandaar wellicht kleine typografische onnauwkeurigheden), kwam ik tot de ontdekking dat in deze eerste uitgave nog tal van Brabantse en Hollandse woorden ontbreken (1577 heet overigens *Multo quam antea emendatior ac locupletior!*). *kuchelen* (epostracismus), *tumelaer* (delphin), *torre* (scarabaeus), *calouw aerde* (terrae cutis), *enckel* (nepos), *woack* (amiculum ferale), *quicksteert* (motacilla) en de vele ganzenamen staan nog niet geboekt. Ook de in latere drukken als Brabants gekenmerkte woorden *gruys* (rudus) en *soegh* (asellus) ontbreken. De wijzigingen van de ortografie (in het kader van de ortografie van Plantin's officina) en de aanvullingen van de woordvoorraad in de nieuwe drukken van de Nomenclator zullen een interessant hoofdstuk vormen in een studie over het Nederlandse woordenboek van de Hoornse arts.

JOHANNES-FRANCISCUS FAVELET, MEDISCH HOOGLERAAR TE LEUVEN (Kallo 1679-Leuven 1743)

DOOR

Dr. med. L. ELAUT
lid der Maatschappij

Tijdens de zeventiende en achttiende eeuwen heeft het in Waasland niet ontbroken aan geneeskundigen van diverse pluimage. Genieën zijn het niet geweest, maar toch fatsoenlijke lui die zich, te hunnertijd, op heel wat lieten voorstaan en hun strengje hebben getrokken vóór een wagen met allerlei uitbundige medische ideeën.

Over Filips Verheyen uit Verrebroek werd alles gezegd; hij kan honderd jaar op zijn lauweren rusten tot de volgende ver-
eeuwing zijner geboorte. Aan Emmanuel d'Oignies heeft Paul Jonckheere een verdienstelijke studie gewijd¹; we wensen dat nog verdere gebeurtenissen uit dat leven in het reine mogen getrokken worden want d'Oignies was een merkwaardig man.

Thans vragen we de aandacht voor Favelet. Hij behoort door zijn geboorte tot het Waasland, en evenals Filips Verheyen, wiens opvolger hij te Leuven werd, tot een van de voornaamste en luidruchtigste Zuid-Nederlandse geneeskundigen uit de geestelijk meest steriele periode van ons medisch verleden.

Favelet staat in alle encyclopedieën van de medische historie vermeld, blijkbaar met levensdata en titels die uit dezelfde bronnen stammen. De oudste bron is Paquot's *Mémoires pour servir à l'Histoire littéraire des dix-sept Provinces des Pays-Bas*². Deze mémoires werden geschreven een goede twintig jaar na Favelet's dood. Paquot heeft te Leuven zelf zijn inlichtingen ingewonnen: toch zijn er heel wat onnauwkeurigheden binnen geslopen³.

Zeer uitvoerig werd de geneesheer behandeld in de *Biographie Nationale*⁴ door V. Jacques die over hem een billijk oordeel uitspreekt. Om de medikus waaslander bij zijn geografische nazaten bekend te maken, willen we hem hier onder de aandacht brengen; het moge, onder meer, bewijzen dat Waasland te allen

(1) *Annalen Oudb. Kring Waasland*, LVIII, 1953, blzz. 185 en 203.

(2) Leuven, 1765, deel I, blz. 305.

(3) Cfr. voetnota op blz. 306 van Paquot, en ons Addendum V.

(4) Deel VI, blz. 912-918.

tijde met het kroost uit zijn akkers en polders niet afzijdig gestaan heeft van 's lands intellektueel leven.

*
* *

Johannes-Franciscus Favelet werd, volgens Paquot, op de 11 april 1674 op het fort De Perel te Kallo geboren. Nopens deze geboortedatum rijzen twijfels op. Te Kallo vonden we in de doopregisters geen nauwkeurige aanwijzingen wegens het ontbreken van het originele stuk. In een bundel dokumenten van de Bibliothèque Nationale te Parijs welke o.m. testament en schenkingsakten bevat, troffen we een uittreksel uit de doopregisters van de parochie Kallo aan, waarvan de toenmalige notaris en de pastoor de waarachtigheid bevestigen⁵. Uit deze doopakte blijkt dat Favelet gedoopt werd op de 22 april 1679, dat hij de zoon was van de voornaam heer Johannes Antoon Favelet, kommandant van de Mariaschans, en van de dame uit hogen huize (matrona) Theresia Ursula Hernandez, echtelingen.

Het is natuurlijk mogelijk dat onze medikus geboren werd in 1674 en zou gedoopt zijn in 1679, doch het komt onwaarschijnlijk voor. Hij zou geboren zijn op de 11 april en gedoopt op de 22e april; zo wij 1679 in plaats van 1674 stellen, klopt dat vrij goed en dan zou Johannes Franciscus elf dagen na zijn geboorte over de doopvont gehouden zijn geweest.

De moeder van de medikus heette, volgens Paquot, Ursula Cays; volgens de doopakte Theresia Ursula Hernandez. Weerom een opvallende tegenspraak. De naam Hernandez is spaans en is ook de naam van de pastoor van Londerzeel, het familielid van de jonge Favelet dat na de dood van diens ouders voor zijn opvoeding zorgde. De peter en naamgever van de toekomstige arts was een zekere Johannes Franciscus Heredia, nog een spanjaard en een « *prenobilis vir* »; de meter was een matrona Van den Bossche. Ook de geboorteplaats van Favelet is een twistappel: Paquot noemt fort De Perel, de doopakte de Mariaschans. De eerste ligt thans onder Kallo, de tweede thans onder Zwijndrecht. Eén ding is zeker: onze geneesheer werd uit krijgsmansvolk geboren en zijn wieg stond op de wase oever van de Schelde, in een van de forten waar Kallo in de loop der tijden zo overvloedig mede gezegend werd. Vader Favelet was voor Paquot vaanderig in een spaans regiment; de pastoor die zijn kind doopte, zegt dat hij bevelhebber van de Mariaschans was. Van de familie Favelet vinden we sporen in de doopregisters

(5) Cfr. ons Addendum V.

te Kallo vanaf 1652. In dat jaar en in 1654, 1656 en 1661 werden de kinderen gedoopt van Johannes Favelet en Maria Rouchault. Een zoon van die twee kon de vader van onze dokter zijn, maar dan zou die vader maar achttien jaar oud geweest zijn toen de zoon, onze Johannes Franciscus, geboren werd. Wat voor een militair die met een spaanse gehuwd is wel mogelijk moet geacht worden, doch het is minder waarschijnlijk dat hij op die leeftijd al bevelhebber van een fort zou zijn.

Die vrij duistere geschiedenis van onzekere geboortedatums, onzekere geboorteplaatsen, naamwisseling van de moeder en zeer jeugdige leeftijd van de vader, past uitstekend in het kader van een militaire bezetting. De Favelet's verschijnen te Kallo omstreeks 1650 en verdwijnen na 1675-80 uit de bevolkingsregisters van het polderdorp. De naam zelf luidt niet inheems, eerder frans; in de familie komen enkele spaanse namen te pas. Uit dat wespennest is de latere leuvense hoogleraar ontsproten.

Ons steunend op het parijs dokument van addendum III menen wij de waarheid het dichtst te benaderen, wanneer wij aannemen dat de latere hoogleraar geboren werd in 1679, zoals ook in de doopakte vermeld staat. Zijn vader was er bevelhebber. Zijn grootvader was op hetzelfde ogenblik bevelhebber van het veel belangrijker fort De Perel. Zó komen toch onder eed verklaren twee oudgedienden van de bevelhebber die de hoogleraar kenden en vijftig jaar later, in 1729, op diens verzoek, voor de notaris zijn identiteit bevestigen.

De gegevens van Paquot over afkomst en geboorteplaats van J.F. Favelet zouden aldus volkomen onbetrouwbaar zijn.

*
* *

Zeer vroeg verloor de jonge Favelet zijn ouders. Hij werd opgevoed door een bloedverwant, pastoor te Londerzeel, wiens naam bij Paquot vermeld staat: Hernandez. Daar zou Favelet de zin voor liefdadigheid en vlijt meegekregen hebben die een kenmerk van zijn later leven zijn. Eerst in het kollege te Mol, en later in dat van de oratorianen te Mechelen, ontving de jongen humaniora-onderwijs. Te Leuven ging hij in de wijsbegeerte studeren in Het Varken. Vrij spoedig wendde hij zich van dit vak af en ging naar de geneeskunde over. Onder meer had Favelet de verrebroekenaar Verheyen als leermeester. Hij liet zich vroegtijdig opmerken door zijn uitnemende geestesgaven en behaalde mooie suksessen. Vooraleer zijn licentiaatsbulle te halen,

trok hij naar het militaire ziekenhuis te Mechelen om er zich te bekwamen in de praktische heelkunde.

Het licentiaat in de geneeskunde verwierf Favelet op de 5 september 1701. In 1705 werd hij tot professor in de plantkunde te Leuven aangesteld; de stadsmagistraat benoemde hem tevens tot hoofdgeneesheer van het krijgsgasthuis.

Bij het overlijden van Verheyen, in 1710, werd Favelet met de opengevallen cursus in de anatomie en in de chirurgie belast. Nu pas kon hij zich ten volle laten gelden. Men zegt van hem dat hij een bedreven sceerder was en dat hij uitblonk door welsprekendheid en dialektische vaardigheid.

Bij het overlijden van Henricus Somers, die een hogere leerstoel dan de zijne bekleedde, schoof Favelet weerom op (26 februari 1718). Hij moest nu onderricht geven in de theoretische en encyclopedische geneeskunde. Dat bracht hem ertoe, meer dan in het anatomisch en chirurgisch onderwijs, zijn geest te scherpen op allerlei leerstelsels, oude en nieuwe, die opgang deden. Favelet ontpopte zich weldra als een verwoed tegenstander; hij ontzag niets en niemand, en met zijn vlijmscherp woord en pen trok hij te velde tegen kollega's en leerlingen, die het over een andere boeg gooiden.

Bijna tegelijkertijd toen hij op een van de eerste medische leerstoelen van Leuven benoemd werd, promoveerde Favelet tot doktor in de geneeskunde (19 februari 1718). Dat was de hoogste academische waardigheid die een universiteit toentertijd kon uitreiken. Zelfs onder de hoogleraren waren er weinig die de doktrale baret droegen; de promotie ging met groot vertoon, op de kosten van de promovendus, gepaard.

Met de hoogste sport van de medische ladder bereikte de geneesheer een grote vermaardheid: 's werelds groten kwamen van einde en ver zijn raad inwinnen. Zijn kollegezalen waren gevuld met leergierige en nieuwsgierige studenten, want zij waren zeker altijd merkwaardige uiteenzettingen te zullen horen en pikante kanttekeningen op de mening van andere leuvense hoogleraren te vernemen. Favelet had toen de reputatie de eerste arts van het land te zijn.

Het aanzien van Favelet steeg nog meer toen hij, in 1725, werd aangesteld tot lijfarts van aartshertogin Maria-Elisabeth, namens keizer Karel VI regentes der Nederlanden. De geleerde prinses verbaasde de leuvense professoren door een latijnse toespraak op haar verwelcoming in de universiteitsstad; zij vond in Favelet de enige arts die haar geleerdheid en haar habsburgse majesteit waardig werd bevonden⁶.

(6) Cfr. ons Addendum I.

Zelfs naar het buitenland drong de faam van de geneesheer uit Kallo door; in 1729 werd hij opgenomen onder de buitenlandse leden van de Académie Royale des Sciences⁷. Het jaar daarop werd hij door het geleerd genootschap te Parijs ontvangen en sprak er de gebruikelijke *Gratiarum Actio*, d.i. de dankrede uit.

Eloy⁸ verhaalt dat Favelet op eerbetuiging gesteld was, maar rijkdom te min achtte. Hij had liever hoge relaties en om die te behouden of te verwerven was niets hem te lastig of te duur. Toch was hij er de man niet naar om zijn vrijgevigheid in die maat te laten blijken, dat zijn vrienden er door gekrenkt waren. Het was hem een nooddruft lieden te verplichten zonder zich daar te laten op voorstaan of het wie ook te laten aanvoelen. Hij was zeer vrijgevig voor de armen die hem op alle straathoeken opwachtten; hij liet ze nooit zonder een aalmoes weggaan. In zijn kollegekamer liet hij een bijbeltekst aanbrengen: «Zalig wie zich ontfermt over de behoeftige en de arme, in kwade dagen zal de Heer hem bevrijden».

Paquot stipt aan dat Favelet driemaal in de echt trad⁹; zijn derde vrouw leefde nog toen Paquot zijn mémoires schreef. De geleerde professor overleed te Leuven op de 30 juni 1743 aan de gevolgen van onophoudend braken, nadat hij in zijn laatste levensjaar veel aan de jicht had geleden.

*
**

De wetenschappelijke geschriften van Favelet zijn een eksponent van de doktrinale kontroversen die te Leuven tussen een drietal hoogleraren opgerezen waren, en scherpe vormen aannamen.

Zijn eerste geschrift slaat reeds een pamfletaire toon aan en behelst in substantie wat nog twintig jaar lang uit zijn pen zou vloeien. Hij nam het op tegen de deken van de parijse medische fakulteit, Philippe Hecquet, een lawaaierige veelschrijver en onder veel opzichten een evenknie van Favelet zelf. Hecquet was een verwoed iatromechanist. Zijn geschriften hebben betrekking op de spijsvertering; hij verdedigt het standpunt dat de spijzen in het maagdarmlkanaal onder de invloed van de spierwerking en met de uitsluiting van elke chemische of andere inwerking van-

(7) Cfr. ons Addendum VII.

(8) *Dictionnaire Historique de la Médecine*. Mons, Hoyois, T. II, blz. 199, 200, 201.

(9) Cfr. onze Addenda II, III, IV.

wege de vloeibare afscheiding der darmen tot verteerbare grondstof worden verwerkt. Een scherpe tegenstelling tussen de humorenverdedigers, ook fermentatoren genoemd, en de solidisten of trituratoren, is aldus tot stand gekomen en hield, bijna heel de achttiende eeuw lang, de geneeskundige opinies gaande. Gans het medisch Europa stond in een van de twee kampen, al waren er ook wel enkele zijscheuten van minder belang.

Het waren de hoogleraren De Villers en Rega, die in het spoor van Boerhaave, Stahl, Hoffmann en anderen, de nieuwe mechanistische ideeën te Leuven in het medisch onderwijs invoerden. Favelet lag met al de vezels van zijn wezen vast aan de oude fermentatietheorie. De strijd onder de energieke en schranderere verdedigers van die ideologische bouwsels brandde nu los in volle heftigheid. Het werd een ijdel getwist onder geleerden over opvattingen die niet op nauwgezette observatie en nog veel minder op proefondervindelijke waarnemingen gesteund waren. Tot geestelijke uitspattingen van zulk allooi is bijna geheel de geneeskundige ideeënproductie van de achttiende eeuw te herleiden. Zij is de eeuw van de barok in de geneeskunde.

Favelet, de heraut van het humorisme, nam het hard tegen hard op tegen het solidisme. Het grootste nadeel van de ontbrande twisten voor de vooruitgang van de geneeskunde lag niet zozeer in het geteoretiseer over een fysiologisch probleem, dan wel in de opvatting dat de afwijkingen in het betwiste levensproces, de voornaamste oorzaak waren in het ontstaan van de ziekten. Uit hun beschouwingen leidden de kwerulanten gevolgtrekkingen af voor het diagnosticeren en het behandelen van ziekten. Zo groeide uit een louter akademisch steekspel een waarlijk totaal geneeskundig systeem met vërreikende gevolgen op de individuele gezondheid van de patiënten en op de ziekte-toestand van een hele bevolking.

*
**

Favelet's eerste geschrift was: *Prodromus Apologiae fermentationis in animantibus, instructus animadversionibus aliquot in librum de Digestione nuper editum per Cl. virum D. Philippum Hecquetium, Medicinae in illustri Parisiensium Universitate Doctorem, Professoreum*. Lovanii, Petr. Aug. Denique, 1721, 12°, pp. 218. Het betwiste boek van Hecquet was: *De la Digestion des alimens et des maladies de l'estomac suivant les systèmes de la Trituration et du broyement, sans l'aide des levains ou de la*

Fermentation, dont on fait voir l'impossibilité en Santé et en maladie. Paris, Fournier, 1712, 12°.

Het was de aanloop tot het later geschrijf van Favelet; hij was al diep in de veertig voordat hij van wal stak. Zijn argumentatie moet een zekere weerklank gevonden hebben vanwege haar stevige dialektiek, want de mening vond ingang dat Hecquet nergens krachtiger werd weerlegd dan door Favelet¹⁰.

Na dat eerste boek duurde het vrij lang vooraleer Favelet opnieuw met een geschrift tot de aanval overging, al nam hij onderwijl elke gelegenheid te baat om van leer te trekken tegen wat hij noemde de nefaste theorieën van zijn tegenstanders en de verderfelijke invloed welke zij uitoefenden op de jonge studenten. Het signaal tot de aanval werd gegeven door het onderwijs van zijn leerling De Villers die tot hoogleraar was bevorderd niet zonder de welwillende steun van Favelet zelf. Dat was de leermeester te veel, het scherpte zijn pen en deed zijn gekwetste professorale waardigheid steigeren.

Favelet begon met zijn leerlingen in het geweer te jagen en hen die wilden promoveren onder zijn leiding, stellingen te laten verdedigen welke tegen de stellingen van De Villers en zijn leerlingen indruisten. De stellingenoorlog was daarmee in fanatieke heftigheid losgebroken. Het ging er niet zozeer om de waarachtigheid van de leerstelsels welke door de opposerenden werden verdedigd, want die zijn aan beide zijden van de barrikade precies evenveel waard en van de louterste wetenschappelijke onbenulligheid, als om een strijd van oud tegen nieuw. Favelet met het humorisme en al zijn konsekwenties hoorde thuis bij de oudere school, De Villers met het solidisme en al zijn konsekwenties verdedigde het toenmalige moderne standpunt dat in Europa zeer voorname aanhangers had, en inderdaad de oudere opvattingen geweldig aftakelde.

De titels van de uitgewisselde geschriften die in de vorm van brochures en boeken in de grond niets meer zijn dan pamfletten en scheldpartijen onder academici, spreken luid. Deze titels zijn zoveel bonte taferelen met een schilderachtige omschrijving van de inhoud. Favelet schrikt niet terug voor een ongewoon stijlbeeld; hij spreekt van een *Lydius Lapis*, d.i. een archaische uitdrukking voor de latijnse naam van « toetssteen ». De Villers was ook niet bang voor een schilderachtige naam en had het over een *Ventilabrum*, d.i. een wan; waarop, natuurlijk, Favelet aanvloog met een stijlbeeld, eveneens aan het graandorsen ontleend en sprak van *ventilatio*, d.i. het uitwaaien. Favelet gewaagde over zijn eigen geschrift als een *antidotum*, d.i. tegengif tegen De

(10) *Journal des Savants*, Amsterdam, 1723, blz. 176.

Villers' leerstellingen, waarop dan deze laatste weer sprak van zijn *antidotum tegen de antidoten*. Favelet gooide een onder humanisten geldende spreekwijze in een titel te pas: «Ovidius schreef verzen, maar bracht fabeltjes ter wereld». De meest gewaardeerde hoogleraar uit Leuven, Rega, had zich ingelaten met de kibbelpartij onder De Villers en Favelet; hij kreeg van de laatste een niet zeer vriendelijke *appendix epistolaris*, d.i. een toemaatje in briefvorm, in de titel waarvan de schrijver zegt dat de hooggeleerde Rega zich op een volkomen nutteloze wijze met de aangelegenheid bemoeid had. In een andere titel verklaart Favelet enkele «verwaande en onsamenhangende» stukken uit de geschriften van De Villers te zullen onder ogen nemen.

Men zal toegeven dat al de uitdrukkingen en zinspelingen die reeds in de titels zijner werken doorklinken, nog al van een oplopende aard zijn; ze werden toen reeds als dusdanig beoordeeld¹¹ en het geeft geen grote dunk van de academische zeden die toen heersten, noch van de zin voor objectiviteit der betrokken wetenschapslui. Het is minder te begrijpen dat een medikus die als een beschaafd man bezield was met veel attenties voor andermans gevoelens, zich zo te buiten ging aan vismarktgekibbel wanneer het over geleerde dingen ging.

Wanneer men thans tot de kern van de gevoerde disputen doordringt, staat men toch verbaasd over de gewiektheid van Favelet om iemand aan te vallen en af te breken. De leuvense hoogleraar is een geoefend, schrandere en kundig dialektikus, een olijkerd die met een verbazende speurzinnigheid de zwakke plekken in het systeem van zijn tegenstander onmiddellijk en raak doorziet. De anderen kunnen hem niet aan. Men komt, nu nog, onder de indruk van zijn argumenten en ofschoon men met zijn systeem noch met dat van zijn opponent vrede kan nemen, is het duidelijk dat van het humorisme en van de fermentatieleer veel meer overeenkomst bleef dan van het solidisme en van het iatromechanisme. We weten thans welk het aandeel is van de mechanische faktor en dat van de chemische faktor in het proces van voorbereiding der spijsbrij tot een resorbeerbare massa in de darm, maar het meest intieme verschijnsel is dat van de chemie en de gisting. En Favelet staat dan met al zijn luidruchtig gekijf en aanvallen van slechte luim dichterbij de ware aard van het intestinale absorptieproces dan De Villers en hun beider zeer illustere kollega Rega.

Het klinkt belachelijk in onze moderne oren, de geleerde ruziemakers elkander om ter meest te horen toespreken als: illustrissi-

(11) Paquot, op. cit. blz. 306.

mus, eruditissimus, sapientissimus, devotissimus ac verabundus cultor simul et obsequentissimus famulus, clarissimus dominus, amplissimus, experientissimus, tuus charissimus discipulus et cliens admodum amatus. Men moet verzaken aan de juiste vertaling van zo'n vloed superlatieven. Was hij soms bestemd om die andere vloed van onvriendelijke bejegeningen om te leiden?

*
**

In 1735 is de vecht- en schrijflust van Favelet op een kookpunt gekomen. Al wat hij over de hem dierbare standpunten schreef, wordt in één bundel samengebracht. Om volledig te zijn en niets van het dispuut te laten ontsnappen, neemt hij de gewraakte geschriften van zijn tegenstanders mede op. Hij zal ze allen in hun hemd zetten, en niets ontzien. Alleen zijn eerste boek, dat tegen Ph. Hecquet, wordt niet opgenomen in de reeks. Hij heeft het vooral tegen zijn leuvens collega's omdat zij zo verderfelijk zijn.

Het hoofdwerk van Favelet is: *Novarum Quæ in Medicina a paucis annis repullularunt HYPOTHESEON LYDIUS LAPIS, Quo mediante ostenditur quantum & quousque sit Hypothesibus novis in Medicina fidendum. Liber in tres tomos divisus, quorum primus complectitur CONTROVERSIAS, quæ non ita pridem occasione, quarumdam hypothesium Laxi et Stricti, ac triturationis emerserunt Lovanii. Reliqui autem cæteras novas Hypotheses, saltem quæ ventilari merentur, discutunt, ut saltem aliquando veritas pateat, et stabilis ac secura praxis emergat. In nova fert animus, mutatas dicere formas: Cecinit olim Ovidius, et Fabulus peperit. Nonne igitur merito prudens quisque et in novis medicinæ hypothesibus sententiam suspendit?* Authore J.F. FAVELET, med. Doct. in alma Lovan. Univ. et Prof. Prim. Nosocum. Sere-niss. ac Celsiss. Princ. Archid. Belgii, Caes. Sup. Moderatricis Consil. et Archiatro, Regiæ Parisiensium Academiae Socio. — Aquisgrani, Typis Ioan. Aeg. Const. Muller, 1737.

Als titel kan het tellen. Het is een heel programma. Favelet draagt zijn boek op aan de «Koninklijke, Doorluchtige en vermaarde wetenschappelijke Akademieën van Parijs, Londen en Parijs»; niets minder dan dat. Hijzelf is lid van de parijse akademie en moet zich derhalve niet generen. De aanhef van de opdracht valt evenmin buiten de toon. Wij vertalen: «Opnieuw weergalmen de universiteiten van het geweldig lawaai dat onlangs opgewekt werd door het systeem van het opflakkerend

solidisme en de daaruit afgeleide trituratie. Deze neemt het op voor het humorisme, gene voor het solidisme en ondertussen wordt de ijver van de medische studenten mateloos verknoeid, ja gaat de geneeskunde zelf wankelen. De studerenden worden er niet wijzer mee en veel patiënten weten niet aan wie ze hun gezondheid moeten toevertrouwen te midden zulk een geharrewar van geleerdheid... »

De *Lydius Lapis* van Favelet behelst de volgende stukken van zijn hand.

I. — Animadversiones aliquot in Medico-criticas Institutiones Clarissimi Domini Serv. Aug. de Villers, Med. Doct. et Profess. uti et in ejusdem Examen Theseos cujuspiam de Bile, Quas Eru-ditorum Examini, simul et Medicinæ Studiosis pro Strena et Anti-doto sistit Joann. Franciscus Favelet. Lovanii Ioannis Jacobs, 1735.

Deze bedenkingen raken onmiddellijk de kern van het probleem. Favelet steekt met de volgende woorden van wal: « Ge klaagt, zeer beroemde heer, in uw geschrift dat gij door een tevoren u bekende en op 15 juli van dit jaar aangevochten stelling zwaar uit uw lood geslagen werdt, maar zouden met niet veel meer recht onze fakulteit en het publiek mogen klagen over uwe geschriften en uw onderwijs? » Favelet zit zijn tegenstrevers op de hielen en laat niet af; de geringste kleinigheid of schakering in de gedachte wordt aangevochten met een nauwgezette finesse; alles wordt afgezocht en de solidistische leerstellingen deerlijk uitgekamd met ongenadige preciesheid, systematisch, sarkastisch bijtend zonder ophouden, meer dan honderd bladzijden lang.

Nu volgen in de *Lydius Lapis* een paar stukjes, als intermezzo, die niets anders zijn dan een uitwisseling van verdachte lief-taligheden tussen De Villers en Favelet. De laatste introduceert bij de lezer een brief van de eerste die een titel in dezer voege draagt: *Epistola ad Clarissimum ac Amplissimum D. Favelet Med. Doct. et Professorem Primarium etc. per Serv. Aug. de Villers med. Doct. Profess. Regium. In qua subsignatus eum hortatur, ut derelictis ambagibus et subterfugiis omnibus, firmo pede insistere dignetur punctis principalibus natæ inter se controversiæ. Et hæc erit Antidotum Antidotis.*

In die brief laat De Villers zich terloops ontvallen, op een aanmerking van Favelet over de fysiologie van vliegen en motten, of hij zijn kollega misschien moet aanzien voor een medikus van vliegen en motten. De giftige pijlen komen van de twee kanten.

II. — *EXAMEN quorundam impertinentium et absonorum quæ in Clariss. D. de Villers medicinæ Doctoris, Professoris, etc. ventilationibus, et Epistola iis adjuncta occurrunt.*

Deze bijdrage is de tweede hoofdschotel uit Favelet's geschriften. De Villers had, naar zijn mening, zoveel onzin verteld in zijn brief van elf bladzijden, dat opnieuw de strijdbijl moet opgegraven worden; vier honderd bladzijden aan één stuk geeft Favelet er zijn tegenstrever van langs; punt voor punt raapt hij de handschoen op en laat zijn prooi niet los. Het gaat er nu bepaald vijandig toe en Favelet deinst voor het woord niet terug, hoewel anderzijds de woorden « Clarissime et Dilectissime Domine » niet van de lucht zijn. Dat De Villers zich van zijn leermeester de « voortijds zeer geliefde leerling en zelfs de meest beminde beschermeling » noemt, bestempelt Favelet « voor al te doorzichtig geslepen »; thans zweert hij tegen hem samen op een « onwaardige manier », hij die vroeger allerhande kadeautjes kreeg en onder meer een « halsketting ». « Hij is pas gepromoveerd of daar vergeet hij vol ondankbaarheid mijn gevoelens te zijnen opzichte, keert mij de rug toe en verklaart bij elke gelegenheid de oorlog, hoewel tevergeefs, aan mijn theorieën »¹². Zo luidt de aanhef van de « conclusio » die hij op het einde neerschrijft.

Favelet kan van zijn onderwerp geen afscheid nemen zonder nog een veeg uit de pan te geven aan de grote Rega die het voor De Villers opgenomen heeft. Hij wijdt hem: *Appendix Epistolaris ad Experientissimum et Clarissimum Dom. Rega Med. Doct. Professorem, etc. etc. qui se præmissis Disputationibus vano admodum conatu immiscuit.*

« Wat gij gedaan hebt, schrijft hij aan Rega, met mijn werk aan te vallen, is naar mijn mening een vergeefse aanmatiging en eerder een blijk van verwaande geleerdheid dan een onderricht voor de jeugd »¹³.

Om te besluiten geeft Favelet een « repetitio compendiosa totius operis », d.i. een overzichtelijke herhaling van het hele boek, in vijftig stellingen, over negentien bladzijden. Het is zonder twijfel een meesterlijke samenvatting van het gehele en nergens zal men het biologisch systeem van de « trituratores » of iatromechanisten in heel zijn omvang zo scherp en duidelijk bestreden vinden. Het was er Favelet blijkbaar minder om te doen het oude humorisme te verdedigen dan het nieuwe solidisme af te breken. Zo het eerste moest voortvloeien uit het laatste, is de medikus zeker geslaagd. Hij was een vinnig en niet te onderschatten

(12) *Lydius Lapis*; passim, blz. 468, 469.

(13) *Lydius Lapis*, blz. 475.

debater die zijn slag heeft thuis gehaald.

De slotzin van de *Lydius Lapis*, dat stuk onverbloemd meesterlijke dialektiek, luidt:

«Laten de trituroren dan uitscheiden met hun bedrog, en door hun aaneengeflanste en slecht geschreven boeken de geesten van de geleerden te folteren, het verstand en de studiën van de leerlingen te bederven; zij hebben nu werkelijk, met zich aan de onwetenden te willen opdringen en zich een ijdele naam aan te matigen, bij de echte geleerden hun goede naam bedorven en de ware geneeskunde ten gronde gericht. Laten de studenten in de geneeskunde, na die leerstellingen te hebben doorschouwd, duidelijk inzien hoe zij door de dwalingen van hun leermeesters, door de welbespraaktheid en de lokmiddelen van sommige ernstige schrijvers verleid werden. Mogen zij weldra het nieuwe uitzicht van de zozegde natuurgeneeskunde van de geleerde professor Hecquet en de systemen van andere schrijvers met de precieze weegschaal, alsof 't een pond bloem was, afwegen. Ik heb ze publiek laten drukken en alzo in de wind verstrooid opdat men voor goed de waarheid uit de valse leerstellingen lere erkennen »¹⁴.

Favelet was in 1721 tegen Hecquet begonnen. De laatste volzin van zijn beruchte *Lydius Lapis* was ook tegen hem gericht. Zo spitste zich in 1737 een van de meest typische verschijnselen toe die in Zuid-Nederland een spiegelbeeld waren van een weinig vruchtbare periode op het gebied van de geneeskundige wetenschap.

*
* *

Favelet, de geboren waaslander, was een eksponent van de minst interessante zijde van de evolutie in het medisch denken in onze gewesten. Te Leuven heeft hij een rol gespeeld en er toe bijgedragen dat, terwijl in andere Europese landen veel merkwaardige resultaten werden geboekt, hier een depressie op het intellectuele en meer biezonder op het medische veld heerste.

Hij stierf in 1743. In 1772 werd op voorstel van Karel van Lorreinen de *Académie impériale et royale des Sciences et des Belles lettres de Bruxelles* opgericht. Het was een poging om uit het slop te geraken waarin het intellektualistische rationalisme dat op zoveel andere gebieden hoogtij vierde, ook de geneeskunde verdrongen had. Het werk van Favelet was een van de

(14) *Lydius Lapis*, blz. 519.

dieptepunten van het geestelijk verval onzer achttiende eeuw. Het werd tijd dat een nieuwe wind ging waaien. Niet het solidisme van De Villers bracht de vernieuwing; daarin had Favelet het bij het rechte eind. Zijn humorisme zou nog lang moeten wachten op de herwaardering; het bezat toch een glimp van waarheid.

Wij willen hem dat ten goede houden.

*
* *

ADDENDA

De hierna afgedrukte bescheiden kregen we in fotokopie van de Bibliothèque Nationale te Parijs, waar ze berusten onder: Département des Manuscrits; Pièces originales 1.110; pièces 25.557; 57.038.

Addendum I

Extrait des lettres patentes accordées au Sieur J.F. Favelet Docteur et professeur primaire dans l'université de Louvain par son Altesse Serenissime L'archiduchesse Gouvernante Le 1 Decembre 1725.

Son Altesse Serenissime Marie Elisabeth ... aiant recue requête de la part de Sieur Jean françois favelet Docteur et Professeur Primaire en Medecine dans l'université de Louvain, par la quelle il prioit d'etre déclaré et recu Conseiller et Medecin du Corp de son Altesse Serenissime avecq les privileges... Son Altesse Serenissime étant informée de son scavoir et autre merites... L'a déclaré comme elle Le declare par cette son Conseiller et Medecin du Corp avec Le caractere de Baron et autres privileges, prerogatives, droits et exemptions ij annexees ... donné à Bruxelles le 1 Decembre 1725.

Signé J.P.C. Giulio visconte.

Addendum II

Ce jourdhuy dixhuict Septembre mil sept cent vingt Sept a paru pardevant moij Notaire admis au Souverain Conseil de Brabant residant a Louvain et en presence des tesmoins embas denommes le tres illustre Seigneur Baron Jean françois favelet Docteur et professeur primair dans la medecine, Conseiller et

premier Médecin de son Altesse Serenissime la gouvernante du Pays bas le quel pour éviter tous difficultés qu'ils pourroient survenir apres sa morte entre sa fille Do.elle Mari Anne Elisabeth favelet, et sa future Epouse ou les enfans d'elle par la grace de Dieu a naistre touchant la succession meubliar et immenbliar a luij competant et en apres par la grace de Dieu a conquerer, at declare que sa ditte fille, ou ses enfans legitimes aprez le trespas du Seigr Comparant profitera une Somme de quatre mille florins argent de Change outre les biens et rentes a elle cédées selon l'acte passé pardevant moi notaire le vingt trois d'aoust 1727 avec quelle somme le comparant declare de graver et charger sa succession et hoirs. Si en cas neanmoins sa ditte fille vennoit a trespasser sans lesser enfant legitime ou ils vennoient tous a mourir mineurs, qu'allors trois mille florins retourneront aux heritiers du comparant et si en cas sa ditte fille se retireroit dans un couvent, beguinage ou un autre place, le Seigr comparant s'oblige de paijer pour son entretien cent quatre vingt florins par an argent courant si long tempt scavoit quelle reste en seibat ou estat eclesiastique, tout quoj la ditte demoiselle Mari Anne Elisabeth favelet icij present at gratuitement accepte et en consideration du premis elle declare de renuncer a la succession du son Seigr pere le laissant en luij donnant plain pouvoir de disposer de tous ses biens meubles et immeubles, presents et futures soit par contract de mariage, testament ou autrement comme il trouverat apropos promettant de tenir tousjours pour bon ferme et stable tout ce que son dict seigr pere en ce regard en fairat avec renuntiation aux tous benefices et exceptions des droits a ce contraires constituant pour plus grande assurance du premis tous porteurs de cette ou de son double authenticq pour comparaitre pardevant le dit souverain conseil de Brabant Messieurs le Majjeur et eschevins de la ville de Louvain et ou besoign et requis doirat pour faire renouveler et realiger cette et illecq consentir dans la condamnation volontaire le tout sous preallable adjournement ainsi fait et passé a Louvain le jour que dessus en presence de Sebastien Reijnaerts et de Dirick Sondael tesmoins a ce requis estant la minute de cette muniee de son papier timbre par les comparant, temoins et de moi notaire signe.

Quod attestor
E Haelgoet nots.

Addendum III

Cejourdhuij traizejemme d'octobre mil sept cent vingt noeuff comparurent pardevant moi Notaire admis au souverain conseil de Brabant resident a Louvain et en presence des tesmoins embas denommes pierre Moreau agé de quatre vingt six anes et Joseph Gonneau agé de septante huit anees, les quelles a la requisition du tres illustre Baron Jean françois favelet Docteur et professeur primaire dans la Medecine, conseiller et premier Medecin de son altesse Serenissime la Gouvernante du paije Bas ont déclaré qu'ils ont tres bien connues passe cinquante anees Monsr le Gouverneur favelet quant il commandait le fort de Ste Marie donnant pour des raisons de science d'allors esté le dit Moreau sergeant et le dit Gonneau soldat au meme fort, en oultre declarent les comparants d'avoir parreillement connues le grand pere du dit Seigr requirant qui estoit Gouverneur du fort de Perle tous deux tres dignes officiers, promettant les comparants le premis ratifier par serment quant besoing et requis serat ainsi fait et passé le jour que dessus en presence de Jean Billen et ferdinande Le Roij tesmoins a ce requis estant la minute signe des comparant et de moi notaire.

Quod attestor
E Haelgoet nots.

Addendum IV

Ce jourdhuij 15 d'octobre mil sept cent vingt noeuff, comparurent pardevant moi Notaire admis au Souverain Conseil de Brabant resident a Louvain et en presence des tesmoins embas denommes le tres illustre Seigr Baron Jean françois favelet docteur et professeur primair dans le Medecine, Conseiller et premier Medecin de son altesse Illustrissime La Gouvernante du pajis bas etc. avec Dame Catherine Godefride Isabelle vanden hove sa compaigne, les quelles se servant du pouvoir a eux reserve dans leur contract du mariage en datte 19 Septembre mil sept cent vingt sept ont declares que leurs intentions touchent leurs biens sont comme s'en suit.

Prim que le susdit Seigr Baron favelet declare que pour subsistence de leur dict Mariage il donne en commun tous et quelcuncques ses biens Meubles et immeubles presents et futurs sans aucune reserve, tous les quelles, Si en cas qu'il vienne a trespasé avant sa dite dame compaigne sans laisser des hoirs legitime d'elle, succederont avec plain droit a sa dite Dame Compaigne peraillement declarat la ditte dame Catherine Godefride Isabelle

vanden hove pour subsistence de leur dict Mariage de donner en commun tous ses artes, bages et jouaux comme ausij sa portion legitime dans les biens a elle devoulu par le trepas du feu son seigr pere, comme ausij la pourtion légitime quele at dens les biens de sa damme mere, tous les quelles, si elle vient a trepassé avant son dict Seigr Mari baron favelet, succederont avec plain droiet a son susdit Mari le baron favelet.

par mis quoj les susdit comparants declarent que leur susdit contrat de mariage du 19 Septembre 1727 vient a cesser et estre nul et de nul valeur pour autant qu'il serait contraire au present acte le tenant ainsi pour cassé et annulé, voulant absolument que celui eut son plain effect ainsi fait et passé a Louvain le jour que dessus en presence de Dirick Sondael et de Jean Canni tesmoins a ce requis, estant la minute de cette munie de son papier timbre signé par les comparants et de moj noitaire.

Quod attestor
E Haelgoet nots.

Addendum V

Extractum de registro Baptismali paroeciae de Calloo in quo habetur inter cetera prout sequitur.

22 Aprilis anni millesimi sexcentissimi septuagesimi noni Baptisatus est joannes Franciscus Favelet filius praenobilis viri Joannis Antonii Favelet gubernatoris fortatitii Mariani et matronae Theresiae Ursulae Hernandes coniugum (parentantibus praenobili viro joanno Francisco Heredia et matronâ maria francisca van den Bossche quod attestor

Concordantiam attestor hoc
21 9bris 1729

P. de maier paroeciae de Calloo
pastor hac 12 junij 1694

E Haelgoet nots. aplus

E. Baelmans, Bourgemaitre de la ville De Louvain.

Addendum VI

Extractum ex Registro Baptismali insignis Ecclesiae Collegiatae S. Petri Lovanii in quo habentur sequentia.

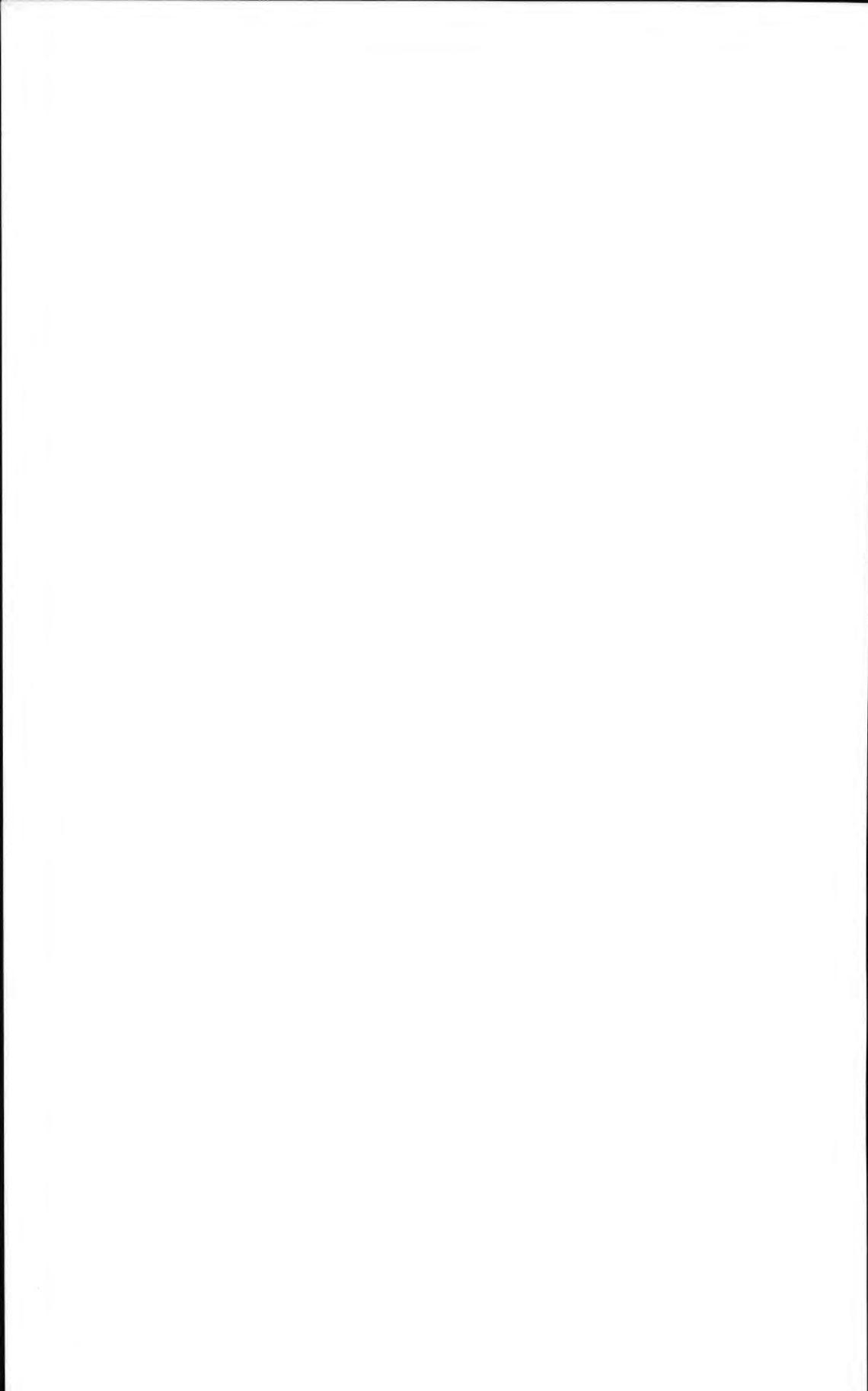
6 martii Anni millesimi Sexcentissimi nonagesimi noni Baptisata est maria Anna Elisabetha filia Dni iannis francisci Favelet medecinae Baccalauri et Della marie Wimmers Coniugum: susceptores Clarissimus Dnus Henricus Somers medicine Doctor et Pro-

fessor primarius et Della Anna Elisabetha Le Febure.
Concordantiam Attestor

L. Vander Woubben S. Petri Lovanii
vice pastor Dabam hac 20 octobri 1729.

Addendum VII

Extrait du Registre de l'Académie Royale des Sciences du Samedi 23e Juillet 1729. Monsieur Lemery ayant dit qu'il étoit en Commerce de Lettres avec Monsieur Favelet Docteur Primaire de l'université de Louvain y résidant, Baron et premier Medecin de la Serenissime Archiduchesse Gouvernante des Pays bas Duchesse de Brabant et Comtesse de Flandres, sur les Matières de Physique, et que le dit Sieur luy avoit promis de luy faire part de ses Découvertes ou de ses Observations, et qu'il désirerait que ce fut en qualité de Correspondant de l'Académie; La Compagnie l'a nommé pour son Correspondant, et Elle l'exhorte à continuer ce Commerce avec le plus de régularité qu'il sera possible, persuadée qu'elle en tirera de l'Utilité, Et que tout ce qui viendra de luy méritera l'attention et la Curiosité des Savans. En foy de quoy J'ay, Signé le présent Certificat au quel J'ay opposé Le Seau ordinaire de la dite Académie. Le Samedi 30e des mois et An cy dessus. Fontenelle. Sec. perp. de l'Ac. Roy. des Sc.

HEIN VAN AKEN

Nieuwe gegevens voor 's dichters biografie

DOOR

Dr. W.E. HEGMAN

lid van de Maatschappij

Over Hein van Aken zijn slechts weinig biografische bijzonderheden bekend, die gedeeltelijk uit eigen getuigenissen, gedeeltelijk uit die van tijdgenoten kunnen worden afgeleid.

Hij is misschien te Brussel geboren, in de tweede helft van de XIIIe eeuw. Zijn vroegste werk valt omstreeks 1280 en hij moet nog vóór 1330 gestorven zijn wegens de toevoeging van het tussenzinnetje « God hebbe die siele sine » bij Boendale, Leken Spieghel 3, 17, 91-96:

Van Bruesele Heyne van Aken,
Die wel dichte conste maken,
(God hebbe die siele sine!)
Maecte dese twee vaersekinne:
« Vrient, die wart langhe ghesocht,
Selden vonden, schiere verwrocht. »

Deze plaats vormt een merkwaardige « Literaturstelle », omdat zij ons gegevens aan de hand doet betreffende de afkomst of geboorte van de dichter, betreffende de datum van zijn overlijden, de waardering door zijn tijdgenoten en zijn literaire productie. Aangevuld met de schaarse gegevens in Hein van Aken's werk zelf, is ze de enige bron voor de biografie.

Hein van Aken was tijdens zijn leven « prochiaen » te Cortbeke, zoals ons Rose 9966 wordt medegedeeld. Hiermee kan zowel Korbeek-Lo als Korbeek-(over-)Dijle bedoeld wezen, twee Brabantse gemeenten in de nabuurschap van Leuven.

Korbeek-over-Dijle (Cortbeke-supra-Dylam) was in de middeleeuwen een kleine heerlijkheid aan de linkeroever van de Dijle, die ca. 1308 aan Jan van Waver zou hebben toebehoord, zoals bij C. van Gestel en F. Chr. Butkens te lezen staat¹. Volgens een andere plaats bij Butkens² zou evenwel niet Jan, maar Willem

(1) C. VAN GESTEL, *Historia Sacra et Profana Archiepiscopatus Mechliniensis* (Hagae Comitum 1725), I, p. 209; F. CHR. BUTKENS, *Suppléments aux Trophées du Duché de Brabant* (La Haye 1726) II, p. 104.

(2) *Suppléments* II, p. 105.

van Waver heer van Korbeek-Dijle zijn geweest. Wat er ook van zij, het geslacht van Waver schijnt niet lang van dit bezit te hebben genoten, bijaldien dit ooit het geval is geweest. Gramaye³ weet te vertellen dat één en dezelfde familie, te weten de familie van Corbeke, uit het Leuvense geslacht van Calsteren, beide de heerlijkheden Korbeek-Lo en Korbeek-Dijle in haar bezit zou hebben gehad. Het feit, dat in de oude leenregisters de lenen van deze twee heerlijkheden veelal gemengd voorkomen, pleit ten voordele van deze zienswijze.

Uit een akt van 1311⁴ blijkt, dat in die tijd Jan van Quaderebbe heer was van Korbeek-Dijle. We vinden hem ook vermeld, naast Margareta van Quaderebbe (was het zijn zuster?)⁵, in het zg. « Latijnsboek », een ca. 1350 naar een origineel van 1312 gecopieerde lijst van vazallen die leenhulde hadden gebracht aan hertog Jan III ter gelegenheid van zijn troonsbestijging:

1. *Johannes de Quaderebbe*, apud Cortebeke, XXVIII modios avene et XXVIII solidos turonenses annuatim cum dominatione appendente et XXX libras apud Levedale et apud Vossem et XI libras bursales in rotulo lovaniensi⁶.
2. *Margareta domina de Quaderebbe*, apud Levedale et apud Vossem XXXIX libras veteres lovanienses annuatim, grosso veteri pro IX denariis computato, et apud Cortebeke supra Dylam XXVIII modios avene et XXVIII solidos turonenses annuatim⁷.

Uit een notitie in het zg. « Spechtboek » van 1374, een leenregister opgesteld door 's hertogen griffier Nicolas Specht, mag worden geconcludeerd dat Margareta vóór Jan van Quaderebbe in het genot van boven omschreven rente moet zijn geweest, vermits men daar, fol. 22ro, na de opsomming der lenen gehouden door Jan van Quaderebbe vindt opgetekend: ... ende dees goiden staen gescreve *in doude boecke* op Margriten vrouwe van Quaderebbe.

Zowel Margareta als Jan van Quaderebbe moeten Hendrik van Quaderebbe in die erfrente zijn opgevolgd. Het is intussen wel merkwaardig dat deze als de « rente Vandercalsteren » bekend

(3) *Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae* (Bruxelles 1606-1610).

(4) Waarbij de Norbertijnerabdij van St.-Michiel te Antwerpen wordt bevestigd in het bezit van de tienden van Korbeek-Dijle (Brussel R.A., Section des Cartulaires, n° 77a, t. I, fol. 14).

(5) Men vindt de genealogie van de familie van Quaderebbe bij A. WALTERS, *Histoire des environs de Bruxelles* (Bruxelles 1855) III, p. 197. Margareta van Quaderebbe komt er niet in voor.

(6) L. GALESLOOT, *Le livre des feudataires de Jean III, duc de Brabant* (Bruxelles 1865), p. 121.

(7) L. GALESLOOT, *a.w.*, p. 209.

staat⁸, wat de zienswijze van Gramaye zou kunnen staven.

Het altare van Corbeek-Dijle vindt men sedert het begin van de XIIIe eeuw vermeld onder de beneficiën, die men « personaten » pleegt te noemen⁹. De begeving er van was aan de bisschop van Kamerijk voorbehouden, zoals blijkt uit een oorkonde van Jan van Bourgondië¹⁰. De persoon van Korbeek-Dijle was niet enkel in het bezit van een belangrijk deel van de parochiale inkomsten, maar tot vóór 1229 waarschijnlijk zelfs van de opbrengst der gemeentelijke tienden. Want in dat jaar zien wij dat Balduinus de Bethunia, « persona de Corbeek », afziet van de tienden van Korbeek en van de verdere inkomsten van de parochies Korbeek, Meerbeek en Westrem en deze afstaat aan de Premonstratenzerabdij van St.-Michiel te Antwerpen mits een jaarlijkse cijns van 8½ vlaamse ponden (pro octo liberis flandrensibus monete et dimidia)¹¹. Deze stand van zaken is onder Balduinus' opvolgers ongewijzigd gebleven, mits enige geringe verandering in het bedrag der rente.

Korbeek-Dijle, dat deel uitmaakte van de dekenij Brussel, ressorteerde onder het rechtsgebied van het bisdom Kamerijk, waarvan de oostelijke grens nagenoeg door de Dijle werd gevormd¹², zodat Korbeek-Lo (dekenij Leuven) in het bisdom Luik was gelegen. Ook op wereldlijk plan behoorden beide gemeenten tot twee verschillende administratieve omschrijvingen: Korbeek-Dijle lag binnen de jurisdictie van Herent, Korbeek-Lo binnen die van Lubbeek¹³.

Korbeek-Lo (Cortbeca, Corbeche), langs de oude heirweg van Leuven op Tienen, wordt in de middeleeuwen o.m. in verband met een aldaar gevestigde leprozerie vermeld¹⁴. Reeds ten tijde van de kruistochten zou er een kapel bestaan hebben, aan O.-L.-Vrouw toegewijd, die in 1617 werd verwoest maar een jaar later

(8) A. WAUTERS, *a.w.*, III, pp. 451-452.

(9) De bezitter van zo een beneficium of « persona personatus » was een geestelijke zonder zielelast (curatus sine cura), die zich van elke verplichting in de parochie ontlastte op een verblijvend priester (vicarius investitus, presbyter), maar die niettemin genoot van de inkomsten aan het altare verbonden, afgezien van de « portio congrua » die de residerende en bedienende priester van rechtswege toekwam.

(10) Archief van het Aartsbisdom Mechelen, Misc. Camer. II Codex Joannis de Burgundia: « Sequuntur personae sive personatus dioecesis Cameracensis: ... In decanatu Bruxellensi personae de Wespelaer et de Cortbeke ».

(11) R.A., Cartulaire de l'abbaye de St-Michel, t. IV, fol. 14ro.

(12) J. LAENEN, *Introduction à l'histoire paroissiale du Diocèse de Malines (Les Institutions)* (Bruxelles 1924), p. 27.

(13) BUTKENS, *Trophées tant Sacrés que Profanes du Duché de Brabant* (La Haye 1724), II, p. 3.

(14) J. LAENEN, *Kerkelijk en godsdienstig Brabant vanaf het begin der ive tot in de xve eeuw* (Antwerpen 1936), II, p. 106.

heropgericht door pastoor Pieter Slaeghs¹⁵. Die kapel, die een eind buiten de bebouwde kom van de gemeente was gelegen, waarschijnlijk op de plaats waar zich eertijds de lazarij bevond, werd in het begin van de XIXe eeuw overgebracht naar het kerkhof van Korbeek-Lo, waar zij thans binnen de omheining er van oprijst, links achter, tegen de ommuring aangebouwd. Onder het Mariabeeldje is een zeskantige steen ingemetseld met volgende inscriptie:

†
 MARIA
 DER
 SIEKE
 LIEDEN
 BIDT . VOOR
 ONS

De heerlijkheid Korbeek-Lo behoorde eertijds, zeker nog in 1282, aan het geslacht van Calsteren uit Leuven, meer bepaald aan Hendrik van Calsteren¹⁶. Het is niet helemaal onmogelijk, dat deze Hendrik van Calsteren dezelfde is als de door Butkens vermelde Henry de Corbeke¹⁷ en wellicht mag vereenzelvigd worden met Henricus de Corbeke « miles », schepen van Leuven in 1280, die we op verschillende plaatsen bij Divaeus, Rer. Lovan., aantreffen. In het Latijnsboek wordt verder vermeld:

*Johannes de Calstris, quendam domum, quinque bonaria terre et bonarium prati vel circiter juxta Loe*¹⁸,

wiens echtgenote en zoon wij in hetzelfde leenregister ontmoeten in een ander verband:

*Aleydis, uxor Johannis de Calstris, de Lovanio, mansionem de Linden, cum dominio, homines, scabinos, et mansionarios ejusdem loci, preter altam justiciam, et XX bonaria nemoris sita supra dicta mansionem in una petia; et XII bonaria terre sita ante portam dicte mansionis. Dominus Johannes, filius suus, miles, stans in rotulo lovaniensi, modo tenet*¹⁹.

(15) A. VAN DEN BROECK, *Aanteekeningen over Corbeek-Loo*, 't Parks Maandschrift IX (1909), pp. 135 vlgg.

(16) C. VAN GESTEL, *a.w.*, I, p. 210; BUTKENS, *Suppléments* II, p. 115.

(17) *Trophées* I, p. 344.

(18) L. GALESLOOT, *a.w.*, p. 144.

(19) L. GALESLOOT, *a.w.*, p. 11.

Tenslotte is er in het Latijnsboek, fol. 82vo, nog spraak van Margareta en Wouter van Calsteren, die beiden optreden in een leen te Oppuurs:

Margareta de Edeghem [Spechtboek, fol. 39vo: *vander Calsteren*], de Machlinia, uxor Johannis de Edeghem, de bonis in Oppuders, que quondam fuerunt *Walteri de Calstris*, sui consanguini²⁰.

Aanvankelijk een kapelanij van het naburige Lovenjoel, kwam het altare van Korbeek-Lo, samen met de geestelijke en wereldlijke tienden, vrij vroeg aan de Benediktijnerabdij van Sint-Truiden. In een bulle van 1107, gegeven door paus Paschalis II, wordt het « altare de Corbeke » genoemd onder de vele altaria welke de abdij bezit « ab omni personatu libera »²¹. In later tijd werd de abt herhaaldelijk in dit bezit bevestigd bij de uitvaardiging van allerlei oorkonden²². Evenwel had de abdij van Sint-Truiden intussen de tienden van Korbeek-Lo op 9 juni 1161 aan Vlierbeek afgestaan²³. Laatstgenoemde priorij was een stichting van de monniken van Affligem, opgericht op voorslag van de graaf van Leuven, Godfried I met de Baard, die in 1125 de abdij van Affligem had begiftigd met een stuk grond te Vlierbeek, om er een kleine kloostergemeenschap te vestigen²⁴. Niet lang bleef Vlierbeek echter bij Affligem aangesloten, want reeds ten tijde van abt Arnulf, in 1173, bekwam de priorij haar ontvoogding. Deze was nochtans zo volstrekt niet, dat de monniken een abt uit eigen midden mochten kiezen. Ze hadden een monnik uit Affligem te vragen: Obeunte abbate Fliderbecensi conventui ipsius non alterum quam professum Haffligeniensis ecclesie presente Haffligeniensi abbate eligere licebit²⁵. Die toestand bleef bestaan tot 1258²⁶.

Tengevolge van allerlei betwistingen was de abdij van Sint-Truiden onder de hand opnieuw in het bezit gekomen van de

(20) L. GALESLOOT, *a.w.*, p. 203.

(21) CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Trond* (Bruxelles 1870), I, p. 31.

(22) CH. PIOT, *a.w.*, I, pp. 99, 135.

(23) 't Parks *Maandschrift* IX (1909), p. 140. CH. PIOT, *a.w.*, I, p. 31 noot 10.

(24) Locum itaque quemdam Fliderbeka appellatum ab omni potestate tam mea quam ecclesie lovaniensis, beato Petro Haffligeniensis ecclesie sucit moris est principibus cum omnibus pertinenciis suis libere tradidi ut Abbas Haffligeniensis cellam ibi Dei, et mea meorumque opitulacione extrueret, monachos poneret, qui die noctuque pro mea meorumque salute Domino supplicarent (E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'abbaye d'Affligem et des monastères qui en dépendaient*, Louvain, 1894-1901, pp. 65-66).

(25) E. DE MARNEFFE, *a.w.*, pp. 228-229.

(26) J. LAENEN, *a.w.*, II, p. 18.

tienden van Korbeek-Lo, welke ze in leen schijnt te hebben gegeven aan zekere Jordanus Sunepart, vooraleer er in de twintiger jaren van de XIIIe eeuw een Leuvens poorter, Johannes Boschere, mee te belenen²⁷. In 1262 werd een scheidsrechterlijke uitspraak uitgevaardigd, waarbij beslist werd dat deze tienden mits een jaarlijkse cijns van zeven Keulse mark (ad annuam pensionem septem marcharum coloniensis monete) voor goed aan Vlierbeek zouden toebehoren, terwijl het patronaatsrecht van Korbeek-Lo aan de abt en aan het kapittel van Sint-Truiden bleef voorbehouden²⁸. De moeilijkheden hielden nochtans niet op, tot in 1487 werd overgegaan tot de verkoop van kwestieuze tienden samen met het patronaatsrecht (unacum patronatus ecclesie de Coerbeke), aan de Premonstratenzerabdij van 't Park bij Leuven voor de som van dertig Rijnse gulden (ad triginta florenos renenses auri electorum imperii)²⁹.

Met dat al is het niet gemakkelijk uit te maken, welke van beide gemeenten bedoeld wordt Rose 9966 «ende es prochiaen te Cortbeke». Er bestaat geen reden om te twifelen aan de waarachtigheid van deze mededeling van de copiïst van hs. A, die werkzaam was in een tijd toen Hein van Aken nog leefde en hem derhalve kan hebben gekend³⁰.

Voorlopig zijn wij op grond van zekere indiciën geneigd Korbeek-Lo te beschouwen als de plaats, waar onze dichter als «prochiaen» gevestigd was. We zullen daar straks op terugkomen. Laten we inmiddels onderzoeken, of in de ons ter beschikking staande bronnen voor de geschiedenis van het hertogdom Brabant geen spoor van hem valt te ontdekken, of althans van het geslacht dat zijn naam draagt.

Al schijnt de dichter blijkens Leken Spieghel 3, 17, 91 uit Brussel geboortig, toch is het onzeker of het geslacht *van Aken* daar inheems was, want noch in de XIIIe, noch in de XVe eeuw vindt men er melding van gemaakt. Daarentegen ontmoet men in het Latijnsboek tot tweemaal toe de naam *de Aquis*, in latere bronnen, met name in het Spechtboek van 1374, *Dayx*:

(27) CH. PIOT, *a.w.*, I, pp. 178-179. Er staat: Acta sunt hec anno Incarnationis dominici M^oCC^o vigesimo... (de rest is geradeerd).

(28) CH. PIOT, *a.w.*, I, pp. 303-305. De tienden werden toen in leen gehouden door Suanehildis «relicta Johannis dicti Boschere».

(29) CH. PIOT, *a.w.*, II (Bruxelles 1874), pp. 441-445.

(30) Het Amsterdamse Rose-hs. A werd ca. 1300 geschreven, staat wellicht dicht bij de autograaf of gaat er op terug (Lieftinck, *Tijdschrift* LXIX, 1951, p. 10); de scriver er van en Hein van Aken waren in elk geval tijdgenoten. Genoemde mededeling komt ook voor in het Cheltenhamse Rose-hs. (Brussel, K.B. II, 1171; 2e helft XVe eeuw), dat op eenzelfde modeltekst teruggaat. Het Comburgse hs. daarentegen (ca. 1400), het jongste van de drie, vertoont op deze plaats — evenals vaak elders — een afwijkende lezing en vermeldt noch de «toename» van Hein van Aken, noch zijn hoedanigheid, noch zijn woonplaats.

1. *Gerardus dictus de Aquis*, de Lovanio, VI bonaria terre, jornale prati, VII capones annuatim, modium avene, X panes, XL denarios lovanienses annuatim apud Grattenkien. Istud est scriptum apud Lovanium, et est scriptum apud Greys supra Symonem de Aquis³¹.
2. *Johannes dictus de Aquis*, de Lovanio, VI bonaria terre cum domo et domistadio, XL solidos census in caponibus, denariis et panibus apud Gratenchien in parochia de Bossuut³².

Zowel Gerardus als Johannes de Aquis, beiden Leuvenaars, treden op in een leen te Gottechain, in het kerspel Bossut, in Waals-Brabant, aan de Dijle gelegen, even ten zuiden van Korbeek-Lo en Korbeek-Dijle. Dat dit leen over de taalgrens lag is vermoedelijk de oorzaak van de verfransing van de naam in het Spechtboek³³ en van de corrupte spelling *de Laken* voor *de Aken* op een derde plaats in het Latijnsboek:

3. *Symon de Laken*, de Lovanio, sex bonaria terre vel circiter, X capones, X panes ... (rasuur), unum domistadium cum domo, mansionarios, jacentia apud Gratenchien³⁴.

Gewis laten de drie hierboven gegeven aanhalingen uit het leenregister van hertog Jan III de identificatie van een der vermelde personen met de dichter Hein van Aken niet toe. Van meer betekenis lijkt ons een naam, die we hebben teruggevonden bij C. van Gestel, *Historia Sacra et Profana Archiepiscopatus Mechliniensis*, tom. I (Hagae Comitum 1725), p. 78, waar a° 1272 F[rater] *Henricus de Aquis* wordt genoemd in de lijst van commandeurs van het Huis der Duitse Orde, het *Domus Pitzenburgica* te Mechelen.

Het Huis Pitzenburg werd volgens een overlevering, opgetekend door Van Gestel, in 1198 door Wouter Berthout III (gest. 1201) ter beschikking gesteld van de Ridders van de Duitse Orde, die er een commanderie inrichtten, die zelf onder het gezag stond van de landscommandeur van Koblenz. Een bepaald stuk, om die bewering te staven, kan niet worden aangewezen. Wel is er het minnelijk accoord, gesloten tussen de broeders van het Duitse Huis en het kapittel van Sint-Rombout in 1253, waaruit mag blijken dat de broeders reeds enige tijd in de stad gevestigd waren, vermits zij beloven een jaarlijkse cijns te betalen als ver-

(31) L. GALESLOOT, *a.w.*, p. 71.

(32) *A.w.*, p. 139.

(33) Dayx = d'Ayx, van Aken.

(34) L. GALESLOOT, *a.w.*, p. 245. Uit de omschrijving blijkt duidelijk, dat hier hetzelfde leen is bedoeld als sub 1 en 2.

goeding voor offergiften in hun kerk wederrechtelijk genoten, tegen de rechten in welke het kapittel als pastoor van de stad toekwamen ³⁵.

Het is niet onmogelijk, dat Frater Henricus de Aquis tot hetzelfde geslacht behoort, dat nagenoeg een halve eeuw later te Gottechain voorkomt, vermits « ante annum 1529 omnes qui hac commendaria (van het Domus Pitzenburgica namelijk) potiti sunt commendatores equites Mechlinienses aut Belgici nobiles fuere » ³⁶. En het zou zeker niet onaardig wezen in die Frater Henricus de Aquis, opvolger van Frater Jacobus (a^o 1269), de eerste met naam gekende bevelhebber van de Duitse Orde te Mechelen, de dichter van de Rose te mogen herkennen, ook al vermeldt J. Le Roy, aan wie « Le Grand Théâtre Sacré du Duché de Brabant » wordt toegeschreven en die heel wat aan Van Gestel is verplicht, hem tom. I (La Haye 1734), p. 74 van dit werk in de Liste des Commandeurs de Pitzenbourg met de toevoeging: « peut-être *Van de Water* » ³⁷.

Mocht de identificatie Frater Henricus de Aquis = Hein van Aken met de waarheid stroken, dan zou op aannemelijke wijze veel in het oeuvre van de dichter een verklaring vinden.

De Duitse Orde was ontstaan gedurende de derde kruistocht uit een hospitaal, in 1191 onder de muren van Sint-Jans-Akko ter verpleging van Duitse pelgrims opgericht door enige kruisvaarders uit Bremen en Lübeck. Zij verwierf weldra de bescherming der pausen en werd door Innocentius III (1198-1216) als ridderorde erkend. De nieuwe ridders moesten in hun betrachtingen het doel nastreven der Tempeliers, de krijgsdienst ter verdediging van de heilige plaatsen, en dit der Johannieten, de ziekenzorg. Het is echter weinig waarschijnlijk, dat ze zich te Mechelen lange tijd met dit laatste hebben bezig gehouden ³⁸. Het Huis Pitzenburg schijnt een rijkberent klooster te zijn geweest, waar de ridders en de broeders een weelderig leven leidden. Toch bestaat er reden toe te geloven, dat eerst sinds 1382 de leiding van het Mechelse Huis aan leden uit vermogende adellijke families werd toevertrouwd: Bertholdus is de eerste in de

(35) J. LAENEN, *Geschiedenis van Mechelen tot op 't einde der middeleeuwen* (Mechelen z.j.), p. 326. MIRAEUS-FOPPENS IV, p. 558 en Archief van het Kapittel van Sint-Rombout, *Liber Caerulaeus*, fol. 10.

(36) C. VAN GESTEL, *a.w.*, I, p. 77.

(37) H. CONINCKX, *Les chevaliers teutoniques à Malines*, Bulletin du Cercle Archéologique, Littéraire et Artistique de Malines XXXIII (1928), p. 15 plaatst tussen Fr. Jacobus en Fr. Henricus de Aquis nog *Fr. Willelmus de Confluentia*, maar geeft zijn bronnen niet aan; ook vermeldt hij p. 17 *Fr. Theodoricus de Aquis* als receveur van Pitzenburg (a^o 1340).

(38) J. LAENEN, *Kerkelijk en godsdienstig Brabant vanaf het begin der ivt tot in de xvje eeuw* II, p. 144.

door Van Gestel medegedeelde Series Commendatorum die er met de titel « dominus », d.i. *here* wordt aangeduid³⁹. De namen van al zijn voorgangers worden zonder uitzondering voorafgegaan door het teken F. = « frater », d.i. *broeder*, kloosterling die de priesterwijding niet heeft ontvangen.

Het ligt voor de hand dat een lid van de Duitse Orde, welke rang hij er ook in mocht bekleden, een warme belangstelling zal hebben getoond voor alles wat met het chevalereske ideaal betrekking hield en dat hij, wanneer hij aan literatuur ging doen, aan deze belangstelling uiting trachtte te geven en er getuigenis van af te leggen. In hem leeft het ridderideaal immers in zijn meest zuivere vorm voort, zelfs in een tijd wanneer dit in wereldlijke kringen tengevolge van allerlei omstandigheden begon te verslappen en af te brokkelen. Dat hij een leerlicht als *l'Ordene de Chevalerie* een vertaling waardig keurde is vanzelfsprekend, als we bedenken dat het niet onmogelijk is dat de Franse dichter bij de vervaardiging er van het oog kan hebben gehad op de Tempelridders⁴⁰, waar de gelofte van volstrekte zuiverheid — evenals ten andere bij de Duitse-Ordelingen en de overige geestelijke ridderorden — zozeer op de voorgrond werd gesteld. En het kan misschien op het eerste zicht verwondering wekken, dat een werk als de *Roman de la Rose* door een kloosterling zou zijn vertaald, we mogen echter niet vergeten dat het in Frankrijk geestdriftige bewonderaars heeft gehad ook in geestelijke kringen, tot zelfs op het einde van de XIVe eeuw bij de proost van Rijsel Jean de Montreuil en bij de proost van Parijs Pierre Col, die de roman heeft verdedigd als het werk van een echte katholieke⁴¹. Zelfs in onze tijd aarzelt een kenner als prof. J. van Mierlo niet om de mnl. *Rose* op rekening te zetten van een (parochie)priester⁴²!

Toch rijst er tegen de identificatie Henricus de Aquis = Hein van Aken enig bezwaar. Volgens Van Gestels Series Commendatorum treedt Henricus de Aquis als bevelhebber op van het Huis Pitzemburg van 1272 tot 1287. In dat jaar is hij door Frater Wilhelmus opgevolgd. Daaruit volgt dat Henricus de Aquis uit Mechelen verdwijnt lang vóór de dood van Hein van Aken, vermits de *Vierde Martijn* ondubbelzinnig dagtekent van 1299. Hier

(39) Hoewel Coninckx, *s.a.p.*, p. 15 melding maakt van Dom. Chrétien, a^o 1353, opnieuw echter zonder vermelding van zijn bron.

(40) J. TE WINKEL, *Het ridderwezen geschetst volgens de ridderromans* (overdruk van het Jaarverslag v. h. Kon. Oudheidk. Genootschap, 1894).

(41) J. HUIZINGA, *Herfstij der Middeleeuwen* (Haarlem 1950⁷), p. 140.

(42) J. VAN MIERLO, *De Letterkunde van de Middeleeuwen* (Antwerpen - 's-Hertogenbosch, z.j.²), I, p. 342. Dez., *Onze Middelnederlandsche Woordkunst* (Antwerpen z.j.), p. 38.

dient echter opgemerkt, dat Van Gestel in de Series Commendatorum nergens een « obit » aangeeft, zoals hij in de overige door hem medegedeelde lijsten van abten en priors geregeld doet. Hierdoor kan niet worden uitgemaakt, of Henricus de Aquis in 1287 precies is overleden, ofwel of hij om een of andere reden het Huis op het Nieuwland te Mechelen heeft verlaten. In het eerste geval kan hij onmogelijk met Hein van Aken vereenzelvigd worden, in het tweede geval wel. Laten we nu, louter bij wijze van werkhypothese, het laatstgenoemde alternatief aangaarden en onderzoeken of er nergens in het oeuvre van de dichter een aanwijzing is te vinden, die deze veronderstelling zou kunnen staven.

Uit de *Vierde Martijn*, een gedicht dat op meer dan één plaats de indruk wekt te zijn geschreven door iemand die een stuk van zijn leven overschouwt en tot de vaststelling komt dat het hem tenslotte niet zo goed is gegaan, vernemen we dat de dichter vroeger in de gunst van de grote heren heeft gestaan, maar dat de omstandigheden sedert in zijn nadeel zijn veranderd:

Die heren trocken mi bat naer
 Ende eerden mi al oppenbaer
 Ende hieten mi 'die vroede',
 Doe mijn stucken waren claer
 Ende ic hen diende hier ende daer

(Mart. IV 821-825).

Nu is de schrijver evenwel « arm van goede » (Mart. IV 820); rampspoed en beproeving hebben hem bezocht en hij staat er weerloos tegenover, omdat hij niet langer kan rekenen op de steun en de tegemoetkoming van invloedrijke beschermers. Vrees om de groten te mishagen had hem trouwens voordien reeds een passage in de pen gegeven, waarin hij uiting geeft aan zijn beduchtheid voor al te zware « wedersake » vanwege degenen die het voor 't zeggen hebben: Rose 10462. En het heeft er alle schijn van dat die vrees niet helemaal ongegrond is geweest, want op het ogenblik dat hij de *Vierde Martijn* schrijft, kan hij van zichzelf getuigen: Ic ende verlies wi sijn een paer (Mart. IV 833). Hij voelt zich een slachtoffer van de trouweloosheid die bij de groten opgeld doet en acht zich daarom genoopt openlijk kritiek op ze te oefenen:

Ic ben dies seker ende vroet
 Dat ic al mijn leven dichten moet
 Ende meest op die heren

(Mart. IV 479-481),

hoewel hij reeds aan den lijve heeft ervaren dat daar een ernstig gevaar voor hem in schuilt:

Heren waren hem te swaer,
 Omme dat hi dicwile wert gewaer
 Harre quader sonden
 Ende hise en spaerde niet een haer

(Mart. IV 881-884).

En het zijn niet enkel de wereldlijke heersers, die hij in zijn gedicht ter verantwoording roept. Ook de Paus gaat niet vrij uit en tot tweemaal toe (vss. 406, 420) wordt de «ordene» genoemd, waarmee voorzeker een van de drie geestelijke ridderorden wordt bedoeld, die tijdens de kruistochten in het H. Land waren ontstaan.

Zou het nu al te gewaagd wezen, in verband met wat we hierboven hebben uiteengezet, enige samenhang te veronderstellen tussen de uitspraken van Hein van Aken en de verdwijning a° 1287, van Henricus de Aquis als commandeur van de Duitse Orde te Mechelen? Er zijn uit Van Gestel — «resignavit» heet het daar — meer gevallen bekend van abten en priors van kloosters, die vóór hun dood om een of andere reden hun ambt neerleggen. Van welke aard intussen de oorzaak kan geweest zijn, die Henricus de Aquis er toe zou hebben gebracht het Duitse Huis te verlaten, kan niet meer achterhaald worden, maar men zal met ons moeten toegeven, dat het niet zo eigenaardig zou klinken, wanneer we hier een conflict raden, misschien wel een principieel conflict met betrekking tot de ware taak en roeping van de ridderschap, vermits we Hein van Aken's orthodoxe opvatting hieromtrent zeer goed kennen. Het is ten andere helemaal niet verwonderlijk dat iemand, die met hart en ziel het ridderideaal genegen is en die zich in zijn gedichten herhaaldelijk aandient als een oprecht bewonderaar van het ridderwezen, op een gegeven ogenblik, wanneer op 't einde van de XIIe eeuw de aftakeling er van stilaan ook de geestelijke orden begint aan te vreten, de voorname plaats die hij in de Duitse Orde bekleedt gaat opgeven, de daden van de ridders uit zijn omgeving gaat toetsen aan de eisen van de ridderwet en die daden als ontoereikend, zelfs als volkomen tegenstrijdig er mee gaat veroordelen. Vooral waar hij vroeger reeds blijk had gegeven de behoefte te hebben gevoeld de aspirant-ridders, die in de Orde wensten te worden opgenomen, nauwkeurig in deze ridderwet te onderrichten, waartoe hij *L'Ordene de Chevalerie* in het Diets had overgezet. We mogen daarbij niet vergeten, dat ca. 1287 de toe-

stand in het Oosten onhoudbaar was geworden wegens de druk door de Turken op Sint-Jans-Akko geoeffend en dat de Teutoonse ridders te Mechelen, zoals overal enkel bekommerd om rijkdom en bezit, zich maar weinig zorgen schijnen te hebben gemaakt om het lot van hun ordebroeders ginder, wat ten overvloede de verontwaardiging van een man als Hein van Aken kan hebben opgewekt.

Als onze hypothese de waarheid treft — en daarvoor pleit ook nog het feit, dat Henricus de Aquis, behorende tot een geslacht dat bezuiden de taalgrens optreedt, wel mag verondersteld worden zeer goed Frans te hebben gekend, iets wat ons bij Hein van Aken telkens weer opvalt, — dan is het vrij goed mogelijk dat Henricus de Aquis = Hein van Aken zich na zijn uittreding uit de Orde te Cortbeke zou hebben gevestigd, allicht Korbeek-Lo, want daar immers bestond een leprozerie, waar hij zich kon wijden aan de verpleging van zieken en verminkten, een bezigheid die een van de voornaamste bekommernissen van de Duitse Orde uitmaakte (of diende uit te maken) en die hij misschien voorheen te Mechelen had beoefend. Er zijn trouwens nog andere aanwijzingen, die ons toelaten Korbeek-Lo bij voorkeur te beschouwen als de plaats waar Hein van Aken zou hebben gewoond.

Het Amsterdamse hs., dat naast de Roman van Cassamus en de Frenesie de mnl. Rose bevat⁴³, heeft blijkens een onderzoek van Dr. G.I. Liefstinck⁴⁴ al zeer vroeg behoord bij het Brusselse Rijmbijbel-hs. en bij het Brusselse hs. van Der Naturen Bloeme, beide in de Koninklijke Bibliotheek, respectievelijk n° 19545 en n° 19546. Misschien zijn ze alle drie nog uit het diocees Luik afkomstig, gezien de kalender van 19545, waarvan de feestdagen overeenkomen met die van het bisdom Luik en het schutblad van 19546, waarop een aantekening voorkomt betreffende eetgerei dat naar Aarschot is gebracht. Wanneer we nu eensdeels weten dat dit Amsterdamse Rose-hs. zeer dicht bij de autograaf staat, reeds ca. 1300 werd vervaardigd, zodat men daaruit mag besluiten dat de copiïst er van in nauwe relatie kan hebben gestaan tot Hein van Aken en dat het naast het Cheltenhamse hs., dat op eenzelfde modeltekst teruggaat, het enige is dat ons zo nauwkeurig omtrent de auteur inlicht, en wanneer we ons andersdeels herinneren dat Korbeek-Lo in tegenstelling met Korbeek-Dijle in het bisdom Luik was gelegen, dan hebben we hier al

(43) Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen; gedeponereerd ter Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage, Kon. Ac. XXIV.

(44) *Drie handschriften uit de librije van de abdij van Sint Bernards opt Schelt*, Tijdschrift LXIX (1951), pp. 1-23.

een eerste aanwijzing, natuurlijk geen doorslaggevend bewijs. Een tweede aanwijzing ligt misschien in de vertaling van het tweede gedeelte van de *Rinclus*, althans indien we in Gielij's, de vertaler van het eerste gedeelte, een monnik uit Affligem mogen herkennen, geboortig uit Molhem, niet ver van de abdij, die zich op het grondgebied van de huidige gemeente Hekelgem bevindt, en indien we Heinrec, die het werk heeft voortgezet met Hein van Aken mogen identificeren⁴⁵. Het is in dit geval immers best mogelijk dat een of andere monnik met Gielij's onafgewerkte vertaling uit Affligem naar Vlierbeek is gekomen, dat tot 1258 een monnik uit Affligem tot abt kreeg en sinds 1262 opnieuw de tienden in leen hield van Korbeek-Lo, waar Hein van Aken de *Rinclus* kan hebben leren kennen en op zijn beurt kan hebben voortgezet met het Franse origineel naast zich.

Meteen bestaat er dan ook gegronde reden, om de *Roman van Heinric ende Margriete van Limborch*, waarvan Leonard Willems het auteurschap aan Hein van Aken heeft betwist⁴⁶, met voldoende waarschijnlijkheid aan onze dichter toe te schrijven. Wij hebben er elders al op gewezen⁴⁷, hoe treffend de parallellismen zijn, die in dit fantastische heldendicht en in *Hughe van Tabaryen*, de vertaling van L'Ordene de Chevalerie, worden aange troffen wat de symbolische interpretatie van het ritueel van de ridderwijding en de opvatting van de ridderschap als levensideaal aangaat. Men heeft overigens uit de vertrouwdheid van Heinriic, de schrijver van de Limborch, met de Roman de la Rose trachten te besluiten tot het feit, als zou deze Heinriic niemand anders wezen dan de Brabantse dichter Hein van Aken⁴⁸. Als we daar nu aan toevoegen, dat de Duitse Orde in onze gewesten een commanderie had ingericht in het hartje van Limburg, de commanderie van Alde Biezen, dan lijkt het niet onaanvaardbaar dat Hein van Aken daar zijn inspiratie voor de roman van Limborch kan hebben gehaald. Het argument van L. Willems, dat men van een dichter als Hein van Aken, wiens sterke sympathieën voor het huis van Brabant ons uit de Vierde Martijn bekend zijn, bezwaarlijk een verheerlijking van het geslacht van Limburg mag verwachten, wordt grotendeels ontwricht door de

(45) W. E. HEGMAN, *Is Hein van Aken de dichter van het tweede gedeelte van de Rinclus?*, De Nieuwe Taalgids XLVIII (1955), pp. 77-81.

(46) VMKVA. 1924, p. 239; J. VAN MIERLO, *De Letterkunde van de Middeleeuwen* (Antwerpen - 's-Hertogenbosch z.j.²), I, pp. 369-370 twijfelt eveneens aan het auteurschap van Hein van Aken.

(47) *Ridderschap en ridderwijding in «Hughe van Tabaryen» en de «Roman van Limborch»*, De Nieuwe Taalgids XLIX (1956), pp. 157-163.

(48) Het eerst J.-H. BORMANS, *Bull. de l'Acad. Royale d. sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique* XXI (1854), II, pp. 676-677, XXII (1855), I, p. 83.

vaststelling, dat de Roman van Limborch ongetwijfeld is ontstaan nà 1283, toen na het verscheiden van gravin Irmgarde, die geen opvolger naliet, het geslacht was uitgestorven. De leenroerige twist, die daaruit was voortgevloeid, had Jan I van Brabant in staat gesteld het opvolgingsrecht van Adolf VII van Berg af te kopen, waardoor hij als wettige erfgenaam mocht worden beschouwd. Sedert 1288 werd hij trouwens als hertog van Brabant én van Limburg gehuldigd.

Daarmee zijn we al een eind vooruit gelopen op de vraag, welke interpretatie Rose 9966 dient gegeven aan het woord «prochiaen», vermits een frater of broeder zeker geen priester kan zijn geweest.

Volgens het MnlWdb. 6, 150-151 betekent mnl. *p(a)rochiaen* (van mlat. *parochianus*) niet enkel «parochiaan, kerspelbewoner», in welke zin het woord niet voorkomt bij Kiliaen⁴⁹, maar wordt het tevens gebruikt ter aanduiding van de parochiepape, de pastoor, «het geestelijk hoofd ener parochie, de aan een kerspelkerk verbonden geestelijke», Kil. «*parœcus, curio, sacerdos curiae praefectus, vulgo parochus et curatus*». Reeds Leonard Willems heeft in een lezing, gehouden in het jaar 1924 voor de Koninklijke Vlaamse Academie, betwijfeld of mnl. «prochiaen» met betrekking tot Hein van Aken als (dorps)pastoor mag verstaan worden. En inderdaad, als we de excerpten nakijken, die MnlWdb. 6, 152 i.v. «parochiepape» zijn opgegeven, dan treft ons dat daar telkens de naam van de pastoor wordt voorafgegaan door de betiteling *Her* of *Der*, iets wat ook P.C. Boeren schijnt te hebben opgemerkt, waar hij schrijft «dat het praedicaat *heer* of *dominus* (vroeger) gelijkelijk toekwam aan de clericus en aan de edelman»⁵⁰. Ook Jacob van Maerlant herinnert, Nat. Bloeme 1264-1269, aan het bestaan van «*her* Willem van Utenhove, een priester van goeden love van Erdenburch». Van dergelijke betiteling is nu noch Rose 9966, noch Lek. Spieghel 3, 17, 91 enig spoor.

We zullen nu niet gaan beweren, dat wij, na wat wij hierboven hebben uiteengezet, er in geslaagd zijn een scherp omlind levensbericht te schetsen van Hein van Aken, naast Jacob van Maerlant wellicht de begaafdste dichter die de didactische richting in de mnl. literatuur vertegenwoordigt. Dat was ook niet de bedoeling. Wij hebben er enkel naar gestreefd de wegen aan te duiden

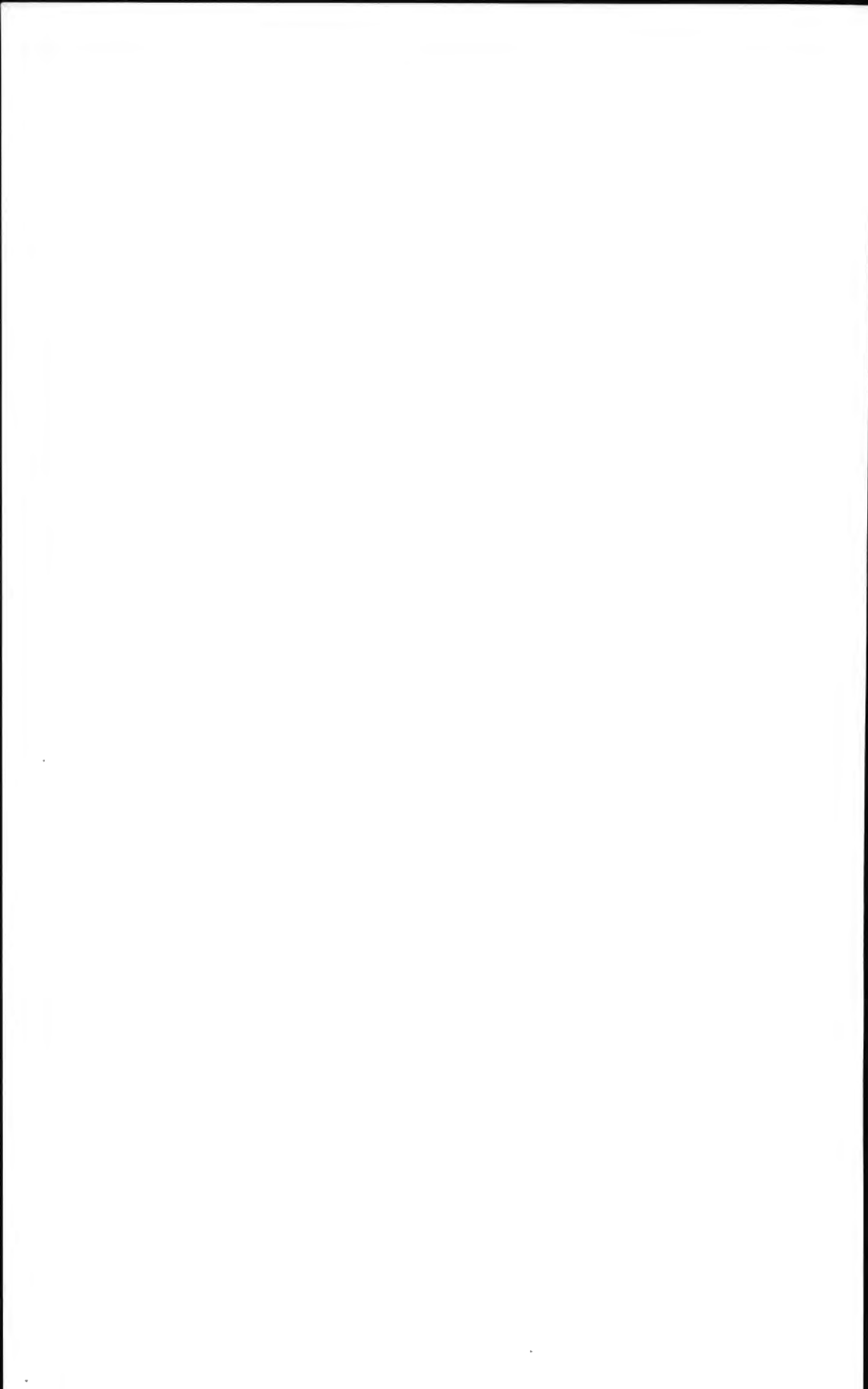
(49) Kiliaen kent in die betekenis enkel *prochiewoonder* «*parœcus, eiusdem fani consors, curialis*».

(50) *Tijdschrift* LXXIII (1955), p. 242, n. 8; vgl. J. VAN CLEEMPUT, *Wetenschappelijke Tijdingen* XV (1955), p. 415.

waarlangs o.i. het biografisch onderzoek omtrent Hein van Aken zou kunnen gevoerd worden. We mogen daarbij niet uit het oog verliezen, dat de oplossing van het identificatieprobleem misschien in een of ander archiefstuk ligt verscholen, zoals ook niet alles wat door Hein van Aken is geschreven tot ons is gekomen. De door Jan Boendale geciteerde apodictische verzen

Vrient, die wart langhe ghesocht,
Selden vonden, schiere verwrocht

hebben wij noch in het oeuvre van onze dichter, noch in de ons bekende middelnederlandse literatuur aangetroffen.

Guilliam CAUDRON Sr.: NABUGODONOSOR

INGELEID EN TOEGELICHT

DOOR

Dr. A.A. KEERSMAEKERS
lid der Maatschappij

INLEIDING

1. Auteur

Toen, in 1613, Guilliam Caudron de « cleyne proefstuxkens » van Justus De Harduwijns poëzie uitgaf onder de titel *De VVeerlücke Liefden tot Roose-mond*, bewees hij niet alleen een man van smaak te zijn; tevens mocht hij als dank voor 'bewezen diensten' in onze literaire historie rekenen op erkentelijkheid.

Erkentelijkheid werd hem betoond door het bewaren, in zijn (geboorte?-)stad van handschriften, die werken van Guilliam Caudron heten te bevatten en die thans, na min of meer lange periodes van vergetelheid weer ter hand worden genomen¹.

Een aandachtig bestuderen heeft al vlug duidelijk gemaakt, dat wat deze handschriften bevatten niet het werk is van één enkele Caudron². Er moet inderdaad een onderscheid gemaakt worden tussen de vader Guilliam Caudron (± 1586 - ± 1636) en de zoon Guilliam Caudron (1607-1692): de eerste is de bezorger van De Harduwijns eerste werk, de tweede is de grote « gelau-rierte Poëet »³. En het onderzoek wees uit dat enkele spelen uit de Aalsterse handschriften dienden toegeschreven aan de vader, nl. de vertaling van de *Rosimonda*-tragedie van Van Zevécote⁴.

(1) Over Caudron, cfr. WILLEMS J.F.: *Verhandeling over de Nederduytsche tael- en letterkunde*, 2e dl., Antwerpen, 1820-1824, blz. 103-106; D'HONDT V.: *Geschiedenis van het Tooneel te Aalst*, Aalst, 1908, blz. 171-179; DE MAEYER A.: *Willem Caudron*, in *Het Land van Aalst*, Jg. I, nr. 3 (1949), blz. 79-85; DAMBRE Dr. O.: *De Dichter Justus De Harduijn*, Gand-Paris-'s Gravenhage, 1926, blz. 113-115, waar voor het eerst een onderscheid wordt gemaakt tussen vader en zoon; KEERSMAEKERS Dr. A.: *De Dichter Guilliam Van Nieuwelandt*, Gent, 1957, blz. 235-240.

(2) Bovendien zijn er nog werken of stukken van anderen in opgenomen, alhoewel niet veel; cfr. de literatuur opgegeven in noot (1).

(3) Cfr. DAMBRE: *a.w.*, blz. 113-114.

(4) Deze vertaling zal verschijnen in het *Jaarboek van de Provincie Oost-Vlaanderen*.

en nog twee andere: de *Nabugodonosor* en het *Spel van David*⁵.

Het spel, dat hierbij wordt uitgegeven is dus het werk van de vader, Guiliam Caudron Sr.

2. Datering

Het spel draagt in het handschrift geen titel; in de ingeschoven moderne inhoudstafel wordt het geheten *Nabugodonosor*; wellicht heette het oorspronkelijk het *Spel van Zedechias* of van *Hierusalems Ondergang*.

De vraag, wanneer dit stuk werd geschreven, is bezwaarlijk op te lossen. Enerzijds wijst het op een datum na 1612: toen vermeldde Lindanus het niet in zijn werk *De Teneraemonda libri tres*⁶, waarin hij wel met veel lof spreekt over de dan pas voltooide tragedie *Clytemnestra* van Caudron Sr; daar dit laatste niet bewaard bleef, mogen we wellicht gissen dat de oudere stukken van de dichter verloren gingen, terwijl spelen van latere datum bewaard bleven. Anderzijds wijst de wel eens onbeholpen hantering van de alexandrijn op een datum voor 1622, omdat de *Rosimonda*-vertaling, die ten laatste dagtekent van dat jaar⁷, in dat opzicht beter is. Dus zou *Nabugodonosor* best geschreven kunnen zijn tussen 1612 en 1622. Maar indien Lindanus' woorden moeten geïnterpreteerd worden als zouden De Harduwijn en Caudron klassieke tragediën hebben geschreven, ook wat betreft de vorm — indeling b.v. in 5 bedrijven, choor — en dit is niet uitgesloten, dan wordt de datering moeilijker: dit spel is verdeeld in 4 « gheschiedenissen » — benaming ook gebruikt in *Rosimonda*-vertaling — en het heeft geen choor, terwijl de *Rosimonda* — al is het dan ook een vertaling! — de klassieke vorm behield; het kan dus best zijn dat *Nabugodonosor* pas geschreven werd na 1622, toen de opvattingen van Caudron betreffende de klassieke tragedie misschien veranderd waren.

De toon van zijn stuk was — of bleef — echter die van een echte senecaans-klassieke tragedie⁸. Ook de inhoud bewijst dat.

(5) Ook dit spel verdient uitgegeven te worden, samen met de latere bewerking ervan — klaarblijkelijk door Caudron Jr —, omdat daaruit juist de typische verschillen tussen beiden blijken.

(6) Antwerpen, 1612, blz. 99-100.

(7) Cfr. de inleiding tot de uitgave van de *Rosimonda*-vertaling.

(8) Voor een uitvoeriger bespreking van het spel verwijs ik naar KEERSMAEKERS: *a.w.* blz. 282-285.

3. Inhoud

De « *Voor-redene* » (vss. 1-48) kondigt het onderwerp aan: God heeft de aarde en alles geschapen, alles leeft volgens Gods wil, behalve de mens. Maar zo deze opstaat tegen zijn Schepper, zal hij gestraft worden. Een voorbeeld daarvan is het Joodse volk, dat nu « den slagh des verderfs » (vs. 40) zal voelen.

Eerste gheschiedenisse (vss. 49-214). — Nabugodonosor dreigt Jerusalem wreed te zullen straffen om Zedechias' ontrouw. Nabuzardan en Megarus, zijn legeroversten, raden ook een strenge bestraffing aan, zodat de koning beveelt het leger en alle oorlogstuig in gereedheid te brengen, wat Nabuzardan onmiddellijk gaat uitvoeren. Nabugodonosor dreigt voort: de kinderen zullen zijn wreedheid ondervinden en de tempel zal hij totaal plunderen en verwoesten. Nabuzardan, « uytcommende met het krijghsvolck » kondigt het leger aan dat het weer zijn moed zal kunnen tonen tegen de Joden. Tevreden ziet Nabugodonosor zijn heir; als hij verneemt, dat al het « krijghsgheweer » reeds lang weg is, beveelt hij naar de Jodenstad op te rukken. Meteen zijn ze er. Het wordt echter nacht en Megarus raadt aan rust te houden, doch Nabugodonosor wil er niet van horen: alles moet voor de bestorming in gereedheid worden gebracht. Hij zelf zal intussen te Reblatha blijven; volmacht over het leger verleent hij aan Nabuzardan, die zijn manschappen aanspoort vlug en vlijtig de handen aan het werk te slaan.

Tweede geschiedenis (vss. 215-424). — Zedechias treedt op met de « princen » Saphatias, Jhedelias, Jucael en Phasur. De koning beklagt zich, dat hij Jeremias' woorden in de wind heeft geslagen; de princen echter geloven niet in Jerusalems ondergang, maar ze gelukken er niet in de koning te overtuigen. Daar verschijnt Jeremias, roepend: zoals een aarden pot onherstelbaar wordt gebroken, zo zal God Jerusalem verderven; wie leven wil, moet zich aan de Chaldeeën overgeven. De princen vinden deze boodschap dwaas en schandig; ze vragen Zedechias, de profet te mogen gevangen nemen, wat de koning niet durft weigeren, zodat Jeremias gevankelijk wordt weggevoerd. Klagend blijft Zedechias echter; hij was beter niet geboren, want om zijn snoodheid is Jerusalems ondergang nabij. Abedmelech komt barmhartigheid vragen voor Jeremias, wat de vorst toestaat, die dan verder klaagt: de straf is verdiend, want het woord van de profeten werd in de wind geslagen. Nu verschijnt Jeremias weer en nog is zijn raad: geef u over! Ondanks de verzekering, dat

de naar de Chaldeeën overgelopen Joden hem niet zullen bespotten, durft Zedechias die raad niet volgen. Na de profeet ten strengste te hebben verboden de waarheid over hun onderhoud uit te brengen, blijft de vorst alleen achter; erg zal het zijn, maar moedig zullen ze vechten...

Derde gheschiedenisse (vss. 425-518). — Eerst spreekt Zedechias zijn volk toe: nu ze God verlaten hebben, moeten ze zich dapper weren; misschien zal God hen toch nog helpen! Al trommelend wordt dan alles in gereedheid gebracht, langs weerszijden. Ook Nabuzardan vermaant zijn soldaten: zij weten wat het is, een stad te bestormen; ze zullen zich dan ook dapper gedragen en Jerusalem innemen. De aanval begint! Zedechias, de princen, de Chaldese hoofden, allen sporen hun troepen aan, tot de Babyloniërs « bresce » maken in de stadswal. « Binnen » hoort men de vluchtende Joden kermen, terwijl Nabuzardan onbarmhartig beveelt alles uit te moorden, behalve Jeremias.

Vierde gheschiedenisse (vss. 519-735). — Megarus is op weg om Nabugodonosor de tijding van Jerusalem's val te brengen; daar ziet hij zijn vorst, wie hij het nieuws dadelijk meedeelt. Nabugodonosor zendt hem terug met het bevel Jeremias te sparen en de gevangenen naar Reblatha te brengen. Nabugodonosor voelt zich een « aerds-godt » (vs. 543), wat Megarus beaamt; de koning meent, dat hem alles onderworpen is: de hele aarde, de natuurelementen, zelfs de God van David. Dan verschijnt « Zedechias van Hierusalem commende, al claghende met de andere ghevanghene »: had hij maar naar Jeremias geluisterd! Nabuzardan drijft hem voort tot bij Nabugodonosor, die al de gevangenen laat wegvoeren, behalve Zedechias. Deze tracht zich te verontschuldigen: het volk dwong hem! Maar Nabugodonosor is niet te vermurwen. Eerst moeten Zedechias' kinderen sterven; de Scherprechter doodt hen in het bijzijn van hun vader. Dan is het de beurt aan Zedechias zelf: de Scherprechter bindt hem en steekt hem de ogen uit. Wat Zedechias ook klaagt, het baat niet. Geketend blijft hij achter en hij herhaalt zijn vroegere klacht: had hij maar naar Jeremias geluisterd!

De « *Sluijtreden* » (vss. 736-749) is een bede, vol mythologische zinspelingen, om mildheid bij het beoordelen van het spel.

De stof voor dit stuk vond de dichter in *Jer.* 38, 39: 1-11 en 52: 1-23; dit laatste verhaal is hetzelfde als *IV Reg.* 24: 18-20 en 25: 1-17. Ook *II Par.* 36: 11-20 en FLAVIUS JOSEPHUS:

Antiquitates Judaicae, 10e boek, cap. 10-11 verhalen deze gebeurtenissen. Wellicht is alleen *Jer.* geraadpleegd door de dichter (cfr. de aantekeningen).

4. Het Handschrift

Het handschrift berust op het Stedelijk Archief te Aalst onder nr. X 48 c. Het is een halfleren band — formaat 20,4 breed bij 31,5 cm. hoog — met een op de rug opgeplakt titelvignet, waarop staat *Werken van G*** Caudron*. De band is waarschijnlijk 18e-eeuws: het boven- en onderblad is opgeplakt gewolkt papier; de rug — 8 cm. breed — is leder, aan de bovenzijde gebroken; hij heeft goudopdruk (bloemmotieven) en 5 nerven.

Het handschrift zelf — formaat 20 cm bij 30,8 cm — is 17e-eeuws, alhoewel niet alles door dezelfde hand werd geschreven. Het papier is afgesneden en op de snede lichtjes gerood. De bladzijden zijn niet genummerd.

Inhoud: na 78 onbeschreven bladzijden (39 folio's) volgt het hierna gepubliceerde stuk, dat geen titel draagt, doch in de inliggende inhoudstafel — modern schrift — betiteld wordt als *Nabugodonosor*; het spel beslaat 29 blzz. (15 fol.).

Na 3 onbeschreven folio's volgt ook zonder titel het *spel van David*: een stuk in 3 delen van samen 796 vss.; 32 blzz. (16 fol.); aan het einde hiervan staat deze aanwijzing: « Gheregistreert by my onderschreven gulde-broeder vande Camere vande H maghet Catharina den tweeden derden ende andere daghen vande maent Septembris i639. P van Hecke. »⁹.

Na 4 uitgesneden folio's komt dan het *Vertoog der Hoogheldelycke Roomsche daden uijt-gevrocht by Horatius Cocles, Caius Mutius Schevola ende Manhaftige Clelia* (1688): een spel in 5 delen van samen 1828 vss., dat 92 blzz. beslaat.

Eén blz. (recto-zijde) blijft blanco; dan volgt *Cesars-Val* (1680): een tragedie in 5 delen, met veel wijzigingen, samen 1639 vss.; het beslaat 90 blzz.¹⁰.

Na één blanco-bladzijde volgt de tweede redactie van het *Spel van David*, dat hier geheten wordt *Sauls Vall' tot Davids Klemm'* (1682): hier is het spel uitgedeind tot 5 delen, totaal 1045 vss.; ook hierin werden nadien nog toevoegingen ingelast of ingelakt; het stuk beslaat 68 blzz.

Na één onbeschreven folio volgt dan *Het Spel vande Passie*

(9) Over de datering van *Nabugodonosor*, cfr. punt 2 van deze inleiding.

(10) Van dit spel bevindt zich een andere, latere redactie — nl. van 1711 — in Hs. X 48 b, fol. 1-37.

ende het Lijden Jesu Christi (1681): in 5 delen verdeeld, samen 2063 vss.¹¹; dit stuk beslaat 116 blzz.

Weer volgt één onbeschreven folio; dan de titel *Rosimonda Treurspel Uyt het Latijn vanden Eerw: ende gheleerden p: Zevecote Augi: int Vlamsche overghestelt bij Guillaume Caudron Dicht-stelder der camere vande h: Catharina tot Aelst*, geschreven in later geschrift dan al het voorgaande.

De rest van het boek, nog 172 fol., is onbeschreven gebleven.

5. Wijze van uitgeven

De inkt van het hs. is meestal zeer bleek. Bovendien werd het stuk kennelijk door twee handen geschreven.

De eerste afschrijver had de eigenaardigheid voor *l* en *s* aan 't begin van een woord zeer dikwijls het hoofdletterteken te gebruiken. Vanaf vs. 498 begon dan de tweede afschrijver: het is andere inkt en andere spelling; van dan af treft de schrijfwijze *ij* naast *y* met een slangetje erboven: deze laatste letter schreven we *y*; van hier af komt er ook meer regelmaat in het gebruik van de hoofdletters.

De tekst die hier wordt gepubliceerd, is die van het handschrift, met de volgende wijzigingen:

1. het gebruik van de hoofdletters is in overeenstemming gebracht met de moderne gewoonte: nl. het beginwoord van elke versregel, eigennamen, God, worden met hoofdletter geschreven;
2. de afkortingen zijn opgelost, maar cursief gedrukt; dit gebeurde ook op die plaatsen, waar de tekst was weggevallen wegens het afsnijden (alleen op de blzz. r°);
3. de interpunctie, die in het origineel zeer schaars is, werd door de uitgever aangebracht;
4. de afschrijvers gebruikten zeer dikwijls *u* voor *u*, ook wel voor *v*, en omgekeerd *v* voor *u*; hier werd de moderne schrijfwijze toegepast;
5. soms staat in het hs. *j* voor *i*, een zeldzame keer *i* voor *j*; ook hier werd de moderne schrijfwijze genomen;
6. soms werden woorden gesplitst; nu eens wordt de « samen-

(11) Terwijl de overige spelen m.i. wel moeten toegeschreven worden aan Guiliam Caudron Sr. of Jr., is dit spel van Jacques de Conde, met enkele toevoegsels van Caudron Jr.; deze toevoegsels komen bijna alle nog voor in handschrift X 48 a; over de herkenning van deze *Passie* als het werk van de Conde, cfr. DE MAEYER: *a. art.*, blz. 84.

- stelling » aangeduid door -, dan weer door = ; in deze uitgave werd de splitsing behouden, maar steeds met - aangeduid;
7. waar de tekst van het hs. werd gewijzigd, vindt men achteraan de originele scriptie;
 8. regieaanduidingen en namen van sprekende personen worden cursief gedrukt;
 9. de nummering van de vss. is van de uitgever.

Wat de woordverklaring betreft, dient het volgende aangestipt: Caudron beschikte over een zeer rijke woordenschat; bovendien schreef hij een zeer zuivere taal, vrij van alle « uytheimsche schuym ». Verschillende woorden zijn dan ook niet te vinden in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, noch in het *Middel-nederlandsch Woordenboek* van Verwijs en Verdam. Het heeft me bovendien getroffen, hoe van vele woorden door het WNT alleen — of bijna alleen — voorbeelden worden aangehaald uit De Harduwijn, Van Zevécote of De Casteleyn; dit hoeft geen verwondering te wekken, gezien allen in dezelfde streek thuis hoorden. Vooral de gelijkenis met de taal van De Harduwijn is opvallend.

Bij de woordverklaring worden de volgende afkortingen gebruikt:

- Ov. = OVERDIEP Dr. G.S.: *Zeventiende-eeuwscbe Syntaxis*, 1e, 2e, 3e stuk, Groningen-Batavia, 1931, 1932, 1935;
 VH = VAN HELTEN Dr. W.L.: *Vondel's Taal*, I en II, Groningen, 1883;
 W = WEIJNEN Dr. A.: *Zeventiende-eeuwse Taal*, 2e dr., Zutphen, 1956.

Ten slotte rest mij nog een aangename plicht te vervullen.

Eerst en vooral dank ik het Stadsbestuur van Aalst, en in het bijzonder de heer Alf. Van der Heyden, stadsarchivaris, voor de welwillendheid, waarmede mij tot tweemaal toe de handschriften ter beschikking werden gesteld; mogen zij in deze publicatie het bewijs zien, dat hun tegemoetkoming niet nutteloos is geweest.

Van ganser harte dank ik nog mijn Vriend, de heer Raym. Peeters, stadsarchivaris te Turnhout, die zo bereidwillig was met mij de tekst tegen te lezen en dank zij wiens hulp menige duistere plaats kon opgehelderd worden.

Een bijzonder woord van dank richt ik ook tot Dr. C. De Baere, die me steunde en aanmoedigde door zijn belangstelling voor mijn wetenschappelijk werk en die bereid was dit uitvoerige stuk op te nemen in deze *Handelingen*.

G. CAUDRON Sr. : *NABUGODONOSOR*

VOOR-REDENE.

fol. 1ro

- Dien onsterfelycken Godt, aenhoorders altemael,
 Die voorsinnigh herschaert die blauverwighe sael
 Van themelsche ghebou waer in die peerlen schoone
 Guld-schynigh wemelen alle ghediert ten toone,
 5 Dien Godt die tsassem sticht vanden aerd-bodem groot
 Gheschaepen heeft van niet in vorm van eenem klood,
 Dwelck hebbende voorsien van nootelycke dinghen
 Heeft daermen vande see dat vastelyck doen omringhen,
 Dien heeft daer in ghestelt een vier voetigh ghediert,
 10 Deen galleloos en tam, dander tot quaet gheviert,
 Deen minnende dat vet lant, dander dat waut en kuijlen,
 Deen willend in tblack, dander int woeste schuylen;
 Daerby een pluymeryck dier, verscheyden afgemaelt,
 Dat oock door zyn toedoen voetsel ter aerden haelt
 15 En met een snelle vleugh d'hooghe lucht can beclennen;
 Die visschen sterck ghescholpt, die daer vlugh deur swemmen
 t'Soet en tsaut waterpleyn, op datt'al dienen mocht
 Tot voetsel van een dier van slym der aerd gevrocht,

Voor-redene: wie die uitspreekt, wordt niet gezegd.

- 1 *Dien onsterfelycken Godt*: accusatiefvorm voor nominatief, veelvuldig voorkomend in de 17e eeuw. Cfr. VH § 272 en W § 45.
- 2 *voorsinnigh*: volgens Zijn Voorzienigheid, alwijs en voor alles en allen zorgend — *herschert*: als Heer der heerscharen optreedt, regeert over — *sael*: woning; hier: het uitspansel.
- 3 *peerlen*: nl. de sterren.
- 4 *Guld-schynigh*: goud-schijnend, -lichtend; met gulden schijn
- 5 *tsassem*: het sassaam = reusachtige, geweldige; — *sticht*: bouwwerk, maaksel.
- 6 *klood*: bol, bal.
- 7 *nootelycke*: nodige, noodzakelijke.
- 9 *dien*: herhalend relatief pronomen bij *Dien Godt* (vss. 1 en 5), zodat hier pas de hoofdzin begint; cfr. voor de constructie Ov II § 145; — *daer in*: nl. in *tsassem sticht vanden aerd-bodem groot* (vs 5): — *een vier voetigh ghediert*: de viervoetige dieren.
- 10 *galleloos*: zonder gal, zonder arglist of boosheid, niet kwaadaardig; — *gheviert*: vurig.
- 12 *tblack*: de vlakke, open streek.
- 13 *daerby*: zinsconstructie: *daerby heeft Godt daer in ghestelt* (vs. 9); — *een pluymeryck dier*: het pluimenrijke gedierte, nl. de vogelen; — *verscheyden*: verschillend; — *afgemaelt*: gekleurd.
- 14 *zyn*: nl. van God.
- 15 *vleugh*: vlucht, vaart, het vliegen; — *beclennen*: beklimmen, opstijgen.
- 16 zinsconstructie: (*daerby heeft Godt daer in ghestelt*) (vss. 9 en 13) *die visschen*...; — *ghescholpt*: geschubd.
- 17 *t'Soet en tsaut waterpleyn*: de zoete en zoute watervlakte, stromen en zeeën; — *al*: allemaal, nl. de dieren, vermeld in vss. 9, 12 en 16: de dieren op de aarde, in de lucht en in het water; — *mocht*: zou kunnen.
- 18 *dier*: wezen, schepsel, nl. de mens; — *slym*: slijk; — *gevrocht*: gemaakt.

- Een dier in eer en macht boven alle ander rycke,
 20 Daer Godt heeft in ghestort een siel syns bels gelycke.
 Maer dat ondanckbaer dier, gheneyght tot alle quaet,
 Volghende syns selfs lust, *verwerpende* Godts raet,
 Heeft tredelyck verstandt soo ver van hem gesmeten
 Dat hy tjonstigh ghewerck syns Scheppers heeft *vergeten*.
 25 Ach, schroomelyck bedryf! Waer sydy toegeraeckt,
 Ghy die daer syt van aerdt, en daerd van niet gemaect?
 Derft niet hem teghen al *vermetelyck verheffen*,
 Teghen dien grooten Al, die yet te niet can treffen?
 Ach, sinneloos ghewerck! Siet daer dat Jotsche volck,
 30 Het liefste volck van Godt, dat onder dhooghe wolck
 Nu taerds-ghesticht beterdt, tot salicheyt gheboren;
 Helaes, heeft dat niet Godt en syn wet afgesworen?
 Maer den Bablonschen vorst, een geessel van Gods hand, fol. 1vo
 Heeft eens tot straf van dien verweldight tJotsche landt;
 35 Nochtans dit al gheproeft ghewelt en werck tyranigh
 Syn sy nu teghen Godt en teghen hem werspanigh,
 Hertneckigh, boos en valsch uytoghend hunnen aert,
 Schynen van Godt noch mensch gheensins te syn *vervaert*.
 Maer siet, aensienders, siet, Godts handt is op-geheven
 40 Om den slagh des verderfs opt Jootsche landt te gheven;
 Nabugodonosor, dien afgodischen hondt,
 Die sal Hierusalem verderven tot den grondt;
 Hy en sal d'een ghebau opt andere niet laeten
 En sal dat Jootsche bloet doen vloyen lanx de straten,
 45 Want sy en willen Godt noch syn leeraers *verstaen*,
 Die hun tot saligheyt daghelycx doen *vermaen*.

19 *rycke*: vermogend, machtig.

20 *bels*: beelds, de gelijkenis van zijn beeld, zijn eigen gelijkenis.

24 *tjonstigh ghewerck*: aangename werk, maaksel.

25 *bedryf*: handelwijze, handeling, daad; — *sydy*: zijt gij, nl. de mens.

26 *en daerd...*: een versterkend toevoegsel: terwijl de aarde zelf van niets werd gemaakt; de aarde, die zelf van niets werd gemaakt.

27 *Derft*: durft; — *niet*: een niets, nl. de mens; — *al*: alles, nl. God.

28 *te niet ... treffen*: vernietigen.

29 *ghewerck*: maaksel, schepsel; of: werk, daad.

30 *onder dhooghe wolck*: onder hoge, hemelse bescherming (?)

31 *taerds-ghesicht*: het maaksel der aarde, de aarde; — *beterdt*: betreedt; *de aarde betreden* = op aarde leven.

33 *den Bablonschen vorst*: de koning van Babylon, Nabukodonosor.

34 *eens*: reeds tweemaal was dat gebeurd; cfr. IV Reg. 24: 1-4 en 10-17, het verhaal van de plunderingen van Jeruzalem door Nabukodonosor onder de regeringen van Joakim (Jojakim) en Joachin (Jekonias, Jehojakin); — *van dien*: daarvoor, nl. dat de Joden *Godt en syn wet afgesworen* hadden (vs. 32) — *verweldight*: overweldigd.

35 *gheproeft*: ondervonden, ervaren; de zin betekent m.i.: nochtans, al hebben de Joden al deze geweldenarijen en tyrannedaden ondervonden, toch *Syn sy...*

36 *hem*: nl. *den Bablonschen vorst* (vs. 32).

37 *uytoghend*: tonend, bewijzend

38 *Schynen*: het onderwerp *sy* (vs. 36) is verzwegen.

46 *doen vermaen*: eraan herinneren, vermanen

Hoort dan, aensienders al, wat inde sond afgrysy leyt.
 Als Godt ons straffen wilt, benemt Hy ons de wysheyty.

EERSTE GHESCHIEDENISSE.

Nabugodonosor.

- Ach, onghe-trauwigh volck, ghy, Palestynsche wichten,
 50 Sal u ontrauwigheyt tot gheender tyt dan swichten?
 Sal u duyster verstant dan nimmermeer in sien
 Dat ick hier als een godt moet over u ghebien?
 Ach, sot dwasich voortstel! Hebt ghy u derven keeren,
 Seght, Sedechia snoodt, van my ghestelt in eeren,
 55 En aenhanghen dat volck, dat Jootsche snoodt ghespau,
 Vol van hertneckigheyty, vol boosheyty en ontrau?
 Vreest, vreest, ghy boos ghewoel en ghy in schoone stede,
 Hierusalem vermaert; huysen en tempels mede
 Sal ick van steen tot steen doen slichten onder voet
 60 En verderven te niet u en al u ghebroet!
 Wast u noch niet ghenouch, dat in voorleden tyden
 Ick vreedigh andermael heb moeten met u stryden? fol. 2 r°
 Hadt ghy dan niet ghenouch beproft myn groote cracht,
 Als ick u en u volck tot mijnen dienste bracht,
 65 Als uus tempels ciraet, dwelck costelyck was bevonden,
 Van my was wech gevoert, ghebrocken en verslonden
 Die stichten van metael en u vaten vergult,

47 *afgrysy*: wat afgrijzen wekt, afgrijselijckheyty.

48 *Als Godt...*: Quos vult perdere Jupiter, dementat prius (Euripides, 2, 497).

Eerste gheschiedenisse. — De namen van de optredende personen vindt men o.a. in Jer. 39: 1 (*Nabuchodonosor*), 39: 9 (*Nabuzardan*); de naam *Megarus* gaat ongetwijfeld terug op 39: 1 seMEGARnabu, bij *Flav. Jos.* X, 11: Emegar.

49 *ongbetrouwigh*: ontrouw, trouweloos; — *wichten*: booswichten.

50 *ontrauwigheyty*: ontrouw, ongetrouwheyty; — *swichten*: ophouden.

55 *voortstel*: opzet, voornemen, plan; — *u ... keeren*: veranderen van gezindheyty.

54 *snoodt*: slecht, ellendig; — *van my...*: door mij...; inderdaad, na de bestrafing van Joachin stelde Nabukodonosor als koning aan Matthanias, wiens naam hij veranderde in Sedekias; cfr. IV *Reg.* 24: 17, II *Par.* 36: 10 of FLAV. JOS. X, 10.

55 *ghespau*: gespuis, gebroed

57 *ghewoel*: woelende menigte, woelgeesten; — *in schoone*: uitermate schone,

59 *slichten*: slechten, met de grond gelijk maken; — *onder voet*: tot op de grond, terneder.

61 *voorleden*: verleden, vroegere

62 *vreedigh*: wreed, onbarmhartig; — *andermael*: eenmaal, voorheen; cfr. verklaring bij vs. 34.

63 *beproft*: beproefd, ondervonden.

64 voor de vss. 64-67, cfr. IV *Reg.* 24: 10-16.

66 *verslonden*: vernietigd.

67 *stichten*: werken.

- Waer met u gots huys snoot seer vloedigh was vervult?
 Voorts had ick u berooft van al u vroome lieden,
 70 Van sulck als in myn heyr in d'oorloghs tyt ghebieden,
 Tot seven duysent toe, en duysent insgelyck
 Goutsméen sinnigh, int werck van alle consten ryck;
 Den coninck Joachim, die ghy soo groot hebt ghehouwen,
 Met die hem had ghebaert, en alle syn huysvrauwen
 75 Hebick tot Babilon ghevanckelyck ghebrocht,
 Daer hy myn heerschappij tot syn leet heeft besocht.
 Vreest, Hierusalem, vreest, ghy boose stadt versworen!
 Het trauweloos ghewormt, in dyn omvanck gheboren,
 Sal vol van raserye vervloucken d'eerste licht
 80 Der goudt-rayende son, ghedaelt voor hun gesicht.
 Vreest, vreest, schudt *ende* beeft! Myn sinnen toornigh blacken
 En myn bloetgierigh handt sal uwen bausteen raecken!
 Ick sal neer-vellen doen der mueren hooghen cop
 En tonderste ghebau daer keeren boven op.
 85 Nabuzardan, myn vrindt, myn velthoofman verheven,
 Myn lyfbewaerder cloeck, wat raet suldy my geven
 Om my te vrecken straf over dien valschen dief,
 Die deur meyn-eed vervloectt my aen brenghet dit swaer grief?

Nabuzardan.

- Babilons machtigh vorst, recht der Caldeen godt,
 90 Die taerderycx ronden cloot hebt onder u ghebot,
 Wie sal hem teghen u met macht derven verheffen,
 Als ghy die met u handt grammoedelyck wilt treffen?
 Doet dyn hercrachten groot versamen in het velt, fol. 2 v°
 Doet die ghetorende stadt verderven met ghewelt,

68 *vloedigh*: overvloedig.

69 *vroom*: dappere.

72 *sinnigh*: verstandig, ontwikkeld; — *ryck*: zeer ontwikkeld, beslagen.

73 *groot*: uitnemend, voortreffelijk.

76 *besocht*: ondervonden.

77 *versworen*: trouweloos; vervloekt.

78 *ghewormt*: ongedierte (fig.), kinderen; — *in dyn omvanck*: binnen uw grenzen, muren.

80 *goudt-rayende*: goud-schitterende, goud-glanzende.

82 *bausteen*: bouwsteen, gebouwen; — *raecken*: treffen.

83 *cop*: top, bovenvlak.

84 *keeren*: onderstboven keren, omwerpen.

85 *verheven*: in hoog aanzien staande.

86 *lyfbewaerder*: lijfwacht; cfr. o.a. IV *Reg.* 25:8; — *cloeck*: dapper, onversaagd.

87 *straf*: streng, hard, wreed.

88 *grief*: leed, kommer.

89 *recht*: echt, waarlijk, werkelijk.

91 *derven*: durven.

92 *grammoedelyck*: toornig, vergramd, in uw gramschap.

94 *ghetorende*: met torens voorziene.

- 95 Doet die bederven soo deur rooven en deur branden,
Datse den ackerman mach dienen tot saylanden.

Megarus.

- Nabuzardan, dats waer. Want t'onderste ghebou
Is sterckelyck ghemetst opden steen van ontrau,
Die welcke nimmer meer van daer en wort *verschoven*,
100 Ten sy tfondeersel eerst gheworpen werde boven
En doorsaeckers van dien ghepynight metter doot.

Nabugodonosor.

- Sulck is oock myn ghepeys. Ach, Zedechia snoot,
U wytick al dit quaet en dees *verraderye*!
Maer gh'en sult niet ontgaen myn vrede raserye;
105 Ghy moet becoopen meest dyn meynedigh voortstel,
Dwelck menigh aerm ghespuys' sal bringhen int gequel.
Ras, myn hooftmannen, ras, laet twapentuygh bereeden,
Laet ons sonder *vertoef* van mynen lusthof scheeden.
Dat-mer in als voorsie : van leeders wel gemaect,
110 Grof hautigh, sterck ghevoeght, van hooghde, dick gestaect;
Boghen straf op gherust; daertoe schichten met hoopen;
Stormrammen hardt en vrom om toorens te belooopen;
Crom-sweerden, schilden oock en top huijven *verstaelt*,
Waer in sweerdts nocte schicht het minste niet en daelt;
115 Lyffneringhe daerby; en laeter niet ghebreken
Dat ons in t'minste punt ons aenvanck sou *verstecken*.

95 *bederven* : te gronde gaan.

99 *die welcke* : nl. *den steen van ontrou* (vs. 98) ; — *verschoven* : verwijderd.

100 *ifondeersel* : de fundering, fundament, grondslag.

101 *doorsaekers* : zij die er de oorzaak van zijn, de schuldigen ; — *van dien* : nl. van de *ontrou* (vs. 98).

105 *meest* : het zwaarst.

106 *ghespuys'* : gebroed, volk ; — *gequel* : druk, leed.

107 *bereden* : bereiden, in gereedheid brengen.

108 *sonder vertoef* : onmiddellijk ; — *lusthof* : bedoeld wordt misschien Reblatha, cfr. vs. 203 ; of bevindt Nabugodonosor zich met zijn leger nog te Babilon? Ook dit is mogelijk, zelfs voor een redelijke verklaring van de tekst meer aannemelijk ; dan is het toneel in de *eerste gheschiedenisse* verdeeld in 2 plans : Nabugodonosors lusthof (Babilon) en Hierusalem ; zie nog vss. 182 en 203 ; — *scheden* : scheiden.

109 *Datmer in als voorsie* : dat men er in alles voorzie ; men zorge voor alles ; — *leeders* : ladders.

110 *Grof hautigh* : van grof, niet fijn-vezelig hout ; — *ghevoeght* : ineengezet ; — *van hooghde* : van goede hoogte, hoog genoeg ; *dick gestaect* : van dikke staken, met dikke, sterke stijlen.

111 *op gherust* : opgemaakt, afgewerkt ; — *schichten* : pijlen (spiesen?) ; — *met hoopen* : bij de vleet, in overvloed.

112 *vrom* : sterk, stevig ; — *belooopen* : bestormen, overvallen.

113 *top huyven* : helmen, stormhoeden ; — *verstaelt* : met staal beslagen.

114 *daelt* : doordringt.

115 *Lyffneringhe* : lijftocht, proviand.

116 *aenvanck* : aanval ; — *verstecken* : doen mislukken, teloor doen gaan.

Nabuzardan.

En twyfelt daer niet aen, edel vorst groot van macht,
 Want alle cryghsgebruyck hebick in myn gedacht.
 Dus gaen ick metter haest bereeden alle dinghen
 120 En doen het oorloghsvolck inde wapens springhen.
Nabuzardan binnen.

*Nabugodonosor.*fol. 3 r°

Ghy meyneedigh ghebroet, vreest nu, schudt *ende* beeft!
 Ghy syt dat snootste volck dat t'aerdryck voetsel gheeft!
 Versworen en vervloect syn die wegghen en paden
 Van sulcken lien betreen, die hunnen heer verraden.
 125 Die spraekeloose vrucht van u vrouwen gebaert,
 Die met bly-lach en spel suijsht daghelycx onbeswaert
 tSooghsel van hunne borst, die sal noch eens beproeven
 Oft myn bloetgierigh handt thert niet en can bedroeven,
 Als die in plaets van melck en lachende bedryf
 130 Sal suyghen by bedwanck droefheyt en angst int lyf,
 Soo wel uyt-toogghen sal den nyp-treck *vanden* kaecken,
 Crytende jammerlyck in plaets van vreucht te maecken.
 Vreest, vreest, schudt *ende* beeft, en van nu voort beweent
 Dat opghetrocken werck en wel ghesneen ghesteent,
 135 Dat wonderlyck ghevoegh der ceder hauten schoone,
 Die poortaelen in fray, staende ciereyck ten toone,
 En dat rust-huys ghebout voor d'Egyptische maeght,
 Waer voor dat Salomon lyf en siel heeft ghewaeght.
 Weent nu met traenen heet, want donderbleven wercken
 140 En commick niet met cost oprusten en verstercken;
 Neen, neen, dit is al niet! kWilt soo bringhen ten val,

- 118 *cryghsgebruyck*: wat men voor het gevecht gebruikt, krijgsbenodigdheden.
 120 *inde wapens springhen*: zich bewapenen.
 123 *Versworen*: trouweloos, vervloekt.
 126 *onbeswaert*: onbezorgd, onbekommerd.
 129 *Als die*: wanneer die, nl. *Die spraekeloose vrucht* (vs. 125); — *lachende bedryf*: lach, vreugde (cfr. vs. 126 *bly-lach*, en vs. 132 *vreucht*).
 131 *Soo*: zoals; — *nyp-treck*: het pijnlijk samentrekken.
 132 *Crytende*: schreiend, onderw. is *Die spraekeloose vrucht* (vs. 125).
 134 *werck*: bouwwerk; — *ghesneen*: bewerkt, versierd.
 135 *ghevoegh*: de samenvoeging.
 136 *in fray*: door en door, uitermate schoon.
 137 *d'Egyptische maeght*: de bouw van het paleis voor Farao's dochter, de vrouw van Salomon, wordt vermeld in III *Reg.* 7: 8; de voorstelling in vs. 138 betreffende de val van Salomon is niet helemaal juist, cfr. III *Reg.* 11: 14. De bronnen betreffende de verwoesting van Jerusalem, nl. IV *Reg.* 25: 9, *Jer.* 52: 13, II *Par.* 36: 19 en FLAV. JOS. X, 11, vermelden alleen het koninklijk paleis en de grote huizen van Jerusalem.
 139 *donderbleven*: de onvoltooide.
 140 *met cost*: met kostbaarheid, met kostelijke sieraden; — *oprusten*: toerusten, afwerken.
 141 *dit is al niet*: dat is allemaal niets.

- Datmen van u schoon-huys gheen teecken sien en sal;
 Dat huys, dat Salomon soo *cierelyck* heeft doen bouwen,
 Waer dat soo menigh gheest syn handt heeft aenghedauwen —
 145 Metael ghieters *vernuft*, sinnigh int ondersouck,
 Houtwerckers fray in const, daerby metsers seer cloeck,
Nabuzardan uyt
 Hebbende menigh jaer besigh gheweest int stellen —
 Sallick in corten tydt ter aerden neer doen vellen.

- Nabuzardan, uytcommende met het krijghs-volck.*
 Schept moet, soldaten cloeck, want tis nu recht den tydt,
 150 Van u lier soo begheert, om cloeckelyck ten strydt
 Te tooghen uwen moet, u deught en ulier crachten.
 Ghy hebt nu langhen tydt *verdrietigh* ligghen wachten
 In die steden bemuert, sonder vreesse ofte stoot,
 Daer menigh moedigh heldt ghecommen is ter doodt, fol. 3 v°
 155 Die liever hadt ghewilt int harnas vroom te sterven
 Om naermaels eenen naem van cloeckheyte te beerven.
 Die moedighlyck int velt synen vyant bevecht
 Met strydt-gheweer in dhant, wel ter oorlogh gerecht,
 Verhit ende verwermt, die en vreesst slaen noch schieten
 160 Als hy eerlyck en cloeck syn root bloet mach vergieten;
 Want die daer sterft alsoo, die en sterft niet ghelyck
 Al oft een mensche waer ghemaect van aerd oft slyck,
 Stervende sonder eer, maer als een helt verheven
 Doet sulck een synen naem deur syne dood herleven.
 165 Soldaten, nempt dan moet! Ghy hebt al meer int velt
 Gheweest met tjotsche volck en gheproeft hun ghewelt.
 Peyst: hoe des vyants cracht stercker is om te treffen,
 Hoe doverwinners naem hem hoogher gaet verheffen.
 Coninck in wapens ryck, die opde gladde spil
 170 Der fortunen rondt wel omkeert naer uwen wil,
 Siet hier u kryghs-heyr groot, *verwachtend'* u ghebieden.

142 *teecken*: bewijs, spoor.

144 *gheest*: fraaie geest, kustenaar; — *syn handt heeft aenghedauwen*: de hand heeft aangedrukt, de hand in heeft gehad.

145 *vernuft*: verstandig, knap.

147 *stellen*: in orde brengen, klaarmaken.

148 *Sallick...*: hoort bij *Dat huys* (vs. 143).

150 *van u lier*: door u-lie(den), door u; — *ten strydt*: in de strijd.

151 *tooghen*: tonen; — *ulier*: van u-lieden, uw.

152 *langhen tydt*: nl. 18 maanden, cfr. FLAV. JOS. X, 11.

153 *stoot*: aanval.

158 *strydt gheweer*: het wapen, de wapens; — *gerecht*: afgericht.

162 *Al oft*: alsof het (hij).

168 *bem*: zich (of: *doverwinner?*).

169 *ryck*: krachtig, machtig; of: groot in aantal, talrijk?; — *spil*: as (van het bekende « rad der Fortuin »).

170 *omkeert*: doet keren.

Nabugodonosor.

Dats wel, Nabuzardan. Dat dan myn wapens-lieden
 Voort trecken naer dat landt dat my dees quellingh doet,
 Want ick wil met ghewelt uuytroeyen dat ghebroet.
 175 Is alle kryghsgheweer met ons oock niet in roeren?

Nabuzardan.

Prince van Babilon, dat hebbick al doen voer-en
 Lancx heen den grooten wech; daer is al ons behoef.

Nabugodonosor.

Lichtelyck dan opden wech sonder eenigh vertoef!
 Laet gaen den trommelslach, doet hem vervaerlyck kricken,
 180 Dat al dat daerd bewont hem daeraf mach verschricken!

*Hier salmen trommelen ende volck sal fol. 4ro
 trecken naer Hierusalem.*

Nabuzardan.

Siet hier dat rycke landt van Judeen vermaert!
 Siet daer die groote stadt met veel toorens bewaert,
 Daer uyt wy tander tydt met de fortun voorspoedigh
 Hebben gherooft en ghehaelt goudt en schadt overvloedigh!

Megarus.

185 t'Waer beter dat het volck hier ruste desen nacht,
 Stellen alom toesicht en wel-gaeslaende wacht.
 Want siet, dat gauden hayr van den vader der lichten
 En glinstert schier niet meer op dees aertsche ghestichten,
 Syn peerden, gheel vermoyt deur des aerbeyts verseer,
 190 Naer doceaensche zee nemen recht heuren keer.

175 *kryghsgheweer*: oorlogstuig, wapenen; — *in roeren*: in (drukke) beweging.

177 *behoef*: behoefte, wat men nodig heeft.

178 *Lichtelyck*: vlug, snel; — *sonder eenigh vertoef*: zonder enig uitstel, onmiddellijk.

179 *kricken*: eig. een krakend, knappend geluid geven; roffelen, klinken.

180 *hem*: zich; — *mach*: moge; — *Hierusalem*: een kostbare aanwijzing voor de indeling van het toneel: klaarblijkelijk waren er dus 2 plans, nl. Hierusalem en Babilon of Reblatha (vs. 203).

182 *bewaert*: voorzien van

183 Vgl. voor wat hier gezegd wordt de vss. 62 en vlg.

186 *Stellen*: eigenaardige zinsconstructie, wellicht afhangende van *T'waer beter* (vs. 185); overigens komen zinnen zonder onderwerp veelvuldig voor in de 17e eeuw; cfr. W § 79; — *toesicht*: hoede, controle.

187 *den vader der lichten*: Phoebus Apollo, de zonnegod en menner van de zonnwagen; met paarden en wagen komt hij 's morgens uit de wereldrivier Okeanos op en zo gaat hij er ook 's avonds in onder; deze mythologische, heidense zinspelingen — laat het dan ook Griekse zijn — typeren deze heidenen — niet-Joden —!

188 *dees aertsche ghestichten*: deze aardse maaksels: deze aarde.

189 *gheel*: geheel; — *verseer*: pijn, moeite.

Nabugodonosor.

- Neen, neen, dat is alleens! Allaet Hesper beneden
 Daelen voor ons ghesicht syn cleedt vol duysterheden,
 Die silver schoone maen met heur clær cristalijn
 Sal in onsen aenslach ons een voorgaenster syn.
- 195 Ras, dat elck scheppe moet! Laet ons de stadt omringhen;
 Dat hem ieghelyck voorsie van nootelycke dinghen
 Om te bolwercken hoogh en schranssen sterck daerby,
 Op dat vant boogh-gheschut het volck mach wesen vry.
 Maer en maect gheen gherucht, laet soetelyck gaen te wercke,
- 200 Op datmen ons voortstel niet lichtelyck en bemercke.
 Laet al de tenten slaen. Myn vrintd Nabuzardan,
 Treckt als een hooftman vroom seer cloeckelyck aenden man;
 Ick blyf te Reblatha, alwaer ick met wellusten
 Tot vrees van tjotsche volck sommighen tydt sal rusten,
- 205 En ick gheef u bevel over gheel myn heyr cracht:
 Ghebiet t'gheen dat ghy wilt, ghy hebt daarvan de macht.

Nabuzardan.

- Danck hebt, machtighe vorst van Babilon hooveerdigh,
 De spys en dranck der goon sydy te nutten weerdigh! fol. 4 v°
 Myn hooftmannen ghetrau, volght my met cloecke sinnen
- 210 Om die vervloecte stadt gheweldelyck te winnen!
 Myn strydt ghesellen vroom, ick zal u vooren gaen.
 Laet ons met neerstigheyt dhanden te wercke slaen,
 Want hier is buijt en eer tsamen by een te haelen;
 Dus vlietigh elck te been, sonder meer tydts te draelen!

191 *alleens*: gelijk, hetzelfde; — *Hesper*: de avond.

193 *cristalijn*: kristal, heldere schittering.

194 *ons een voorgaenster syn*: ons voorgaan, leiden.

197 *bolwercken*: bolwerken opwerpen; — *schranssen*: schansen opwerpen.

199 *soetelyck*: zachtjes, niet luid.

201 *slaen*: opslaan.

202 *Trecks ... aenden man*: trek op tegen de vijand.

203 *Reblatha*: Ribla, IV Reg. 24: 6, Jer. 52: 9 en FLAV. JOS. X, 11, vermelden dat Nabukodonosor te R. verbleef tijdens de inneming van Jerusaleem; — *Ick blyf...* wellicht deed Nab. niet eens de «tocht» van het naar Hierusalem optrekkende volk mee; vermits het toneel twee plaatsen voorstelde, kon hij desnoods te R. «blijven» en toch nog met de anderen praten! Zie echter vs. 108.

205 *gheel*: gehele, gezamenlijke.

207 *hooveerdigh*: luisterrijk, prachtig (bij *Babilon*).

210 *gheweldelyck*: met geweld.

214 *vlietigh*: vlijtig, vlug; — *meer tyds*: langer. — Na vs. 214 trokken de soldaten ongetwijfeld op, *vlietigh te been, sonder meer tyds te draelen!* Daarmee kon het spel te Hierusalem beginnen.

TWEEDE GHESCHIEDENISSE.

Zedechias, uuytcommende met sommige princen.

- 215 Die wyt vlieghende faem met haer ontplocken vlercken,
 Wiens voeten daerd betreen en thoofst steckt *inde* lucht,
 Hoe levendigh heeft sy soo haest connen bemercken
 Dat t'saligh Jotsche volck dat herschap was ontvlucht
 Van Babilon in-quaet? Hoe heeft sy dit gherucht
- 220 Soo haest connen *verspreen* dat desen tyrant machtigh
 — Niet stichtende dan brant, hongher, druck en ghesucht —
 Met syn heyr cracht seer groot dees stadt beleyt heeft crachtigh?
 Ach, Jeremias cloeck, ghy seydet wel waerachtigh
 Datter saude gheschien t'ghene dat nu gheschiet;
- 225 Maer ick, lichtveerdigh, sot, vol dwaeshey, onbedachtigh,
 Was spottende met u, achtend u woorden niet.
 Maer nu myn oogh-ghesicht dat merckelyck aensiet,
 Soo hebick u ghelooft en wil te laete claeghen.
 Een die in weelde leeft en peyst om gheen verdriet,
- 230 Ten sy d'hant stae bereet om syn lichaem te plaghen!

Saphatias.

- Ghy, Palestynschen vorst, en wilt u soo niet draeghen
 Al oft ghy waert beroert in eene saeck soo cleen!
 Ons toorens hoogh ghebaut, soo sterck ghemetst van steen,
 De mueren insgelyck, s'en syn soo niet te winnen;
- 235 Menigh cloeckmoedigh man hebben wy noch hier binnen.

Deze *tweede geschiedeniss* is een vrije dramatisering van *Jer. 38*; de namen van de *princen* vindt men, in de volgorde van hun optreden, in *Jer. 38: 1*. — Men lette op het bijzondere rijmschema van de vss. 215-231: ababbcbcdc...; Zedechias, de tragische figuur, krijgt daardoor enigszins ook een bijzonder karakter; hetzelfde rijmschema vindt men nog eens terug — weer voor Zedechias — in vss 404-424; zo begint en eindigt deze *tweede geschiedenis* op dezelfde wijze, wat zeker niet zonder opzet gebeurde.

- 215 *Die wyt vlieghende faem*: Fama, de godin van de faam of het gerucht, dikwijls voorgesteld zoals ze hier in vss. 215-216 wordt getekend; — *ontplocken*: ontplooid, geopende.
- 216 *Wiens*: regelmatig als genit. sing. fem. gebezigd in de 17e eeuw; cfr. VH I § 126.
- 217 *levendigh*: vlug.
- 218 *berschap*: macht, heerschappij; Sedekias was inderdaad in opstand gekomen tegen Nabukodonosor, cfr. IV *Reg.* 24: 20; II *Par.* 36:13; — *saligh*: godzalig, godvruchtig.
- 219 *in-quaet*: uitermate boos.
- 220 *verspreen*: verspreiden; — *dat*: zodat.
- 222 *crachtigh*: met kracht.
- 223 *cleock*: verstandig, wijs; — *waerachtigh*: naar waarheid.
- 225 *onbedachtigh*: onnadenkend, onbezonnen, onvoorzichtig.
- 227 *oogh-ghesicht*: het gezicht van mijn ogen, mijn ogen; — *merckelyck*: op een duidelijke wijze.
- 228 *laete*: laat.
- 231 *u... draeghen*: u gedragen.
- 232 *beroert*: verontrust.

Waerom sydy bedroeft? Schept eenen vromen moet!

Jhedelias.

fol. 5 r°

- Meendy dat Solumen is een kindeken soet,
 Dat lichtelyck is om verleen met liffelycke dinghen
 Oft vervaert van een handt die hem pooght te bedwinghen?
 240 Neen! dat Jotsche gheslacht is van anderen aert:
 Van al des werels volck en synsy niet vervaert!
 Hoe saude een Babels heer dat slaen tsynen verbonde,
 D'welck is om synen naem ghevreest deur t'aerderycx ronde?

Zedechias.

- O grootmoedigh ghepeys, wan-wys' is u verstandt!
 245 Heeft syn crachtighe handt niet meer dit aerme lant
 Verdorven en vertreen? Dwelck uwen tempel schoone
 Seer wel uytwysen sal, staende naecktelyck ten toone.
 Dat Persische gespou, dat hooveerdigh ghebroet,
 Dwelck hem verheugt in moort en stortinghe van bloet,
 250 Leeumoedigh inden strydt, stier hittigh in het vechten,
 En heeft anders niet voor dan dese stadt te slechten,
 Verderven die te niet, vernielen die deur t'vier.
 En werpen ons tot aes van dat pluym-rycke dier.
 Ach, wat dwasigh voortstel heeft ons connen verdooven
 255 Aen waerseghghers invalsch seer lichtelyck te gelooven!
 Versworen en vervloect sy dat ingeven quaet
 En den mont die dat sprack en eerstmael gaf den raet!
 Ach, Jeremias, ach! haddick ghelooft u segghen,
 Wy sauden wesen vry van dit stranghe belegghen
- 236 *Schept eenen vromen moet*: verkrijg een dappere gemoedsgesteltenis, schep moed.
 237 *Solumen*: Jerusalem.
 238 *lichtelyck*: gemakkelijk; — *verleen*: verleiden, misleiden.
 242 *een Babels heer*: nl. Nabugodonosor; — *slaen tsynen verbonde*: doen vervallen tot zijn bondgenootschap, zich toeëigenen.
 244 *grootmoedigh ghepeys*: hoogmoedige geest.
 245 *syn*: nl. van *een Babels heer* (vs. 242); — *niet meer*: niet nog eens, vroeger niet eens; cfr. vss. 64 en vlgg.
 246 *dwelck*: eigenaardige constructie, met relatiefzin na vraagzin.
 247 *uytwysen*: duidelijk bewijzen, doen blijken; — *naecktelyck*: blotelijk, ontdaan van alles.
 248 *Persische*: van *Perzen* is er in de bronnen geen sprake, wel van «exercitus Chaldaeorum» (IV Reg. 24: 5, 10), van «Chaldaei» (IV Reg. 24: 4 enz.). In II Par. 36: 22 is er echter sprake van «Cyri, regis Persarum», welke tekst evenwel geen betrekking heeft op de geschiedenis van Sedechias; vermits hij echter onmiddellijk op het verhaal volgt, kan de dichter daardoor in de war zijn gebracht.
 250 *Leeumoedigh*: moedig als leeuwen; — *stier hittigh*: heftig, driftig als stieren.
 254 *verdooven*: verdwazen, verblinden, het hoofd op hol brengen.
 255 *invalsch*: door en door vals.
 256 *Versworen*: vervloect; — *ingeven*: aanstoken, inblazing.
 258 *u segghen*: uw uitspraken, uw woorden.
 259 *stranghe*: strenge, erge, wrede; — *belegghen*: belegering.

260 En eeuwelyck in pays en vred' hebben gheleeft!

Jucael.

Coninck van Solumen, tschynt ghy van vreesse beeft!
 Vertooght een leeuwen hert, hoe laet ghy u so dalen!
 My dunckt dat w'overhandt en prys sullen behalen
 Int slaen ons vyanden, die met trotsigh ghevoel

265 Ons meenen anghst te doen deur hun leghers ghewoel.

Jeremias uuytcommende, beghint te fol. 5vo
roupen, hebbende eenen aerden pot in dhant.

Hoort, hoort, ghy Joden, hoort het woordt van Godt den Heere!

Aen u, ghy overste, een waerschau van verseere!

Want dit is trechte wordt vander heyrsharen Godt:

Ghelyckmen lichtelyck breckt eenen potbackers pot,

270 Al is hy fray ghemaect en constigh overstreken,

Soo sallick dese stadt en tvolck in stukken breken,

En ghelyck desen pot, soo men te vooren sagh,

Nemmer-meer in syn vorm ghestelt worden en mach,

Soo sal oock dese stadt, nu grootelycx in weerden,

275 Worden neder ghevelt, gheslecht effens der eerden,

Soo datse nimmermeer weerop en werdt ghestelt,

Maer als Tophet gheleyt, een plaets als effen velt;

Dat wonder baer ghebau, die hooverdighe stichten

Der Jotsche coninghen, die mynen lof doen swichten,

280 Sullen onsuyver syn en als Tophet ontbloedt,

Waer in die vremde ghoon dranck offer is genoot.

Alle dat Jotsche volck salick te niet verdiven,

Deur hongher, pest en sweerdt seer vredelyck doen sterven,

262 *Vertooght*: toon; — *Laet ghy u soo dalen*: laat gij zo de moed zinken.

263 *overhandt*: overwinning; — *prys*: roem, eer.

264 *Int slaen ons vyanden*: met het verslaan van onze vijanden, met onze vijanden te verslaan; akkusat. i.p.v. genit., wellicht ontstaan door contaminatie van lijd. vw. na ww. *slaen* en genit.-bepaling na substant. *slaen*; VH II § 275 biedt geen verklaring.

266 Heel de tekst 266-281 is een vrije bewerking van *Jer.* 19: 11-13, terwijl de vss. 282-289 een parafrase zijn van *Jer.* 21: 9-10 en 38: 2-3.

267 *waerschau*: waarschuwing; — *verseere*: leed, smart.

268 *trechte*: echte, waarachtige; — *wordt*: woord.

270 *overstreken*: bestreken, geverfd.

272 *soo men*: zoals men *hem* (aan te vullen).

273 *mach*: kan.

274 *grootelycx*: ten zeerste; — *in werden*: in aanzien, in pracht.

275 *effens*: gelijk met.

277 *gheleyt*: gelegd; — *Tophet*: cfr. *Jer.* 19: 6.

279 *swichten*: wijken, verminderen.

281 *genoot*: gebracht; waarin aan de vreemde goden drankoffers (plengoffers) worden gebracht.

282 *te niet*: tot niets.

283 *vredelyck*: op wrede wijze.

- Want de hertneckigheyt is in hun soo *verweckt*,
 285 Dat myn woorden alom bespot syn en begheckt.
 Maer wie in tydts begheert te rusten en te leven,
 Dat hy aen die Calden hem vry gaet overgeven,
 Want dese stadt en tvolck sal naer angst *ende* pyn
 Den Babilonschen heer in dhant ghelevert zijn.

Phasur.

- 290 Wat sot, wat dwaes is dit? Hy en spreckt met geen reden!
 Hy sal het Jotsche volck gheel stellen in onvrede
 En die cloeck syn ghemoet, souden werden bevreest
 Deur desen tooveraer, deur desen valschen gheest.
 Heer coninck, laet *terstondt* dien schelm *ter* doot aen jaeghen,
 295 Want zyn bedrieghelyck wordt en syn *versiert* ghewaeghen
 Mach een oirsaeck syn van enigh quaet ghespan.

Zedechias.

fol. 6 r°

Doeter met dat ghy wilt, nempt hem gevanghen dan,
 Want u tontsegghen yet en saude niet betaemen.

Saphatias.

- Rasch voort, ghy tooveraer! Ghy hadt u moeten schamen
 300 Alsulcken leughenspraeck te doen int openbaer!

Juchal.

Nempt hem vast om het lyff!

Jhedelias.

Treect hem met zyn lanck hair!
 Wy sullen hem seer haest een vanghenis bereiden,
 Daer hy gheloont sal syn van tvolck soo te verleden!

284 *verweckt*: gewekt, wakker geschud.

286 *in tydts*: tijdig.

287 *hem*: zich.

288 *naer*: na.

290 *met geen reden*: niet op een verstandige, redelijke manier; de vss. 290-296 zijn een vrije bewerking van *Jer.* 38: 4.

291 *onvrede*: onenigheid, onrust.

292 *cloeck ... ghemoet*: dapper gezind; — *worden*: worden.

293 *gheest*: persoon, denker.

294 *ter doot aen jaeghen*: de doot in drijven, ter doot brengen.

295 *versiert*: verzonnen; of: schoon, sierlijk; — *ghewaeghen*: spreken.

296 *Mach*: zou kunnen, kan; — *ghespan*: samenzwering, complot.

297 De vss. 297-298 gaan terug op *Jer.* 38: 5.

298 *tontsegghen*: te weigeren.

302 *vanghenis*: gevangenis.

303 *verleden*: verleiden, misleiden; of: kwellen. — Hierna voeren Phasur, Juchal, Saphatias en Jhedelias de profet weg, om hem in de put van Melchias (Malchi-jahoe) te werpen (*Jer.* 38: 6). Zedechias blijft alleen achter.

Zedechias.

- Wee my, ellendigh mensch, tot ongheluck gheboren!
 305 Den eersten dach myns lichts sy *vervloecht* en *versworen*!
 Waerom ghehinghde Godt dat ick oijt daerde sagh,
 Als sy niet voort en bringht dan droefheyt en *geclagh*!
 kWilde dat myn lichaem diep-grondigh laegh ghedolven
 Inde conckels der zee, bedeckt met water golven,
 310 Daer ick tghescholpde volck voor voetsel dienen mocht,
 Waer van den minsten kuyl om aes wordt ondersocht!
 Wat sterren-schot *verdrayt*, wat hemels teecken bloedigh
 Heeft syn lichten gheviert, laes, tegen my *verwoedigh*?
 Ist den schuymenden hondt oft des schorpioenen steert,
 315 Die met doodelycke vrees' my lyf en siel *verveert*?
 Ist den ghehoornden stier met syn vredigh ghesichte,
 Die rontom staet in vier, en glinsterigh van lichte
 Met thoft om hoogh ghestelt, grammoedigh, onghestilt,
 Schynt dat hy met ghewelt den hemel keeren wilt?
 320 Ist den briesschenden leeu, die hem daer compt *vertooghen*
 Met *crauwels* lanck en scherp en met vlamgloedig ooghen?
 Oft ist dat crom, mismaeckt, achterwaert gaende dier,
 Dat boven opden leeu staet blinckend als een vier?
 Neen, dat is ydelheyt! Ten is gheen heemels teecken
 325 Dat tot myn groot bederf den *quetstrael* compt uuytrecken;
 Het is dat eeuwich Licht, dat nu te straffen souckt fol. 6 v°
 Myn sondigh quaet bedryf, myn godloosheyt vervloucht.
 Ach, boosdadighen worm, wat hebt ghy al bedreven!
 Wat haddy opder aerd, van aerd ghemaect, te leven?
 330 Want ghy hebt sinneloos deur uwe sonden snoot
 Int beste van uwen tydt *veroorsaect* ons selfs doodt.
 Ick sien voor my *tverderf* van al myn vrome lieden,
 Want sy en sullen dhant van Perschen niet ontvlieden.

306 *ghehinghde*: gehengde, dulde, liet toe.308 *diep-grondigh*: diep, op diepe bodem.309 *conckels*: draaikolken.311 *Waer van*: nl. door 't *ghescholpde volck* (vs. 310); — *minsten*: kleinste.312 *sterren-schot*: vallende sterren; — *verdrayt*: verkeerdt.313 *gheviert*: gevuurd, aangestoken; — *verwoedigh*: razend, doldriftig.314 *hondt*: hier volgen verschillende sterrenbeelden, naar echt Senecaans voorbeeld; ook Zevecotes *Rosimunda* gaf daarvan vbb.317 *glinsterigh*: schitterend, vonkelend.319 *Schynt*: wellicht aan te vullen *en die*...320 *hem ... vertooghen*: zich vertonen.321 *crauwels*: klauwen.322 *dat crom ... dier*: nl. de kreeft (sterrenbeeld).324 *ydelheyt*: waanzin, onzin.325 *quetstrael*: kwetsende straal, pijl, angel.328 *boosdadighen*: misdadige.330 *haddy*: hadt ge, hoefde gij.333 *Perschen*: cfr. vs. 248.

Ick sien des stadts ghebou, als een rots onverstelt,
 335 Saen door dat snoot ghespuys ter aerden nergevelt.

Abedmelech.

Och, wat vreedigh hantier! Och, wat bloetgirigh handen
 Synder met duysenden in dese Jotsche landen!
 Och, goedertieren heer, toont u bermertigheyt
 Tot Jeremiam goet, die daar mistroostigh leyt
 340 In Amelechs soons put, daer hy sal moeten sterven
 En vanden vuylen stanck en hongher haest bederven,
 Want inde gheheele stad en is noch graen noch broot.

Zedechias.

Abedmelech myn knecht, gaet, helpt hem uuyt der noot.
 Nempt dertigh mans met u, wilt u met haesten spoyen;
 345 Den lanckdurighen tydt die mach hem seer vermoyen;
 Dat hy toch niet en sterf, is alle myn begheert,
 Want hy is boven my eeuwigh te leven weert.

*Hier gaet Abedmelech om Jeremias
 uuyt te trecken.*

Hoer sau die gheessel Godts dees stad niet commen straffen,
 Als wop twaerachtigh wordt syns leeraars niet en schaffen?
 350 Want die ons deught vermaent soecken wij boos en valsch
 Met alle middelen te bringhen om den hals.
 Ach, Jeremias vrindt, hoe leet is my u smerte!
 kGhevoel soo grooten vreesch als ghy doet in u herte,
 En u aldus te sien, soo vuyt ende mismaeckt, fol. 7 r°
 355 Heeft met metlyden droef mijn diep beroer ghemaect.
 kBegeer van u een saeck en wilt voor my niet swyghen.

334 *onverstelt*: vaststaand, onbewogen.

335 *Saen*: weldra.

336 *Abedmelech*: hier verschijnt dan Abedmelech en gaat het verhaal *Jer.* 38 : 7 vlgg. verder, zonder dat de plaatsverwisseling wordt overgenomen; vgl. FLAV. JOS., X, 10. De vss. 337-342 corresponderen met *Jer.* 38 : 9.

— *hantier*: hantering, bedrijf, daad.

339 *Tot*: jegens, ten opzichte van.

340 *Amelechs soons*: *Jer.* 38 : 6 noemt Melchias nl. « fillii Amelech ».

341 *bederven*: sterven.

343 De vss. 343-347 zijn zeer vrije bewerking van *Jer.* 38 : 10.

345 *vermoyen*: vermoeien, afmatten, uitputten.

347 *boven my*: meer dan ik; — *Hier gaet ...*: cfr. *Jer.* 38 : 11-13.

348 *Hoer*: hoe en (negatie-deel); — *die gheessel Godts*: cfr. vs. 33.

349 *wop ... niet en schaffen*: we geen acht slaan op, we ons niet bekommeren om.

350 *deught*: deugdzaamheid; — *vermaent*: aanmaant tot.

352 Hier verschijnt blijkbaar de verlostte Jeremias; zonder enige plaatsverandering dramatisceert de dichter nu *Jer.* 38 : 14 vlgg.

354 *mismaeckt*: ellendig.

355 *Jer.* 38 : 14.

Jeremias.

Segghickt u, soo sallick de doodt in loone cryghen,
En toe biedick u raet, ghy paster lutter op!

Zedechias.

Ick sweer u byden Godt, die op des hemels sop
360 Rechtveerdelyck heerschapt en die daer heeft gheschapen
Die siel onsterffelyck, datick noch myne knapen
Oft yemant van het volck u tminste sal misdoen.

Jeremias.

Israels grooten Godt, Heer der heyrschaeren koen,
Spreckt tot het Jotsche volck met dese goede reden:
365 Ist dat ghy reysende uuyt dese stadt wilt treden
Naer den Bablonschen vorst, so sal u leven staen
En des schoon stadt en sal met tvier oock niet vergaen;
Ghy en u huys, d'welck is ghedaen soo constigh bouwen,
Suldy gheel ongheschendt bewaren en behauwen;
370 Maer doedy andersins en my niet en ghelooft,
Deur die Caldeesch handt werdt dese stadt berooft,
Verdorven en verbrant en ghy tot u bedroeven
Sult met menigh vroom man hun vreetheyt fel beproeven.
Dit is het woordt ons Godts, nempt hier op rypen raet.

Zedechias.

375 Och, Jeremias vrindt, nu sorghick ander quaet:
Dat het Jotsche ghespuys, dwelck is met groote hoopen
Int legher der Caldeen van ons overgelopen,
My creghen, saudick hun niet tot een gheckingh zyn?

357-358 *Jer.* 38 : 15.

358 *toe biedick* : bied ik, geef ik ; — *paster lutter op* : let er weinig op, bekommert er u weinig om.

359 De vss. 359-362 = *Jer.* 38 : 16 ; — *sop* : top.

360 *heerschapt* : regeert, heerst.

361 *knapen* : dienaars, ondergeschikten.

363 De vss. 363-373 = *Jer.* 38 : 17-18.

364 *reden* : rede, woorden.

365 *reysende* : vertaling van *profectus* (*Jer.* 38 : 17).

366 *staen* : in stand blijven, bewaard blijven.

368 *d'welck is ghedaen ... bouwen* : dat men heeft doen bouwen, cfr. *WNT* III, 2735.

369 *gheel* : geheel, volkomen, helemaal ; — *onggeschendt* : ongeschonden, heel, niet stuk.

370 *andersins* : anders, op een andere wijze.

372 *Verdorven* : verwoest, verdelgd.

373 *fel* : wreed, boosaardge (hoort bij *vreetheyt*).

375 *sorghick* : vrees ik ; vss. 375-378 = *Jer.* 38 : 19.

376 *Dat* : indien (dat), wanneer (dat).

378 *cregben* : plur. bij subj. *ghespuys* (verzamelnaam) ; cfr. *VH* II § 254 en *W* § 81.

378 *gheckingh* : spot.

Jeremias.

- Neen, neen, heer coninck, neen, en lydt daerom geen pyn.
 380 Gaet naer Godts woordt u self den Persen overgheven, fol. 7 v°
 Soo suldy noch in rust behaeden u jonck leven.
 Maer wildy sulcx niet doen, dat vrouwelyck gheslacht
 Van conincklycken huys, in Juda groot geacht,
 Sullen die Persche ulier commen af-haelen
 385 En tot ulider spot tot hun dusdanigh taelen:
 Dyn vredelycke mans met u eertyts verselt,
 Die syn u afgegaen en hebben u ghestelt
 Op een slyck-gladde baen en syn van u geweken.

Zedechias.

- Och, oprecht dienaer Godts, al dat wy hier nu spreken,
 390 Laetet verborghen syn, soo salt u commen wel.
 En doen die princen u een aensouck oft ghequel
 Met een smeekende tael, wat wy te samen seyden,
 En seght hun hiervan niet, wan twaer seker u scheyden
 Vant leven totter doot; maer seght met cloecken moet
 395 Dat ghy oidtmoedelyck vielt voor my neer te voet,
 Biddende dat ick u niet meer en soude senden
 In dat droef huys, alwaer die dootd u mochte schenden.
 Dus gaet, myn vrindt, van hier, eer dat ons yemant siet.

Jeremias.

- Heer coninck, weest gherust. Dien Godt, die my gebiet,
 400 Wille zyn gratie soo doen over u vloyen,
 Dat ghy dyn quaet voorstaen eer langhe meught verfoyen
 En doen naer dwoordt ons Godts, den Heerschapper van al,
 Waervan u alle goet en welvaert commen sal.

Zedechias.

O druck-sinnigh beroer, wisselbare ghedachten,

- 379 De vss. 379-388 = *Jer.* 38 : 20-22.
 380 *Persen* : cfr. vs. 248.
 384 *af-haelen* : meenemen, vandaan halen.
 385 *taelen* : spreken.
 386 *vredelycke* : vreedzame, rustige.
 386 *met u eertyts verselt* : vroeger in uw gezelschap, die vroeger met u omgingen.
 387 *syn u afgegaen* : zijn u ontrouw geworden, hebben u verloochend.
 388 *slyck-gladde* : modderig-gladde, cfr. *Jer.* 38 : 22.
 389 De vss. 389-398 = *Jer.* 38 : 24-26.
 390 *commen wel* : goed uitkomen.
 392 *smeekende tael* : vleiende woorden.
 393 *wan twaer* : want het ware.
 393-394 : *u scheyden Vant leven totter dootd* : uw sterven, uw dood.
 397 *dat droef huys* : *Jer.* 38 : 26 : *domum Jonathan*, waarin de profeet vroeger
 door zijn vijanden was opgesloten, cfr. *Jer.* 37 : 15.
 397 *mochte schenden* : zou kunnen verderven, ten gronde richten.
 401 *voorstaen* : voorstand, bestuur.
 404 *druck-sinnigh* : leed-brengend, verdrietig ; — *wisselbare* : veranderlijke, on-

- 405 Hoe keert *ende* deurkeert u gheblaes in myn lyf,
 Eerst doende my *tvertoogh* der Babilonsche heyr crachten,
 Hun onverwinnelyck hert, den moet int vechten styf,
 Het groot ghetal des volcx, hun schroomelyck bedryf,
 Als sy u overhandt voorspoedigh moghen treden;
- 410 Sy moorden *ende* slaen, s'en sparen man noch wyf, fol. 8 r°
 Als waut stieren *verhit* ghebruyckende geen reden,
 En tmeeste noch van al ist dat die blom der steden
Vergaen sal deur den brant, uuytgeroyt tot den gront.
 En dat my boven dien quelt *ende* maect tonvreden,
- 415 Is datter menigh sterft van hongher, ghesont.
 Daernaer compt m'inden sin dattet tot elcker stondt
 Sau blaemelycken syn myn volck alsoo te laeten;
 Liever dan met groot eer ter dootd fellyck ghewont,
 Dan thebben met oneer leven en schat ter baten.
- 420 Laet dan t'Caldeesche volck — van alle mensch *verwaten* —
 Ghebruycken hunnen sin! Sy syn van moorders aert!
 Maer eer dat tjotsche bloet sal loopen langhs de straeten,
 Sullen sy voelen oock dat wy syn onvervaert,
 Want een besloten cat in noot heur sterckte baert.

DERDE GHESCHIEDENISSE,

*inhoudende boe Hierusalem wordt vanden
 Chaldeen bestormt ende ghewonnen.*

*Zedechias, ghevende moet aen syn volck
 om hemlieden vromelyck te verweren.*

- 425 Ghy leeu-moedigh gheslacht, die theyligh lant bewoont,

standvastige. — Voor het rijmschema, zie vs. 215.

- 405 *deurkeert*: doortrekt, keert heen en weer; — *gheblaes*: onrustig zuchten.
 406 *doende my tvertoogh*: eerst mij doende verschijnen de...
 407 *styf*: krachtig, onverzettelijk.
 409 *overhandt*: overhandig = zegevierend.
 410 *slaen*: doodslaan, neerslaan.
 411 *waut stieren*: wilde stieren.
 412 *tmeeste*: het ergste; — *die blom der steden*: Jerusalem.
 414 *tonvreden*: in onrust.
 415 *ghesont*: gezond zijnde, maar van honger sterft.
 416 *tot elcker stondt*: te allen tijde, altijd.
 417 *blaemelycken*: smadelijk, afkeurenswaardig; — *laeten*: verlaten, achter te laten.
 418 *dan*: in dat geval, dus: — *fellyck*: zeer; of: op wrede wijze.
 419 *Dan*: na compar. *Liever*; — *thebben ... ter baten*: tot mijn beschikking te hebben, te bezitten.
 420 *van ... verwaten*: vervloekt door.
 421 *Ghebruycken hunnen sin*: hun begeerte voldoen, genieten.
 424 *besloten*: ingesloten, opgesloten; — *baert*: toont.

Derde gheschiedenisse. Wellicht was er een kleine pauze na vs. 424 en hebben we nu weer dezelfde indeling van het toneel als in de eerste gheschie-

- Aen wien den grooten Godt soo veel deught heeft ghe-toont,
 In danckbaerheyt van welck ghy verwerpt zyn gheboden
 En hebt daerop gherecht belden van nieuwe goden,
 Siet syn rechtveerdigheyt met een bloedt sweerd in dhant:
- 430 Een voorwys van ons dootd en verderf van dit landt!
 Siet die honden verwoet, hoe se jaghtgierigh schruypen
 Om t'edel Jotsche bloedt met lusten op te suypen!
 Wat raet dan nu tsoo is? Niet, dan dat elck seer cloeck
 Tot bescherm van syn lyff eerlycken middel soeck,
- 435 Niet als moedloose doen, die hun van niet verveeren,
 Maer als tighers gheviert met hant en voet verweren!
 Siet daer dien grooten hoop, hoe ver hy hem uyt'streckt,
 Siet daer dit heyligh lant met strydtmannen bedeckt,
 Waerover dat ghebiet een quaet en godloos mensche,
- 440 Die der fortunen radt doet keeren tzyne wensche. fol. 8 v°
 Maer daer niet op ghepast! Al waer hy noch soo fel,
 Dat hy vry thoont zyn macht en moordigh voortstel!
 Hy meent gheweldelyck dees in-schoon blom der steden
 Met al dat Jotsche volck onder den voet te treden;
- 445 Hy reket sonder weert! Dat elck een scheppe moet
 Om te vercoopen dier elck dreupel van syn bloet!
 Nemt moet, ghy mannen vroom: liever sterven dan leven,
 Moetende lyf en goet aen die Caldeesche gheven!
 Liever te sterven eens met eeren int ghevecht,
- 450 Dan sulck eenen tyrant te syn voor slave en knecht!
 Nempt moet, ghy vrome mans, en wilt de doot niet vresen,
 Maer wilt cloeckelyck den strydt om d'eergewin aenreesen,
 Want in een werck als dit en wilt dat wissel rad
 Self niet wesen ghevreest, al is die spille glad.
- 455 Doen wy dit heyr cracht groot van hier met schande scheden,

denisse, nl. een deel (achterplan?) Hierusalem, waar Zedechias (vanop de wallen?) zijn volk toespreekt, en het kamp van de belegeraars, « den legher » (cfr. aanduiding na vs. 464).

426 *deught*: weldaad.

427 *van welck*: waarvoor; dit is wel ironisch gezegd!

428 *daerop gherecht*: daer = in 'ibeylich lant' (vs. 425) opgericht.

429 *bloedt sweerd*: bloedig zwaard.

430 *voorwys*: voorafgaande aanduiding, aanwijzing.

431 *jaghtgierigh*: begerig naar de jacht; — *schruypen*: schorpen, openrijten.

433 *Niet*: Niets, geen (raad).

434 *bescherm*: bescherming; — *eerlycken*: eervol.

436 *gheviert*: van drift blakende, van woede blakende.

437 *hoe ver hy hem uyt'streckt*: hoeveel plaats hij beslaat, hoe groot hij is.

439 *een quaet ... mensche*: een slecht mens, nl. Nabugodonosor.

442 *moordigh*: moorddadig.

448 *Moetende*: terwyl, als we moeten.

452 *cloeckelyck*, op onverschrokken, dappere wijze; — *eergewin*: het winnen van eer, om eer te behalen; — *aenreesen*: aanvaarden, aanpakken.

453 *wissel rad*: nl. het rad der Fortuin.

455 *scheden*: scheiden, wegtrekken.

- Onsen naem sal hem hoogh, leeghe, verr' en wydt *verbreden*;
 En sterven wy de doodt naer der vroom-mannen aert,
 Ons eer en sal niet min alom werden *vermaert*
 En ons strydtbaer beleedt sal den mensch soo *verdooven*,
 460 Dat hy het waergheschiet seer *quaelyck* sal ghelooven.
 Aengrypt dan eenen moet! Ick hoop dat t'eeuwigh Licht
 Sal neer slaen op zyn volck syn troostbarigh ghesicht;
 Al hebben wy met schimp syn Godtheyt afgesworen,
 Hy sal *bermertelyck* aensien syn volck *vercoren*.

Men sal hier trommelen.

*Hier salmen inden legher trommelen ende de
 soldaten hemlieden bereden tot vechten en alle
 ghereetschap maecken.*

*Nabuzardan, vermaenende syn volck tot het
 bestormen vande stadt.*

- 465 Wat reden ist oft noot, myn stryt ghesellen koen,
 Tot ulier onderwys eenigh vermaen te doen fol. 9ro
 Vanden cryghs-handel hier, hoe dat ghy u moet roeren
 En int beloop der stadt die storm-rammen aen voeren?
 Ghy syt dat al ghewoen, gh'ebbet al meer ghedaen
 470 Sonder toestieringh groot oft sonderling vermaen
 Ghen syt hier niet *vergaert* om met cracht te behauwen
 U huysen en u landt, u kinders *ende* vrouwen,
 Maer tis om *vromelyck* te stryden onversaeght
 Met t'hooverdighste volck dat nu het aerderyck draeght,

456 *verbreden* : verbreiden.

457 *vroom-mannen* : dapperen, helden.

458 *werden vermaert* : bekend, beroemd worden.

459 *beleedt* : beleid, gedrag.

459 *verdooven* : verbazen.

460 *waergeschiet* : het waarachtig gebeurd-zijn, de waarheid ; — *quaelyck* : nauwelijks, temauwernood.

461 *Aengrypt* : vat ; — *'eeuwigh Licht* : nl. God.

462 *troostbarigh* : troost aanbrenghend, vertroostend.

463 *schimp* : hoon, spot.

464 De *regie-aanduidingen* hebben betrekking op de twee plaatsen : de eerste betreft het kamp van de Joden — Hierusalem —, de tweede — *inden legher* — het kamp van de Chaldeeën ; — *ghereetschap* : aanstalten, toebereidselen.

465 *Wat reden ist oft noot* : welke oorzaak of noodzaak is er, om welke reden of noodzaak.

466 *onderwys* : onderrichting ; — *eenigh vermaen te doen* : iets mede te delen.

467 *cryghs-handel* : oorlogsbedrijf, -voering ; — *u ... roeren* : u weren, te werk gaan.

468 *beloop* : bestorming.

470 *toestieringh* : bestiering, aanwijzing ; of : toespraak(?) — *sonderling* : bijzonder, speciaal.

- 475 Met een volck boos en vals, die niet el en begheren
 Dan al ontrauwigheyt en heuren Godt afsweren.
 Nempt moet, soldaeten cloeck, want ick voorseker sien
 Dat dit trauwloos ghebroet ons niet en sal ontvlien!
 Bepeyst hoe dat gh'hier syt in veer', uuythemsche landen,
 480 Daer ghy niet uuyt en meught loopen tot uwer schande.
 Schand haelt ghy en oneer, indien nu thert begheeft
 Aen ulier, van wiens naem gheel den aerd-bodem beeft.
 Maer indien ghy met moet nu vromelyck dorft stryden
 Sonder der scichten vleugh oft sweert slaghen te myden,
 485 Beclommen tsterck ghebau van dees inschoone stede
 En overweldighen het volck van binnen mede,
 Alwaert dat vechtende ghy daer storft inden noot,
 Een eer onsterffelyck sal leven naer u doot.
 Ras aen dan, vromelyck wilt uwen moet op stellen!
 490 Pooght dien ghetornden muer met forts omverr' te vellen!
 Eer dat den avontstondt sal decken Phobus schyn,
 Sal dees stadt ende volck in onse handen syn.

*Hier sullen sy de stadt aenvallen ende
 trommelen ende groot ghetier maecken.*

Zedechias.

- Fray, Palestynsche, fray! Doet u slaeghen treffen!
 Wilt uwen swacken aerm seer wackerlyck op heffen!
 495 Verwet dat groene veldt met der Chaldeen bloedt!

Nabuzardan.

fol. 9 v°

Ras aen, ghy mannen, ras! Weest hooghelyck ghemoet!
 Schiet, slaet, steckt, hauwt en kerft, en wilt toch geensins wycken!

Megarus.

Beclemt dat hoogh ghebou!

475 *die ... begheren*: plur. na anteced. *volck*, een collectief; cfr. vs. 378.

el: anders.

476 *al*: alle; of: louter.

487 *Alwaert ... storft*: al ware het ..., al zoudt ge ... sterven; — *noot*: gevaar.

489 *op stellen*: verheffen, verhogen.

490 *forts*: geweld, kracht.

491 *decken*: onzichtbaar, duister maken; — *Phobus schyn*: de schijn van de zonnegod Phoebus Apollo, de zonneschijn; dus: eer de avond het zonnelicht zal bedekken, verdrijven. Weer treft de heidense mythologie in de mond van de niet-Jood Nabuzardan! Cfr. vs. 187 vlgg. — FLAV. JOS. X, 11 verhaalt echter dat de stad rond middernacht werd ingenomen; ook IV Reg. 25: 4 (en dus ook Jer. 52: 7) suggereert dat.

492 *ghetier*: geschreeuw, drukte, lawaai.

493 *Fray*: flink! voortreffelijk! — *Palestynsche*: inwoners van Palestina, Joden.

495 *Verwet*: verft, kleurt.

496 *hooghelyck ghemoet*: krachtig gezind, moedig gestemd.

Nabuzardan.

En wilter niet af wycken!
Mijn krijghs-ghesellen koen, vecht als tijgers verstoort!

Saphatias.

500 Neemt die becllemmers waer!

Nabuzardan.

Bringht de storm-rammen voort!
Laet ras die mueren sterck daermet fellijck beloopen!

Saphatias.

Fraey! fraey! ghij Joden, fraey! Wilt ulier bloet vercoopen
In wisselingh van bloedt uijt der Chaldeen lijf!

Nabuzardan.

Soo! soo! ghy mannen, soo! Beloopt die mueren stijf!
Hier maecten zij bresce.
505 Drijft sterckelycken aen! Doet den slagh weder schallen!
Fraey! Met evelghemoed'!

Saphatias.

Den muer is neer ghevallen!
Och vliedt, ghij Joden, vliedt! Dits onsen lesten tijdt!

Nabuzardan.

Terdt in, vroom-mannen, ras, deur dese gaeten wijdt!
Terdt aen met cloecken sin en laet u niet verdrieten!
510 Laet die straeten der stadt met tJootsche bloedt verghieten!

Van binnen roepen sommige Joden:

fol. 10 r°

Och! och! och! och! och! och! aymy! aymy, aymy!

Nabuzardan.

Slaet, moort, rooft en brandt, maeket daer al on-vrij!
Datmen niemand en laet dan Jeremian leven!

499 *verstoort*: verbolgen, boos.

500 *Neemt ... waer*: slaat acht op, let op.

503 *wisselingh*: ruil.

504 *stijf*: stevig; — *bresce*: bressen, openingen in de wal; de wal was dus zichtbaar op het toneel.

505 *Drijft ... aen*: dringt voort

506 *Met evelghemoed'*: met euvele moed, kwaadaardig gestemd.

508 *Terdt in*: treedt binnen, trekt binnen; — *lesten tijdt*: laatste uur.

509 *en laet u niet verdrieten*: laat het niet aan uw hart komen.

510 *verghieten*: overgieten, overstorten.

512 *on-vrij*: slaaf; onveilig(?).

513 Dit bevel gaat terug op *Jer.* 39: 11-12, FLAV. JOS. X, 11; het komt eigenlijk van Nabukodonosor; cfr. vs. 538.

Vluchten

- Bringhet voort al ter doot! weer cleen oft groot verheven!
 515 Terdt in, mannen, terdt in! Sij syn al opde vlucht!
 Hoort, wat een groot ghehuyl, wat ghekerm en gesucht!
 Slaet toe, mannen, slaet toe, wilt houwen ende kerven,
 Want tis der goden wil dat sy dus souden sterven!

VIERDE GHESCHIEDENISSE,

inhoudende hoe de ghevanghenen gebrocht werden tot Reblatha, ende Zedechias sijn ooghen uytgesteken en syne kinders vermoort.

Megarus, draeghende de tijdinghe tot Nabugodonosor hoe Jerusalem ghewonnen is.

- Lof, prijs, en eere groot aen ons goden verheven,
 520 Die ons dees stadt en volck hebben in dhandt gegeven!
 tIsser verr' al ombracht, die doon ligghen ghehoopt
 En dat quaet Jootsche bloedt lancx heen de straeten loopt.
 Dees tijdinghe seer bly loop ick nu neerstigh draeghen
 Aenden Bablonschen godt, aen diet wel sal behaegen.
 525 Mij dunckt dat ick hem sie; ick wil my themwaerts spoen,
 Hem met eerbiedinghe dees blijde bootschap doen.

- Aerds-godt, heerschapper groot, die by naer tsweerelts ronde
 Deur u gheweldigh handt beslaet t'uwen verbonde,
 Ick bringh u t'recht bescheedt hoe Hierusalem groot
 530 Ghewonnen is, en t'volck al meest geslaegen doot.
 En Zedechias vals met alle syn huys-lieden
 Vermeende deur de vest al stillekens t'ontvlieden,
 Maer hij is inde stadt ghevanckelyck ghebrocht.

fol. 10vo*Nabugodonosor.*

- Danck sij die goden groot! Dats emmers wel gevrocht!
 535 Nu ben ick wel gherust, nu is mijn hert in vrede.

514 *weer ... oft*: 't zij ... of; zowel ... als.

518 *dus*: aldus, op deze wijze.

Vierde gheschiedenisse: deze speelt zich af te Reblatha, maar er gaat een toneeltje vooraf, nl. dat van *Megarus*, die de boodschap gaat overbrengen (cfr. vs. 523).

521 *verr'*: verreweg, bijna; — *al*: geheel, allemaal; — *ombracht*: omgebracht; part. perf. zonder *ge-*, cfr. VH II § 49, W § 44.

526 *eerbiedinghe*: eerbied, eerbiedigheid.

527 *Aerds-godt*: eerste, opperste god

528 *beslaet t'uwen verbonde*: er beslag op legt tot uw dienstbaarheid, aan u dienstbaar maakt.

529 *t'recht bescheedt*: het juiste bescheid, verslag.

532 *Vermeende*: meende, hoopte; *vest*: vestingwerken.

534 *emmers*: in alle geval, beslist, toch; *gevrocht*: gewerkt, gedaan.

Treckt terstont wederom naer d'overwonnen stede
 En seght mijn veldt-hoofdman, dat hij niet en gehinghe
 Datmen Jeremian seer quell' oft ter dootd bringhe,
 Maer dat hij bringhe voort t'ghevanghelyck ghespou,
 540 Op dat ick straffen mach hun boosheijt en ontrou.

Megarus.

Terstondt, machtighe vorst. Dat die goden bedroeven
 Het volck, dat tegen u syn sterckte wilt beproeven!
Hier begint het loopende spel.

Nabugodonosor.

Ben ick niet een aerds-godt onder t'goudt-schyn der sonnen,
 Die met gheweldigh handt twee-werven heb ghewonnen
 545 Die sterckbemuerde stadt met toorens hoogh bewaert,
 Waer in dien tempel staet, de weerelt deur vermaert?
 Ick ben in Babilon een vlam-werpemde tortse,
 Die daer verduystere deur myn gloedende fortse
 Dat Israels groot Licht, wiens naeme wijdt-berucht
 550 Stondt als een brandig vier ghestelt in dhooghe lucht.
 Gheel t'aerderycx rondt ghebou, veel plaetsen en woestijnen,
 Weer sy te land oft t'scheep onwinnelycken schijnen,
 t'Moet al onder myn jock, hoe wilt, hoe fel van aert,
 Want mijnen naem alleen maeckt den aerdt-kloot vervaert.
 555 Ophir, alwaer het goudt in mynen light ghedolven,
 Bijnaer on-veerbaer schijnt deur die sout-waeter golven
 Om des wints hart gheblaes en zeebaeren ghehuyl fol. 11 r°
 Die daer bolen in steen en menigh konckel-kuyl;
 Dat Tartarisch ghewoel, wiens naem daer is grootachtigh
 560 Deur het strijdt-baer gheweer en volck in waepens crachtigh;
 En tvreedt Medesche volck, die aen peerdt-rijders const

538 *Jeremian*: cfr. vs. 512, waar dit bevel reeds is gegeven!

540 *mach*: kan, zou kunnen.

541 *bedroeven*: bedroefd maken, hun geluk doen verliezen.

542 *Hier begint het loopende spel*: het voorgaande toneeltje is blijkbaar een intermezzo geweest, waarbij Megarus ten slotte Nabugodonosor heeft ontwaard (vs. 525); Megarus kwam van Hierusalem — het andere toneelplan — naar Reblatha, en thans vangt dan het door-lopemde spel aan; nu volgt de dramatisering van IV Reg. 25: 6-7; Jer. 39: 5-7 en 52: 9-11; FLAV. JOS. X, 11.

543 *t'goudt-schijn*: de gouden schijn, het gouden licht.

549 *Dat Israels groot Licht*: nl. de God van Israël (cfr. vs. 461).

555 *Ophir*: III Reg. 10: 11: Sed et classis Hiram, quae portabat aurum de Ophir, attulit ex Ophir ligna thyina multa nimis, et gemmas pretiosas. Dit alles werd nl. bijgebracht voor de tempelbouw door Salomon.

556 *on-veerbaer*: onbevaarbaar.

558 *bolen*: bollen = geraas maken(?); — *konckel-kuyl*: spelonkachtige kuil.

559 *Tartarisch*: Mongools, volk van Midden- en West-Azië; *grootachtigh*: (nogal) groot.

560 *gheweer*: wapenen

561 *Medesche*: de Meden.

- En tsnelle boogh-geschut met yever draeghen jonst,
 Hebb ickt niet al ghetemt? Die tolln sullent wysen,
 Waarmede sij jaerlijckx mijn landen moeten spysen.
 565 Mijn goddelyck palleijs, soo trotselyck ghebout
 Int mid' van Babilon, vloedigh voorsien van gout,
 Heeft noch in syn bewaer dees tempels schatten rijcke,
 Daer Godt met was ghedient. Wie is dan myns gelycke?
 Niemant, want wie hoord' oyt houden den gheck en spot
 570 Met het vercoren volck vanden hemelschen Godt?
 Ick ben diet heb ghedaen, ick ben dien vorst alleene!

Megarus.

- Ghy sijt een machtigh godt, aen wien groot *ende* cleene
 Biedt eer, lof, prijs en deught de weerelt deur en deur.
 Eerd', vier, waeter en lucht stierdy tot uwer keur;
 575 Dies al dat leven heeft, vreest u gheboden swaerlyck.

Nabugodonosor.

- Dat steyl-toppigh gheberght en die rotsen eenpaerlyck
 Versettick daer ick wil en maeck daer af een dal,
 Daer alle cruyden groen en blommen over al
 Schoon-verwigh af-ghebelt, soetgeurigh commen groeien.
 580 Die doen ick dan daer naer seer liefvelyck besproeijen.
 Met een claer silver-nat van een coele fonteyn,
 Al oft dat waer te veur gheweest een vruchtbaer pleyn,
 Die winden overfel, die soo roncken en tieren,
 Houdick besloten vast in grondighe duwieren,
 585 Die laetende somtijds opden toom spelen stil
 En somtydts losghetoomt snuyven naer heuren wil.
 Die gram-gheswollen zee, die daer schynt te *verdrincken*
 Des weerelts bodem groot, doen ick stracx nedersincken
 Die zeebaeren *verwoed*, die daer schuymende slaen; fol. 11 v°
 590 Die rotsen hoogh ghereckt doen ick stil-vredigh staen.

562 *draeghen jonst*: genegen zijn.

563 *al*: allemaal; — *tolln*: belastingen; — *wysen*: aantonen, bewijzen.

566 *vloedigh*: overvloedig.

567 *bewaer*: bewaring; cfr. vss. 64 en vlgg.

573 *deught*: goed.

574 *stierdy*: bestuurt gij; — *tot uwer keur*: naar uw zin, wens.

575 *swaerlyck*: zeer; sterk.

576 *eenpaerlyck*: gelijkelyk, evenzeer.

579 *af-ghebels*: gekleurd

582 *te veur*: te voren, voordien; — *pleyn*: vlakte, veld.

583 *overfel*: zeer fel, heftig; — *roncken*: loeien, huilen.

584 *grondighe*: diepe; — *duwieren*: holen, spelonken.

585 *opden toom*: met de toom, ingetoomd.

586 *losghetoomt*: met losse toom, vrij; — *snuyven*: blazen, bulderen.

587 *verdrincken*: doen onderlopen, onder water zetten.

588 *nedersincken*: bedaren.

589 *slaen*: klotsen.

590 *ghereckt*: uit-stekend

- Den sleutel-draegher koen van dit menschelyck leven,
 Naer dat hij t'purper-haijr uyt t'hoogh veldt heeft verdreven
 Met synen gouden crans en t'ros-ghespan seer fier
 Uijt de neus-locken wijdt gheblaesen heeft een vier,
 595 Verlichtende soo d'aerd' deur t'vier waghens ontluycken,
 Dien doen ick tot syn rust int waeter-pleijn gaen duycken.
 Dan compt snachts-bode voort in een bruyen cleet gestelt
 En met een doncker wolck bedeckt des hemels velt.
 En tot cieraet van dien doen ick die bleecke maene
 600 Met haer schoon hoorn-ghewuijn beposten d'hooghe baene,
 En die sterren vergult, glinsterigh root van licht,
 Wemelen hier en daer deur dat blouwe ghesticht.
 Ten cortsten, ick doent al, ick ben den godt van wonder,
 k'Gheef aenden blixem t'vier, den kletter aenden donder.
 605 Niet en can mij weerstaen, hoe groot, hoe sterck van cracht.
 Waer is nu Davids Godt, van hem soo groot gheacht?
 Waerom en comt Hij niet mijn voornemen beletten?
 Maer neen, ten is gheen noodt, ick soud' Hem self ontsetten
 Syn ryck en synen stoel deur myn gheweldigh handt,
 610 Want noyt machtiger vorst en quamp in Persen-lant.

*Zedechias van Hierusalem commende, al
 claghende, met de andere ghevanghene.*

- O Jeremias vrindt, nu ist te laet gheschreijt;
 Dit is den tijdt die ghij so dickwels hebt gheseyt.
 Helaes, t'is nu den tijdt dat ick word' wechghenomen
 Van volck, wiens handen fel ick qualyck sal ontcomen.
 615 Oorlof, mijn vrindt, oorlof, en ghij, in schoon ghebau,
 Die noch sou blijven staen hadd ick bleven ghetrou
 Den heer van Babilon, die, tot mijns lijfs verseere, fol. 12 r°

- 591 *sleutel-draegher*: blijkens vss. 592 vlgg. wordt hier bedoeld Apollo, de licht-god en menner van de zonnwagen.
 592 *t'purper-haijr*: de sterren.
 593 *t'ros-ghespan*: het paarden(ge)span.
 594 *neus-locken*: neusgaten.
 595 *'t vier waghens ontluycken*: het opkomen van de zonnwagen, het aanbreken van het licht.
 596 *waeter-pleijn*: de watervlakte, nl. *doceaensche zee* (vs. 190).
 597 *snachts-bode*: de avondster, Venus; — *gestelt*: gekleed, versierd.
 599 *van dien*: nl. *des hemels velt* (vs. 598).
 600 *hoorn-ghewuijn*: hoorn-gewei; — *beposten*: post vatten.
 602 *ghesticht*: heeal, uitspansel.
 604 *kletter ratelslag*.
 606 *van hem*: door hem, nl. David.
 608 *ontsetten*: ontnemen, ontroven.
 610 *Persen-lant*: cfr. vs. 248. — Zedechias komt dus nog van *Hierusalem*, het andere plan van het toneel.
 612 *gheseyt*: voorzegd.
 614 *Van*: door.
 616 *Die*: antec. *ghebau*; — *bleven*: gebleven; cfr. vs. 521.

- Mij eertijds heeft daer in ghestelt als een groot heere.
 Oorlof, myn vrinden al, tis nu met ons ghedaen.
 620 Als een lammeken teer wij nu ter vleesch-banck gaen;
 Des beuls-handt staet bereedt om ons lichaem te plaegen.

Nabuzardan.

Voort, ghy, verrader, voort! Wat isser nu te claeghen?
 Hier en helpt gheen gheschreij, t'is te laete bedocht!

Zedechias.

- Hadd ick myn selven toch als Saul omghebrocht,
 625 Oft had d'aerde ghescheurt en myn lichaem verslonden
 Als ick was jonck bejaert, soo'n soudick soo veel sonden
 Niet hebben uytgherecht, noch nu niet syn bevreest.

Nabuzardan, commende by Nabugodonosor.

- Des aerd-ryckx machtigh heer, vul vander goden gheest,
 Siet dien verraeder hier, die met schimpen en schanden
 630 Heeft muytery ghesticht in al de Jootsche landen.
 Ick lever hem aen u als die sulck straffen can.

Nabugodonosor.

- Myn lyf-bewaerder vroom, myn vrindt Nabuzardan,
 Ick danck u hooghelijck van u cloeckmoedighede.
 Laet terwyl d'ander volck leijden binnen de stede,
 635 Want ick wil desen schelm, hertneckelyck verblint,
 Aen hooren wat hij seijt en hoe hij is ghesint.

Hier gaense met d'ander ghevangenen binnen.

Wel, gy, versworen hondt, ghy schellemsche verraeder,
 Stichter van alle quaet, des boosheijts rechte vader,
 Nu sydij in myn handt en in myn straf ghewelt!

Zedechias.

fol. 12 v°

- 640 Siet hier u dienaar, heer, die druckelyck ghequelt
 Met berou van syn quaet en in ootmoedighede

1617-1618 *Den heer van Babilon*: cfr. vs. 54, waar Nabugodonosor eveneens hiervan gewaagt.

620 *Als een lammeken...* geïnspireerd door het gekende vs. uit *Is.* 53:7; — *vleesch-banck*: slachtbank.

627 *uytgherechi*: bedreven.

628 *vul*: vol.

629 *schimpen en schanden*: hoon en smaad.

631 *als die*: als diegene die, omdat gij diegene zijt die; — *sulck*: zo iets, zo'n misdaad.

633 *van*: om; — *hoogbelijck*: ten zeerste; — *cloeckmoedighede*: dapperheid, onversaagdheid.

635/6 *Zinsconstr.*: *Want ick wil desen schelm Aen hooren, (ick wil aen hooren) wat hij seijt...*

640 *druckelyck*: op droeve wijze, met verdriet, pijnlijk.

U bidt ghenae syns lyfs met soet smeeckende bede;
En laet u handt in-straf hem niet ghenaecken doch.

Nabugodonosor.

Heij, trouweloos verraer, vol snootheyt en bedroch!
645 Wat seghdij van ghenae? Gh'en hebtse niet verdint!
Ick sweer u by myn croon dat t'alderminste kint
Vreedelyck proeven sal myn gramschap onghemeten.

Zedechias.

Nabugodonosor, al hebb ick my ghequeten
Seer qualyck jeghens u, en wilt daerom niet slaen
650 Mijn saet en myn gheslacht: s'en hebben niet misdaen.
Maer wilt u toornigh bloedt emmers syn gramschap vreken,
Stelt my levend' int vier oft doet my t'hert deursteken.

Nabugodonosor.

Neen, neen, neen, neen, neen, neen, gh'en syghets soo niet quyt!
Ghy moeder anders aen, Israels Godt in spijt!
655 t'En helpt wel-sprekentheijt noch vlugh beroer der tonghen!

Zedechias.

Heere, die iet misdoet, sijnde daertoe bedwonghen,
En sondicht niet soo swaer als die dat willens doet.

Nabugodonosor.

Can hy bedwonghen syn die self heerschappen moet?

Zedechias.

Jae hij, ghenadigh heer, deur svolckx roer en gheschillen.

Nabugodonosor.

660 Dat moet een heer int soet of int quaet sien te stillen.

Zedechias.

t'Is een volck on-ghetoomt, dat nerghens naer en hoort.

Nabugodonosor.

Hadt ghyse vast ghetoomt en doen gaen soot behoort!

fol. 13 r°

642 *ghenae syns lyfs*: lijfsgenade, genade voor zijn leven.

643 *ghenaecken*: aanraken, treffen; — *doch*: toch.

646 *alderminste*: allerkleinste.

649 *slaen*: treffen, doden.

653 *gh'en syghets soo niet quyt*: zo zijt ge er niet van verlost, zo komt ge er niet van af.

654 *Ghy moeder anders aen*: gij moet op een andere wijze lijden; — *in spijt*: tot hoon.

655 *beroer*: beweging, het roeren.

656 *bedwonghen*: gedwongen.

659 *roer en gheschillen*: troebelen, opschudding en twisten.

661 *on-ghetoomt*: ongebreideld, teugelloos.

- Maer dat is nu alleens, dat en mach al niet helpen
 Om myn toornigh ghemoet int minste te doen stelpen.
 665 Nu dan, om een beghin van uwe straf te maecken
 Sal myn bloetghietend' handt eerst uwe kinders raecken:
 Die moeten craecken, siet, des doodts gal bitter not!

Zedechias.

- O bermhertighe vorst, om de liefde van Godt,
 Laet, indient u belieft, u gramschap nedersincken!
 670 Wilt op d'onnooselheijt van myn cleen kinders dincken.
 Straft op my het misdaet, s'en weten hier af niet.
 Och goedertieren heer! Hoe soudick sulck verdriet
 Van myn bloet connen sien? Willet hun toch vergeven.

Nabugodonosor.

- Neen, neen, neen, sulck ghebroet en mach niet langer leven!
 675 Sy souden volghen naer des vaders boosen aert!

Zedechias.

Och heer, vergeeft mij dat, sij syn noch jonck bejaert,
 S'en hebben gheen ghepeijs van boosheijt voort te stellen.

Nabugodonosor.

- Ick segh, ten helpt al niet u smeekreden en quellen.
 Ras, ghij scherp-rechter, ras, neemt daer die kinders vals,
 680 Bringtse met vlietigheijt altemaal om den hals.
 Hij meijnt mij met syn tael listelyck te verdooven.
 Neen, ick wil dat hy siet van d'leven hun berooven.
 Ick ben nu recht ghesint tot sulcke wercken vreet.

Zedechias.

Och prince vander eerd, stilt toch u gramschap heet!

Nabugodonosor.

- 685 Ras, bringhts'al om den hals eer sy maecken geclagh.

Zedechias.

Och, och, myn kinders lief, dats uwen lesten dagh!

664 *stelpen*: stillen.

667 *craecken ... des doodts gal bitter not*: de noot des doodts, die zo bitter is als gal, kraken = een bittere dood sterven.

670 *onnooselheijt*: onschuld

675 *volghen naer*: navolgen.

677 *S'en hebben gheen ghepeijs*: zij hebben geen gedachte, zij kunnen nog niet denken aan; — *voort te stellen*: te beramen.

678 *quellen*: last veroorzaken.

680 *vlietigheijt*: ijver, spoed.

685 *maecken geclagh*: klagen, jammeren.

Kinderen.

fol. 13 v°

Och, vader, vader lief!

Zedechias.

Helaes, myn jonghe dwerghen!

Kinderen.

Och vader, vader lief, wilt ons toch ijevers berghen!

Zedechias.

Och, och, myn kinderkens!

Kinderen.

Och vaeder, wilt u spoen!

Zedechias.

690 Och, och, myn kinderkens, k'en can u niet ghedoen!

Nabugodonosor.

Scherprechter, doet u werck!

Kinderen.

Och, lost ons vande doot, myn vader uuytvercoren!

Scherprechter.

T'sa tsa! ter doot! ter doot!

Zedechias.

Och, kinderkens vercoren!

Scherprechter.

Light daer, ghy vals ghebroet van eenen mensch versworen,

Die niet weerdigh en is dat hy opt d'eerde leeft,

695 Om dat verraeders stuck dat hij bedreven heeft!

Zedechias.

fol. 14 r°

Ach, schroomelyck voortstel! Ach, onmenschelyck bedrijf!

Ghy berghen hoogh en grof, valt my toch op het lyf,

Opdat ick mach ontgaen die vreedde raserije,

Die op my brandigh toont dees afgodische prijje!

700 Waerom ben ick ghebaert uyt myns moeders lichaem?

Waerom ben ick ghestelt bewaerder onbequaem

688 *ijevers*: ergens.690 *k'en can u niet ghedoen*: ik kan niets voor u doen, ik kan u niet helpen.691 *lost*: verlos.697 *grof*: groot, zwaar.698 *raserije*: razernij, tomeloze woede.699 *brandigh*: verhit, hevig; — *prijje*: verachtelijk mens, onmens.701 *ghestelt*: aangesteld als; cfr. vss. 54 en 617/8; — *onbequaem*: ongeschikt, onbruikbaar.

Van desen vreeden beul in dese Jootsche landen?

Nabugodonosor.

Tsa, ras, scherp rechter, ras! Koort en bindt hem syn handen
En stelt hem aen dien staeck, gloeit hem syn ooghen uijt!

Scherprechter.

- 705 Tsa, voeght u naer het werck, ghy trouweloosen guyt!
Ick sal u ooghen dicht haest hebben uytghesteken.

Zedechias.

- O bermhertighen Godt, siet aen en wilt toch vreten
Dat onverdraeghelyck leedt dat my alhier gheschiet!
Opent u, hemelen, en vraeck-ghierigh aensiet
710 Desen vreedighen hondt, die nu handelt soo tyrannigh,
Desen vreedighen hondt, die teghen u weerspannigh
Den tempel heeft gheslecht en al tciraet gherooft!

Nabugodonosor.

Ras, ras, met fellicheijt deursteeckt hem d'ooghen int hoofd!
Dan willick hem alsoo naer Babilon toesenden.

Scherprechter.

- 715 Heer coninck, t'is ghedaen! Loopt voort, ghy snooden blenden!
Nu hebdijs creghen recht den loon van u ghewerck.

Nabugodonosor.

Bindt hem den arm seer vast met ketenen seer sterck,
Banden en sloten, dat hij moet naer Babel trekken,
Daer ick hem leeren sal met sijnen coninck ghecken.

Zedechias.

- 720 Schreyt nu met mij, Hierusalemsche mannen,
Schreyt, Joden, schreyt, uyt ulier lant ghebannen,
Schreyt en vervloecht den druck-bringhenden dagh
Als dyn oogh-licht eerst den aerd-bodem sagh!
Beweent tghebou van u in schoone stede,
725 t'Constigh ghewerck van eenen tempel mede!
Beschreijt het bloedt dat aen Godt vraecke riep,
Alst vloedighlyck lancx heen de straeten liep!
Ach, goede vrintd Jeremias rechtveerdigh,

fol. 14 v°

702 *Van*: door

703 *Koort*: bind met koorden vast.

705 *voeght u*: schik u; — *guyt*: schurk, booswicht.

713 *fellicheijt*: wreedheid, boosaardigheid.

715 *snooden blenden*: ellendige blinde.

716 *creghen*: gekregen; vgl. noot bij vs. 521; — *ghewerck*: daden.

725 *ghewerck*: werk.

727 *vloedighlyck*: overvloedig.

- Dijn leeringh goet hielen wy voor onweerdigh!
 730 Haddick u woordt en onderwys ghelooft,
 k'En waer nu niet van myn ghesicht berooft!
 Oorlof, Godts vrindt, weerschouwer van ons plaeghen,
 Wilt u ghebedt doch inniglyck opdraeghen
 Voor d'hoogh ghestoelte vanden Schepper van al;
 735 k'Oop hy syn volck noch eens troost senden sal.

SLUIJTREDEN.

- Constrijcke gheesten al, dichtstelders en beminders,
 Van dit wijs erssen-kindt naervolghers ende kinders,
 Op wiens hervaeren hoofd staet cierelyck ghedruckt
 Den groenen lauwerkrans van Phebus handt gepluckt,
 740 Wien t'neghen-suster-heijr heeft selve willen leijden
 Opt t'overtoppigh ghebergh om u daer te vermeijden
 En om u lipcorael te douwen aenden vloet,
 Die daer t'ghevleughelt peerdt uyt een rots daelen doet, —
 Is ons werck onbequaem oft niet constigh deurdreven,
 745 En willet tot ons schand' niemant in d'ooren gheven,
 Want d'ongheschoren godt, rijp-sinnigh van bestier,
 En raecte noijt voor ons sijn soet ruysschende lier,
 Waerom, al ist niet gh'haelt uyt de wyserssen kiste, fol. 15ro
 Nemet toch danckelyck van ons, Catharinisten!
 Amor Vincit.

729 *hielen*: hielden; — *onweerdigh*: verachtelijk.

732 *weerschouwer*: waarschouer, die waarschuwet.

735 *k'Oop*: ik hoop dat.

Sluijttreden: slotwoord; wie deze uitspreekt wordt niet gezegd, evenmin als bij de *Voor-redene*.

737 *wijs erssen-kindt*: zoals vs. 748 = *wyserssen*: kind van wijze vrouwen, de Muzen, dus Rhetorica; zij wordt wel eens afgebeeld zoals vss. 737/8 haar beschrijven; voor de woordvorming zie VH I § 78.

738 *hervaeren*: ervaren, bekwaam; — *cierelyck*: bevallig, fraai.

740 *Wien*: die, nl. de *Constrijcke gheesten al* ... vs. 736; — *t'neghen-suster-heijr*: nl. de negen Muzen.

741 *overtoppigh*: hoog-uitstekende; bedoeld wordt de Helikon-berg, waar het gevleugelde paard Pegasos de Hippokrene of Hengstebron heeft geslagen; — *u ... vermeijden*: u vermeien, verlustigen.

742 *lipcorael*: het koraal van uw lippen, uw rode lippen; — *douwen aen*: drukken aan, laven aan.

743 *t'ghevleughelt peerdt*: nl. Pegasos

744 *onbequaem*: ongeschikt, niet kunstig; — *deurdreven*: zeer bedreven.

745 *in d'ooren gheven*: bekend maken, meedelen.

746 *d'ongheschoren godt*: nl. Apollo, de god van de dichtkunst; — *rijp-sinnigh*: wijs, verstandig; — *bestier*: beleid, gedrag.

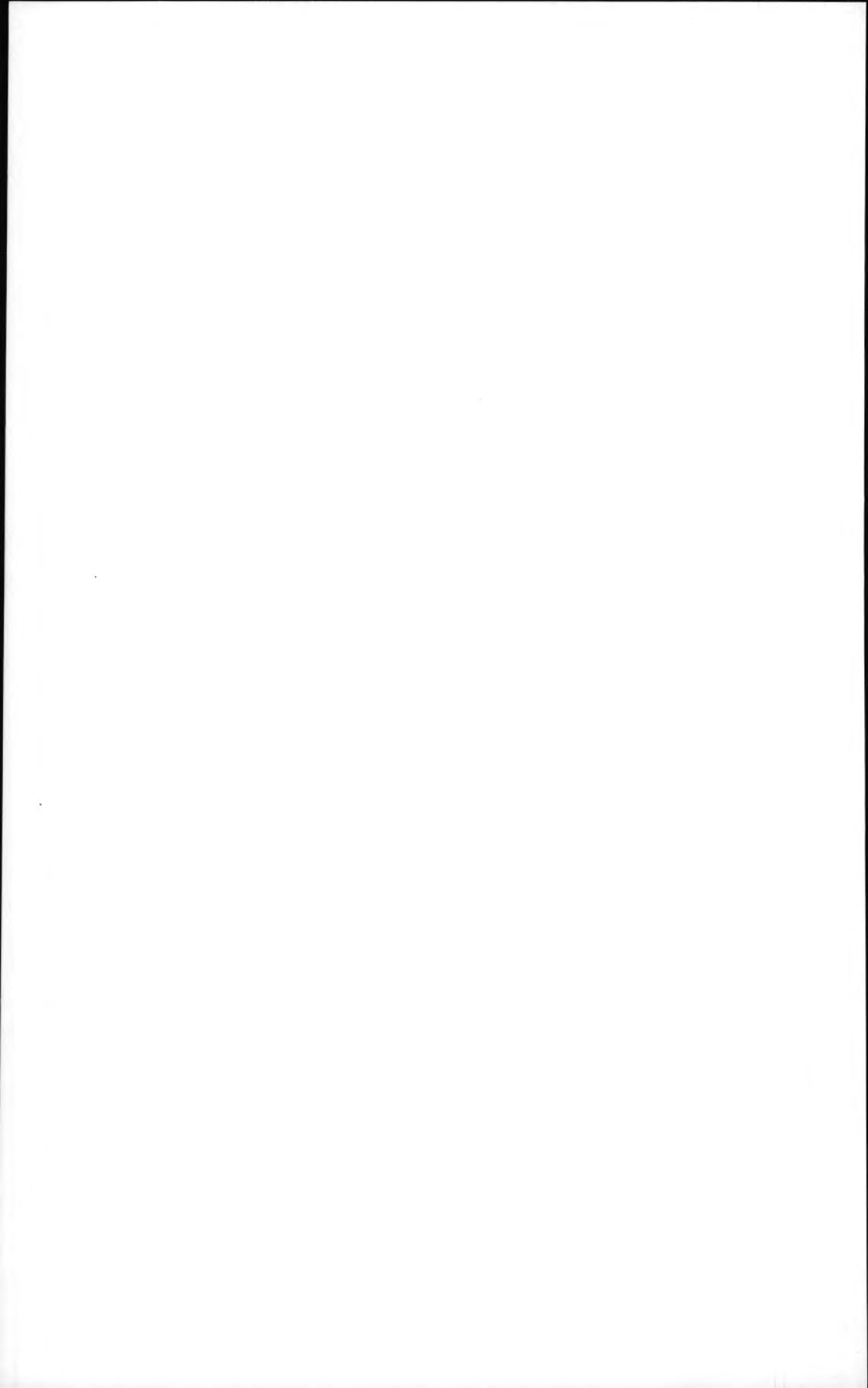
748 *Waerom*: om welke reden; — *gh'haelt*: gehaald, opgediept; — *wyserssen*: dus: de Muzen, cfr. vs. 737.

749 *danckelyck*: in dank.

Catharinisten: de Aalsterse kamer, waarvan Caudron deel uitmaakte, was de « Camere vande H. Maghet Catharina », die als kenspreuk voerde *Amor Vincit*, waarmede ook dit stuk is ondertekend.

Gewijzigde lezingen.

8 <i>omringhen</i>	Tekst: <i>ontringhen</i>
11 <i>dat</i>	<i>het</i> overschreven door <i>dat</i>
<i>vet</i>	<i>vel</i>
33 <i>hand</i>	<i>handen</i>
37 <i>uytorgbend</i>	<i>buytorgbend</i>
40 ———	regel tussengeschreven
41 <i>Nabugodonosor</i>	<i>Nabugadonosor</i>
57 <i>boos</i>	<i>boos of loos</i>
65 <i>uus</i>	<i>bus</i>
80 <i>goudt-rayende</i>	<i>goudt-rayend</i>
114 <i>schicht</i>	<i>schilt</i>
138 <i>Salomon</i>	<i>Salamon</i>
143 <i>Salomon</i>	<i>Salamon</i>
164 <i>synen naem deur syne doodt</i>	<i>syne doodt deur synen naem</i>
183 <i>fortun</i>	<i>fortynen</i> , overschreven en <i>en</i> geschrapt
188 <i>En</i>	<i>Een</i>
194 <i>voorgaenster</i>	<i>voorganckster</i> , waarvan <i>nck</i> overschreven door <i>en</i>
195 <i>omringhen</i>	<i>ontringhen</i>
202 <i>Trecks</i>	<i>Trechts</i>
208 <i>spys en</i>	<i>spysen</i>
212 <i>met</i>	<i>net</i>
229 <i>Een</i>	<i>En</i>
243 <i>D'welck</i>	<i>d' velck</i>
291 <i>in</i>	<i>geschrapt</i>
335 <i>Saen</i>	<i>Sam</i>
343 <i>hem</i>	<i>uuyt</i> (tweemaal dus)
344 <i>spoyen</i>	<i>spoen</i>
345 <i>mach</i>	<i>moch</i>
358 <i>En</i>	<i>E</i>
416 <i>dattet</i>	<i>datter</i>
431 <i>se</i>	<i>ontbreekt</i>
437 <i>daer</i>	<i>dat</i>
438 <i>beylich</i>	<i>veylich</i>
439 <i>Waerover</i>	<i>Waerom</i>
445 <i>een</i>	<i>aen</i>
453 <i>rad</i>	<i>ras</i>
454 <i>glad</i>	<i>grad</i>
467 <i>cryghs-bandel</i>	<i>cryghs-banden</i>
470 <i>sonderling</i>	<i>sonderlin</i>
478 <i>trauwloos</i>	<i>trauwels</i>
498 ———	het tweede halfvers is misschien corrupt (cfr. rijm)
500, 502 en 506 <i>Saphatias</i>	<i>Saphias</i>
577 <i>Versetlick</i>	<i>versetlick</i>
626 <i>soo'n</i>	eigenlijk staat er een afkortingsteken
654 ———	na <i>in</i> : geschrapt <i>godt</i> (tweemaal dus)
655 <i>vlugh</i>	<i>vlugt</i>
691/3 ———	de tekst van het hs. is hier ongetwijfeld corrupt
694 <i>opt</i>	boven <i>i</i> een afkortingsteken
704 <i>gloeit</i>	<i>groeit</i>
709 <i>vraeck-ghierigh</i>	<i>vraegb-ghevigh</i>
716 <i>gbewerck</i>	<i>gbenerck</i>
717 <i>den</i>	<i>ontbreekt</i>
721 <i>Joden</i>	<i>Goden</i> , overschreven tot <i>Joden</i>

DE TWEE AAN RUUSBROEC TOEGESCHREVEN LIEDEREN

DOOR

Robrecht LIEVENS
lid van de Maatschappij

A. *Status Questionis*

Wie zich voor Ruusbroec interesseert als « letterkundige »¹, zal wel vaak hebben betreurd dat van de twee liederen, die Surius² in vertaling afdruckt, het origineel niet bekend is. Ook bij mij heeft de hoop bestaan — al was zij klein, want Ruusbroec is in wezen en aanleg wel uitsluitend als prozaschrijver te beschouwen — dat hij wellicht ook nog een paar liederen gedicht had waarin de volheid van zijn leer in een volmaakte lyriek werd uitgezongen.

Immers de Latijnse tekst leek mij helemaal niet onaardig, te meer daar Surius ons waarschuwt dat overzetten van poëzie een hachelijke taak is en dat veel van de oorspronkelijke gratie onherroepelijk verloren gaat: « Hoc opus (*t.w. de XII Beghinen*) varium est, sed plenum sanctiss. aculeis, et divini amoris spirantissimum: in quo tamen, praesertim in initio, itemque alijs multis locis, sicut et in alijs plerisque suis lucubrationibus multos eosque suaves et iucundos admiscet rhythmos, qui licet in Germanico lectorem mire afficiant, tamen rerum alioque obscurarum sensum magis reddunt difficilem, minusque concinnum ordinem & consequentiam, quando in eiusmodi rhythmico contextu saepe minus propriae dictiones pro proprijs adhibentur, ut servetur consonantia: quo factum est, ut Latina interpretatio interdum minorem habeat gratiam: quando quidem author ipse ob rhythmos servandos, sese interim minus explicat: neque nos tamen quicquam temere uspiam ex nostris assuere ausi sumus. Confidimus tamen lectorem piium nusquam nostram operam, studium ac diligentiam desideraturum »³.

(1) Cfr. J. VAN MIERLO, in *Jan van Ruusbroec. Leven. Werken*. Mechelen-Amsterdam 1931, p. 178-223, vooral p. 195. St. AXTERS, *De poëtische creatie bij de zalige Jan van Ruusbroec*, in *Dietsche Warande en Belfort* 1957, p. 75-79.

(2) *D. Joannis Ruusbrochii ... opera omnia: Nunc demum post annos ferme ducentos à Brabantiae Germanico idiomate reddita Latine per F. Laurentium Surium, Carthusiae Coloniensis alumnus. Coloniae Ex Officina Haeredum Ioannis Quentel, mense Martio, M.D.LII. p. 539-540.*

(3) Blz. *a 5 recto. Ik laat hier en ook verder bij aanhalingen uit Surius al de overbodige accenten boven bepaalde klinkers weg.

De verzen die ons hier interesseren noemt Surius: *duæ cantionculæ spirituales valde* (blz. *a iiiij verso), en even verder positiever: « *Cantiones duæ... sublimes sunt, & nihil nisi diuinum resipiunt* » (blz. *a 5 recto). Nu zal *sublimis* wel meer slaan op de « hoge leer » dan op wat wij sinds de moderne tijden het sublieme als esthetische categorie zijn gaan noemen, maar niemand zal toch Surius' bewondering in twijfel trekken. Is het ook niet alsof in de aanvangswoorden *Est sane quod gaudeam supra tempus in Amore*, een Hadewychiaanse allure zit? Zouden zij niet de weergave kunnen zijn van verzen als

Hi mach gherne den tijt ontfaen
Die van minnen hevet delijt (*Stroph. Ged.* 18, v. 2-4)?

En zijn *mundus, rudes expertes, júbilus, honor, haud vulgaris letitia*, niet evenvele begrippen die de sfeer der hoofse minnelijerik in het geheugen roepen?

Een domper op dit entoesiasme was wel de netelige kwestie van het auteurschap. — Pater L. Reypens van het Ruusbroecgenootschap acht het niet uitgesloten dat deze liederen werkelijk van Ruusbroec zijn: « Dat Ruusbroec zijn uiteenzettingen meermalen in rythmisch en rijmend proza, soms tot meer strengeren versvorm doet overgaan, weten wij uit zijn grootere werken. Het is dan ook goed mogelijk, dat hij enkele afzonderlijke gedichten zou hebben achtergelaten. Maar ook hier heeft men een oorspronkelijken Dietschen tekst nog niet ontmoet. En ook hier wordt het de inwendige kritiek lastig gemaakt, omdat we over de Dietsche terminologie niet beschikken, den verstrant met dien in de andere werken niet kunnen vergelijken, en ons alleen met den gedachtengang moeten behelpen... Maar wat het meest bij deze *Cantiones* opvalt, is het persoonlijke in de ontboezeming, de ik-vorm, dien we nergens elders bij Ruusbroec aantreffen, wat echter zijn auteurschap daarom alleen nog niet uitsluit »⁴. Voor de eerste zang wordt het auteurschap van de Brabantse mysticus wel mogelijk geacht (om de geesteshouding en de terminologie), maar niet waarschijnlijk. Ook de tweede zang heeft heel wat dat aan Ruusbroec kan herinneren, maar wordt toch eerder aan een nakomeling toegeschreven « die zich Ruusbroec geassimileerd heeft, en, onder zijn invloed, tot een beschouwend leven is gekomen ». — Veel negatiever laat Pater Axters zich over deze kwestie uit: « Tenslotte zijn er nog enkele kortere teksten waarvan de authenticiteit in ieder geval zeer onwaarschijnlijk voorkomt...

(4) Ruusbroecuitgave IV (1948) p. LX-LXI.

Zo ook de zeer egotisch georiënteerde *Cantiones duae piissimae* »⁵.

Zo was de status questionis toen wij de originele Dietse tekst ontdekten in hs. Berlijn Staatsbibliotheek (thans Marburg/Lahn, Westdeutsche Bibl.) Germ. 4° 1398.

B. *Het handschrift.*

De schatten van dit buitengewoon interessante handschrift zijn tot nu toe niet ontgonnen: door de latinisten werd het verwaarloosd wellicht omdat het onder de *Germaanse* is ondergebracht, en de neerlandicus kon niet veel belangstelling aan de dag leggen voor een klein stukje mnl. dat tussen vertaalde traktaten van Ruusbroec en brieven van G. Groote verscholen zat. Toch was het door een paar bibliografen op een uitstekende wijze gesignaleerd, met name door Priebsch en door Degering zoals wij verder zien zullen. A. G. Roos (Groningen) wijdde aan de catalogus van Degering een speciale bespreking (*Museum. Maandblad voor Philologie en Geschiedenis* 23 (1916) kol. 91-92), waarin hij de ndl. lezers nog eens speciaal attent maakte op ons hs., en het betreurt dat Nederland het niet heeft weten te verwerven. Mijn beschrijving gaat op hun aantekeningen terug, want het hs. zelf heb ik helaas niet kunnen raadplegen; alleen een microfilm (van het gedeelte dat wij hier bespreken) had ik te mijner beschikking (thans in de BNM te Leiden).

Het handschrift werd in 1448 geschreven in een zeer duidelijke en mooie bastarda door Conradus en Henricus de Lippia en door Theodericus de Gerden (of Gheerden), in en voor het klooster van S. Meinulphus te Böddeken (bisdom Paderborn, tussen Krefeld en de Rijn)⁶. — Door toedoen van Johan Waal, prior van Bethlehem te Zwolle, was rond 1408 in een vervallen nonnenkonvent te Böddeken een stichting van reguliere kanunniken ontstaan, die in 1430 toetrad tot het kapittel van Windesheim. Ons hs. werd vervaardigd tijdens het prioraat van pater Arnoldus de Huls, volgens de kopiïsten verzekeren: 'pius propagator animarum', geprofest in Frenswegen⁷ maar naar Böddeken gestuurd om daar alles op Windesheimse wijze in te richten. Hun boekenbezit⁸

(5) St. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, II (Antwerpen, 1953), p. 240-241.

(6) J. ACQUOY, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*. 3. (Utrecht 1880) 59-62.

(7) *Ib.* 2 (1876) 352.

(8) Priebsch (p. 69) noemt nog een hs. uit 1448 dat ook gedeeltelijk door Theodericus Gheerden geschreven was; verg. ook H. MORETUS, *De magno legendario Bodecensi in Analecta Bollandiana* 27 (1908) vooral p. 262. Deze Gheerden werd,

was aanzienlijk en in de 18de eeuw werd nog grote lof gesproken over « sua Bibliotheca, quae in illa provincia habetur pro ditissima in manuscriptis codicibus »⁹. Het klooster bloeit nog in 1745¹⁰ en het vermoeden is dan ook zeker niet ongegrond dat ons handschrift pas *na* die tijd zijn zwerftocht is begonnen. — Uit deze gang van zaken kunnen wij eens te meer konkluderen dat de tekst van Ruusbroec van uit Brabant de omweg maakt over een Overijssels of Bentheims klooster der Windesheimers. Was de expansiekracht van Groenendaal toen reeds te niet gegaan?

Een tijd verliezen wij het handschrift uit het oog tot het opduikt in het bezit van de bekende katolieke bijbelvertaler en professor in Marburg Leander van Ess (°1772 te Warburg in Westfalen, †1847)¹¹. Eigenlijk heette hij Johann Heinrich, maar Leander was zijn (tijdelijke) Benediktijnse kloosternaam. Zijn bibliotheek¹² werd en bloc opgekocht door de beruchte bibliofiel Sir Thomas Phillipps (eerst in Middlehill en dan in Cheltenham)¹³. Daar is het dat R. Priebisch het intussen als nr 683 gekatalogiseerde handschrift vrij goed beschrijft in zijn nog veel te weinig gewaardeerd boek over *Deutsche Handschriften in England I* (Erlangen 1896) onder nr 65 p. 66-69. — Na Phillipps' dood (1872) komt het in bezit van zijn dochter Mrs Fenwick en onder de bijzondere bescherming van haar zoon Mr Fitz Roy Fenwick. — De Königliche Bibliothek (zoals ze destijds heette) van Berlijn koopt het in 1911 op een van de veilingen. Een uitstekende beschrijving door Hermann Degering¹⁴ vindt men in *Neue*

blijkens zijn naam, wsch. niet uit Zwolle gerekruteerd, maar uit het plaatsje Gehrden bij Driburg in Westfalen. — Van deze rijke bibliotheek zijn thans nog bewaard: Arnold Gheyloven, Gnotosolitos (autograaf? [± 1450] = Brussel K.B. II 6656; Bernardus, Hugo de Folieto e.a. [± 1460] = Egmont, St Adelbertabdij II (olim Aerdenhout, J.F.M. Sterck 3); Reis van Jan van Mandeville [1463] = Leiden U.B., B.P.L. 1983; Londen B.M. Add. 18007 [1468]; Legendæ sanctorum [XV] = Münster U.B. 219 (353); Psalmen en gebeden [1523] = Münster U.B. 379 (429). Zie verder H. MORETUS, *o.c.* en C. BORCHLING, *Mnd. Hss. in den Rheinlanden (Vierter Reisebericht)* p. 167.

(9) ACQUOY, *o.c.* 2, 199, n. 4 en 201 n. 1.

(10) *Ib.*, 3, 61.

(11) *Allgemeine deutsche Biographie* 6 (Leipzig 1877) 378-379.

(12) In de veilingscatalogus wordt ons hs. als nr 299 beschreven.

(13) I) A. MUNBY, *The catalogues of manuscripts & printed books of Sir Thomas Phillipps. Their Composition and Distribution*. Cambridge 1951.

II) A. MUNBY, *The family affairs of Sir Thomas Phillipps*. Cambridge 1952.

III) A. MUNBY, *The formation of the Phillipps library up to the year 1840*. Cambridge 1954.

IV) A. MUNBY, *The formation of the Phillipps library from 1841 to 1872. With an account of the Phillipps art collections by A. Popham*. Cambridge 1956.

De vijfjarige twist tussen Van Est en Phillipps over onbetaalde rekeningen wordt behandeld III 28-33.

(14) Verkort en zonder nieuwe elementen werd deze beschrijving overgenomen in H. DEGERING, *Kurzes Verzeichnis der germanischen Hss. der Preussischen Staatsbibliothek II Die Hss. in Quartformat*. Leipzig 1926 p. 236.

Erwerbungen der Handschriftenabteilung. I Lateinische und Deutsche Handschriften erworben 1911 (Berlin 1914) p. 83-86. Men staat werkelijk verbluft van wat deze bibliotheek alleen al in 1911 kocht aan (Latijnse en «germanische») hss. Degering kon er een katalogus van 121 blz. aan wijden! Voor meerdere details, die ik voor dit overzicht overbodig achtte, weze daarheen (als ook naar het bovenvermelde werk van Priebisch) verwezen.

Laten wij nu de inhoud wat nader bekijken; bij een anoniem overgeleverde tekst als onze twee liederen, is het wel in de eerste plaats de omgeving die ons mogelijk enige steun kan bieden in het onderzoek naar het auteurschap.

Het hs. kan beschouwd worden als een juridisch dossier over het toen zo actuele geding van Ruusbroecs orthodoxie, die door de kritiek van Gerson in het middelpunt der belangstelling was geplaatst. Ook in Bøddeken heeft men zich dus blijkbaar voor deze zaak gepassioneerd en er een speciale bundel van aangelegd. — Aan deze hele kwestie werd onlangs een (wel op sommige punten aanvechtbaar maar toch) bewonderenswaardig boek gewijd door A. Combes¹⁵, professor aan de Sorbonne; wij zullen het bij de volgende inhoudsopgave vaak citeren, al gebruikte hij, merkwaardigerwijze, dit Berlijnse hs. niet.

I. Originele werken van Ruusbroec.

1. De *Brulocht* in de vertaling van G. Groote¹⁶. Het is thans uitgemaakt dat Gerson de vertaling van Jordaens gebruikt heeft, niet die van Groote (Combes I 53).

2. De *Blinckende Steen* in de vertaling van W. Jordaens. Voor een uitgave zie, behalve de moeilijk bereikbare van Bargilesius [Bologna (en niet Boulogne) 1538], thans D. Ph. Muller C.R.L.¹⁷, *Jan van Ruysbroeck Van den blinckenden Steen met W. Jordaens' Latijnsche vertaling* (Leuven 1921); het Berlijnse hs., voor zover ik zie het oudste gedateerde, was hem niet bekend (cfr. Muller p. X-XL en p. 117-120).

3. De *VII Trappen* van Ruusbroec in de vertaling van G. Groote. Naast weer Bargilesius kan men thans raadplegen D.

(15) A. COMBES, *Essai sur la critique de Ruysbroeck par Gerson. I Introduction critique et dossier documentaire* (Paris 1945). II *La première critique Gersonienne du De Ornatu spiritualium nuptiarum* (Paris 1948).

(16) Verg. J. TIECKE *De werken van Geert Groote* (Utrecht-Nijmegen 1941) p. 171 sub 1.

(17) Deze Pater Muller [1921] is dezelfde als de straks sub 3 te noemen Müller (met umlaut) [1911]. Het ressentiment van de eerste wereldoorlog deed hem blijkbaar zijn umlaut over de haag werpen.

Ph. Müller C.R.L., *Jan van Ruysbroeck Van den .vij. Trappen met Geert Grootes Latijnsche vertaling* (Brussel-Leuven 1911). Deze kende slechts 2 Brusselse hss. uit de 15de eeuw (p. XI-XII).

II. Kritiek op Ruusbroec: getuigen ten laste en ter verdediging. (Tussen haakjes geef ik de nummering der traktaten bij Degering).

1. (6) Jean Gerson, *Epistola prima ad fratrem Bartholomæum*, een aanval van Gerson (nr 3 van het dossier zoals het door Combes I, 120 werd aangelegd). Ons hs. heeft dezelfde titel als Combes' hs. C (Bibliothèque Mazarine 921, [vóór 1410]; herkomst onzeker). De brief werd uitgegeven door Combes I, 615-635.

2. (7) *Commendatio seu defensio* door Jan van Schoonhoven [1400-1405], de verdedigende reactie van Groenendaal (nr 9 van het dossier van Combes; door hem ook gepubliceerd I 684-716). Zijn de andere teksten van een uitvoerig kritisch apparaat voorzien, hier heeft Combes zich tevreden moeten stellen met het enige bekende hs. uit Utrecht t.w. D (Combes I, 233). Hier is het werkelijk te betreuren dat de Berlijnse versie bij de tekstuitgave niet betrokken werd. Dat de tekst niet volledig zou zijn berust op een vergissing van Degering (p. 86); hij verwacht met de uitgewerkte, definitieve versie van Schoonhovens verdedigingsschrift, de *epistola responsalis* (dossier Combes nr 10; ed. p. 716-771), die door verschillende edities ge vulgariseerd werd.

3. (8) Geert Grootes brief uit 1383 aan de broeders van Groenendaal (Mulder¹⁸ nr 54). In deze brief is er ook sprake van kritiek op de *Brulocht*, uitgebracht door een « zekere theoloog » en door Henricus de Hassia. Combes brengt deze bezwaren van Grootte wel ter sprake (I 178), maar mij bevreemdde het toch dat hij ze niet opgenomen had in zijn dossier. Mulder vermeldt ons hs. in zijn *Elenchus Librorum Mss.* (p. VII) « C. Cheltenham, Phill. Ms. 683 » en geeft het zelfs het siglum C, maar heeft het toch blijkbaar niet gebruikt. In 1933 was toch al voldoende bekend over het lot van de bibliotheek van Phillipps ! Hij gaf de tekst uit naar hs. Den Haag 78 J 55, zoals Preger¹⁹

(18) W. MULDER, *Gerardi Magni epistolae* (Antwerpiae 1933). Verg. TIECKE, o.c. p. 89 sub 5.

(19) W. PREGER, *Beiträge zur Geschichte der religiösen Bewegung in den Niederlanden in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts*, in *Abhandlungen der königl. bayerischen Akademie der Wissenschaften. Historische Classe* 21 (1895) 50-51.

het reeds vroeger had gedaan; op een Luiks hs., U.B. 71 (olim 229) [1451], steunde Dr Nolte²⁰ zich.

4. (9) Geert Grootes brief aan Jan van Ruusbroec (Mulder nr 24). De Haagse versie publiceerde reeds eerder W. Preger (*o.c.* p. 29-31); het Luikse hs. gebruikte weer Dr. Nolte (*o.c.* p. 283-285). Deze brief bevat Grootes²¹ bedenkingen tegen *XII Beghinen* en *VII Graden*.

III. Tussen deze 2 grote stukken in, t.w. de 3 werken van Ruusbroec en een viertal brieven die op de Brabantse mysticus betrekking hebben, vinden wij, naast de zogenoemde liederen van Ruusbroec die beneden sub C apart zullen worden besproken, nog een traktaat — voor 4/5 Latijn, de rest Nederlands — waarvan ik tot nu toe, tot mijn spijt, niet in staat ben auteur of titel te noemen. Priebsch (p. 68) vraagt « Aus einem Tractate Ruusbroecs? »; Degering is (p. 65) iets minder vaag: « Ein anonymer Traktat über die Erkenntnis Gottes ganz im Sinne Ruysbroecks und mit dessen Terminologie », maar onopgeloste vragen blijven er genoeg te over. Ik zal in een volgende bijdrage op dit raadselachtige stuk terug komen — een uitgave lijkt mij alleszins verantwoord — maar zou toch hier al op enkele kenmerken willen wijzen die de vermelde karakterisering van Priebsch en Degering, hetzij specificeren, hetzij korrigeren.

De tekst is zeker oorspronkelijk Nederlands. Daar staat niet alleen het abominabel Latijn borg voor. Bij folio 142 gaat het Latijn over in het Nederlands zonder verandering van regel, gewoon ingeleid door een paraaf-teken zoals er vele in het handschrift voorkomen:

- *Incipit f. 118 verso*: Est autem eterna dei cognitio ipse deus eternaliter se in se ipso cognoscens...
- *Overgang folio 142 recto*: Nam in exteriori exercicio non datur spiritus libertas, sed in abnegacione omnis interne proprietatis ¶ De ghene de hem werdelijke ouermids de onbegripelike dreheit godes tor ewygher enicheyt godes connen keren de en moghen nicht dolen...
- *Slot folio 146 verso*: God en is ommer nictes nicht schuldich dan he vns van siner vrier eyghenre natuerliker goetheit doen wil.

(20) DR. NOLTE, *Sieben unausgegebene Briefe von Gerhard Grootte*, in *Theologische Quartalschrift* 52 (Tübingen 1870) 280-282.

(21) TIECKE *o.c.* p. 89 sub 5.

Toch gebeurt deze overgang niet helemaal onverwachts. De aandachtige lezer was reeds eerder gestuit op zinnen als « Cui totus mundus non displicet et tediatur de eo et qui non habet *vorlangen* in se dubito si deo placeat et credo quod non (f. 358) » en op twee andere voorbeelden die Degering reeds heeft gesignaleerd:

(a) interna seriositas eërsachticheyt. nescio si est honestas (f. 137 recto).

(b) Vndecima liquefieri, versmelten in mynne wal vere in den afgronde dat sta wy ledich veer in Duodecima stille mynne in god gedregen, in vna vnica vnione, ibi oblitus est homo...

Over het Latijn kan ik mij moeilijk uitspreken omdat ik mij daar op nogal glad ijs voel. Is het een rapiarium van her en der verzamelde stukken? De lezer kan zich zelf een voorlopig oordeel vormen bij middel van de *Bijlage* beneden sub E, waar het eerste gedeelte wordt afgedrukt. — Het Nederlands gebleven tweede stuk wijst wel zeer in de richting van Jan van Leeuwen. Sommige uitdrukkingen zijn aan Hadewijch ontleend, andere aan Eckart; ik ken niemand anders in onze Middelnederlandse letteren waar deze dubbele beïnvloeding duidelijker merkbaar is dan bij de goede kok van Groenendaal; ook het gebruik van bepaalde woorden (*ancel 'wrok', inmaninghe 'inkeer', gruntotmodicheit*), geven steun aan dit vermoeden.

C. De twee aan Ruusbroec toegeschreven liederen.

Vóór het boven sub III besproken anonieme traktaat, komt in het Berlijnse hs. een lied voor dat het origineel bleek te zijn van de twee door Surius vertaalde en aan Ruusbroec toegeschreven liederen. Hoewel de (zeer Oostelijk gekleurde) Nederlandse tekst reeds bij Priebsch (p. 67-68) te vinden is, drukken wij hem nog eens af, met de Latijnse tekst ernaast. Naar het oordeel van Degering (p. 85) verrichte Priebsch immers zijn werk niet « ohne einige kleinere Lesefehler » en het zal wel zijn nut hebben dat de twee versies eens overzichtelijk naast elkander worden geplaatst.

Opvallend is hierbij vooreerst, dat de Latijnse beginstrofe (die zulke hoge verwachtingen had gewekt) en de derde strofe in het Middelnederlands hun weerga niet vinden. *Est sane quod gaudeam supra tempus in Amore* lijkt mij nochtans een beter geïnspireerde aanhef dan *Si quidem intus nos considerare velimus*; en daarom meen ik dat Surius hier de goede lezing bewaard heeft en dus blijkbaar een betere Dietse legger bij de hand had. Bij liederen is de tekstoverlevering vaak een hachelijke kwestie; hoe vaak

zijn b.v. de acrostica niet in de war? Zij werden dikwijls als proza achter elkander geschreven zodat wel eens bij een nieuw afschrift de eerste strofe van een lied de laatste van het voorgaande kon worden en de juiste geleiding werd verdoezeld. De twee lacunes in de Middelnederlandse tekst vullen wij beneden aan met onze eigen vertaling aan de hand van Surius.

Typisch is ook dat de twee liederen die Surius onderscheidt, in het Berlijnse hs. één geheel uitmaken. Dat twee liederen tot één versmelten is na wat boven omtrent de overlevering werd gezegd niet zo verwonderlijk; dit gebeurde zelfs meermaals. Een voorbeeld daarvan kan men vinden o.a. bij Luc Indestege, *Middelnederlandse geestelijke gedichten, liederen, rijmspreuken en exepelen* (z.j. Gent) p. 58. Het lijkt mij dat ook op dit punt Surius ons vertrouwen verdient. Al zou men bij het aandachtig lezen van de Dietse versie nooit een streep zetten na v. 25, een onderzoek van de rijmschema's brengt aan het licht dat op die plaats het gedicht inderdaad een ander verloop krijgt. De eerste drie strofen zijn duidelijk in de war [I *ababbbccc* (9), II *ababbbc* (7), III *abcdddefe* (9)] en de vormgeving steekt nauwelijks uit boven dat van het rijmproza. Strofe 4 tot en met 8 daarentegen zijn alle gebouwd precies volgens het schema *ababccdd* (8).

Een belangrijke vraag moeten wij nu nog proberen te beantwoorden: wie is de auteur van deze liederen? De getuigenissen tot nu toe wezen allemaal in de richting van Ruusbroec. Daar is vooreerst Surius; Priebisch (p. 67) spreekt van een mystiek lied « das recht wohl Ruusbroec angehören kann, wenigstens vollständig im Geiste des vorausgehenden Tractats (*t.w. De gradibus scale amoris*) »; Degering (p. 85) noemt het « ganz im Sinne der Mystik und Ruusbroecks ».

Priebisch verwijst nog, ter vergelijking, naar enkele mystieke liederen bij Preger, Bartsch en Pfeiffer, die wel in dezelfde trant zijn en ongeveer dezelfde gedachten vertolken, maar verder toch geen overeenkomst met onze tekst vertonen. Het pseudo-Tauleriaans lied uit de Keulse uitgave van 1543 en gedrukt bij Bernh. Hüppe, *Lieder und Sprüche der Minnesinger* (Münster-Regensburg 1844), heb ik niet kunnen raadplegen.

Dat het van Ruusbroec zelf zou zijn lijkt mij uitgesloten. Wie deze regels legt naast andere verzen die in zijn werken sporadisch opduiken, zal duidelijk het verschil aanvoelen. De Brabantse mysticus was een didacticus, de persoonlijke belijdenis der lyriek bleef hem vreemd²². Dit gedicht hoort m.i. dan ook thuis bij de

(22) Eén uitzondering hierop maakt wellicht het *Gbi smaect my suete boven*

literatuur van de Moderne Devotie, al wordt het niet aangetroffen in het boek van Zuster Marie Josepha over *Das geistliche Lied der Devotio Moderna* (Nijmegen 1930). Het is een blinde passagier, tijdens de lange omweg die deze Groenendaalse teksten op hun reis naar Bötdeken (Paderborn) maakten, binnenslopen ergens op Windesheims gebied.

Postscriptum — Na het afsluiten van deze bijdrage wees Prof. G. de Smet (Nijmegen) mij nog op het feit dat ook Lydia Hedberg het klooster Bötdeken noemt als propagator voor Windesheimse literatuur in de volkstaal, met name van de *Epistola de vita et passione domini nostri* en van de *Regula Augustini* (Diss. Lund p. 107). Verg. aansluitend hierbij G. de Smet, *Zum Wortschatz der mnd. Augustinerregel in Ndd. Mitteil.* (Lund) 12 (1956) p. 5-13.

Ook nu pas merk ik dat dit lied (zoals Priebisch het publiceerde) door Pater St. Axters (*Gesch. vroomh.* II 205) tot de bespiegelende poëzie uit de periode tussen Hadewychs optreden en het verschijnen van Ruusbroecs eerste traktaten wordt gerekend. Mij lijkt het lied jonger te zijn. — Bij Axters t.a.p. verbeterde men in de noot: Ms. Phillipps 654, lees 683; Priebisch ... nr 61, lees nr 65.

De twee liederen mogen hier nu volgen.

[Terecht verheug ik mij in liefde over dit seizoen, hoewel de wereld dat niet kan verdragen

en de ruwe mensen hiervan ver-
stoken zijn. Indien ik hun mijn jubel openbaarde, zouden zij
mij van mijn eer beroven.

Het verstandigste is om dit voorlopig maar te verdragen,
want ik weet mij toch eeuwig boven de tijd en dit vervult mijn
hart met ongemene vreugde.]

Ritmus

I

- 1 Wille wy uns van bynnen merken
so moge wy ons vorstan
dat dese grove werken
om loen syn gedaen.
- 5 We de warheit wil vorstan
he moet in hem selven gaen
Und leven boven synne
een luter kennen compt van binnen
So wal hem diet bevinden
[Het is moeilijk huns gelijken te ontdekken.

Nu heb ik van alles afstand gedaan; mijn wezen is zo rijk dat niemand mij nog zal verleiden. Toen ik vroeger jammerlijk verleid werd en verstrikt, hield de wereld mij zozeer aan zich onderworpen dat ik niet in het minst de last kon ontkomen: zo ver was ik van mezelf afgedwaald in vlottende en wankelbare dingen. Maar nu ben ik verlost van deze banden, wat ik lang gezocht heb en vaak geprobeerd; en nu voel ik mij vrij en zo zal ik ledig zijn voor een heilige passiviteit: de ruwe en grove mensen zal ik vluchten en hun de opvattingen laten, waardoor ze worden bedrogen en afgewend.

Waar mijn oerbeeld van alle eeuwigheid bestaat, daar zal ik eeuwig leven.]

II

- 10 De uns heft ghelaten
na syns selvesheyt

D.Ioannis Rusbrochii doctoris divini et excellentissimi contemplatoris cantiones duæ piissimæ. ¶ Cantio Prima.

EST sane quod gaudeam supra tempus in Amore, tametsi mundus id ferre non potest, & rudes huius expertes sunt. Quibus si patefaciam iubilum meum, meo me honore spoliant. Satius est ut interim feram: equidem me sempiternum novi supra tempus, idque cordi meo haud vulgarem ingerit lætitiã.

Si quidem intus nos considerare velimus,
facile animadvertimus
rudia isthæc opera
ob mercedem fieri.
Quisquis veritatem cognitã perspectamque habere cupit,
intro se recipiat,
et supra sensus vivat oportet:
Siquidem dilucida cognitio ab intimis profiscitur:
et felices illos, quibus ea contigit:
[nemo illis facile comparari possit.

Iam excessi omnia. Essentia mea usqueadeo locuples est, ut me nemo capiat. Olim cum male captus ac irretitus tenerer, tam me sibi subditum mundus habebat, ut nec leviter quidem absque molestia pulsarer: intantum a meipso in res fluxas et caducas aberraram. At nunc nexibus illis absolutus sum: id quod diu quæsivi, ac obtinere conatus sum: et iam liberum me sentio: itaque sancto vacabo ocio: rudes crassosque homines fugiam, et suis eos opinionibus relinqvam, quibus tamen falluntur ac evertuntur.

Ubi ab omni æternitate secundum ideam extiti, illic æterno vivam.

DEUS omnipotens,]

qui seipsum totum nobis dereliquit,
amor immensus est,

he is mynne boven maten
 dat licht is em bereet
 Zo we dat in hem selven gheet
 15 he en vindet der (*in margine: ter*) werlt lief noch leet
 dan een gelutert wesen

III

Hem en is noch wech noch wise
 het is een ewich syn
 Wat men leset of scrivet
 20 het blivet dat silve sijn
 het is in hem selven also vry
 Kynder nu ghelovedes my
 dar en mach gheen toeval wesen
 So we dat in hem selven kent
 25 he mach wal blide wesen

IV

So we de warheyt wal vorsteet
 Unde hem kan houden binnen
 dat em en rure noch lef noch leet
 van enyghen dyngen
 30 Dicke is hem van bynnen wale
 he is behuet vor alle quale
 dar hem de synnen up keren ute (*in margine: de sinne ent-*
 och wat vrouden is godes gebruiken [luken)

V

Ic hebbe den toeval so dorgaen
 35 na hoger mynnen rade
 myn gemuede is onghevaen
 ic love der mynnen dade
 Se kan bringen uit alre not
 van anderheiden mact se oec bloet
 40 Se doet de zele vorvleten
 och wen mach ors weghe verdreten

VI

O ewich wesen du does beruren
 te male der zelen crachte

eique lux præsto est.
 Quisquis in seipsum ingreditur,
 is nec amorem, nec dolorem mundi sentit,
 nec nisi puram invenit essentiam,

cujus nulla neque via, neque modus est,
 sed est esse perpetuum.
 Quicquid vel legatur vel scribatur,
 idipsum quod est, semper perseverat,
 et est in seipso liberrimum.
 Credite mihi filij,
 nullum in eo accidens est:
 quod quisquis in seipso cognoscit ac experitur,
 iure is meritoque gaudere potest.

¶ Altera Cantio

CUI bene perspecta veritas est,
 et intus commorari novit,
 ut neque amore neque dolore
 ullius rei permoveatur,
 is sæpe intus bene admodum habet,
 et ab omni servatur ægritudine,
 dum sensus externi sursum se recipiunt.
 O quantis abundat gaudijs, frui Deo.

Equidem secundum sublimis amoris consilium,
 accidentia quæque isque adeo penetravi,
 ut animus meus prorsus liber sit, et cunctis nexibus absolutus.
 Quamobrem amoris effectiones laudibus veho:
 quippe qui ex omni necessitate novit educere,
 et ab rebus alienis nudum efficit animum,
 facitque animam colliquescere ac defluere.
 Et quemnam obsecro viarum illius tædere queat ?

O essentia sempiterna,
 tu animæ vires omnino commoves:

als du den gheest in dyn woste wilt vuren
 45 so rostet al dat ye wrachte
 Dat claer gesichte wardet dar vorclaert
 na hoger wezeliker aert
 in dat stille gebruiken
 och laes dat wy uns keren ute

VII

50 Dar vloyen de riviren clar
 van der fonteynen wyseloes
 de dar af drinct leeft sonder vaer
 unde het is niet dat he vercoes
 Des blivet syn gemuede vry
 55 he heft dar dat verre by
 he en siet nummer ghelike
 och dat is vroude rike

VIII

Dicke is hem van bynnen wale
 de dus der mynne weghe gheet
 60 went he horet de vorborghene tale
 dar men al in een vorsteet
 God gheve uns dar to komenne spoet
 want syn biwesen is vroude grot
 het doet dar (!) herte in mynnen ontsynken
 65 och ho salich is den (*in margine* : des) denken

sed dum spiritum in tuam abducis solitudinem,
 iam omnis conquiescit actio,
 et in hac tranquilla ac silenti fruitione
 dilucidus illustratur obtutus,
 idque secundum praecelsam essentiae naturam.
 Heu quod unquam inde foras vertimur.

Illic nimirum fontis modinescij perspicui
 manant rivi,
 ex quibus quisquis potat, absque tædio vel formidine vivit.
 Nec est id quod ipse elegerat,
 unde animus eius prorsus liber manet.
 Olim remota, facta sunt illi proxima:
 nec quicquam cernitur illi simile,
 quod quidem abundantissimum efficit gaudium.

Sæpius optime intus habet,
 qui hoc pacto Amoris calcat itinera.
 Etenim arcana audit verba,
 ubi omnia intelliguntur in uno:
 quo nos DEUS faciat citius pertingere:
 siquidem illius præsens fruitio ingentem adfert lætitiã,
 ipsumque cor Amore liquescere ac diffluere facit.
 O quam salutiferum et iucundum est, illius meminisse.

D. Een oude Duitse vertaling

Voor wij van deze liederen afscheid nemen, wil ik toch nog de aandacht vestigen op een interessant boekje van Nik. Casseder († 31 dec. 1823)²³, die van zijn isolement als pastoor te Eltmann in Frankenland (tussen Bamberg en Schweinfurt) een goed gebruik heeft gemaakt door enkele waardevolle vertalingen te geven van geestelijke en mystieke schrijvers. Zo bezorgde hij in Bamberg [1819-1820] de werken van Macarius Magnes in het Duits (naar de uitgave van J.G. Pritius in 1698)²⁴. Ook een Tauler werd door hem bezorgd [Luzern 1824], bewerkt naar hss. en naar de beste uitgaven; vooraf verscheen afzonderlijk de *Nachfolgung des armen Lebens Christi* [Frankfurt a.M. 1821] en de *Medulla animæ* met Taulers brieven (naar de uitgave van L. Surius) en met een tiental brieven van Jan van 't Kruis [Frankfurt a.M. 1822]²⁵. Verder vertaalde Casseder ook zeven werkjes van Bonaventura, die posthuum in 1824 te Frankfurt verschenen²⁶, evenals het volgende werkje, waarvan de inleiding menige bijzonderheid bevat die de Nederlander zeker zal interesseren: «Selbstgespräche des Gerlach Petri, der zweite Kempis genannt. Das Büchlein Albert's des Groszen, wie man Gott anhangen soll. Des Eremiten Blacherna dreihundert fünf und sechzig Fragen vom Freunde und dem Geliebten. Drei Büchlein, das innere Leben betreffend. Nebst zwei geistlichen Liedern des Johannes Rusbroch. Uebersetzt und bearbeitet von Nikolaus Casseder, Pfarrer zu Eltmann in Franken. Frankfurt am Main Verlag der Hermannschen Buchhandlung 1824»²⁷. Deze lange titel geeft ons een goed overzicht van de inhoud:

1. Het *Soliloquium* van Gerlach Peters. Casseder beweert dat het *Soliloquium* verscheen «zuerst in niederdeutscher Sprache zu Herzogenbusch met Genehmigung der geistlichen Behörde im Jahre 1597» (p. VIII). Volgens J.J. Mak²⁸ is de oudste bekende druk thans te Utrecht uit 1580; deze beleefde acht herdrukken waarvan 's-Hertogenbosch 1613 chronologisch vooraan komt; wellicht moet deze acht dus op grond van de gegevens van Casseder

(23) C.G. KAYSER, *Index locupletissimus librorum qui inde ab anno MDCCCL usque ad annum MDCCCXXXII in Germania et in terris confinibus prodierunt. Vollständiges Bücher-Lexicon...* 1 (Leipzig 1834) 420 b.

(24) KAYSER *o.c.* 4, 16a.

(25) *Ib.* 5, 405a.

(26) *Ib.* 1, 312a

(27) Een exemplaar bevindt zich in KB te Den Haag en in het Schottenklooster te Wenen.

(28) J.J. MAK, *De Dietsche vertaling van Gerlach Peters' Soliloquium*. (Diss. Utrecht 1936) p. 78 nr 66.

in negen verbeterd worden. Casseder gebruikt als legger voor zijn vertaling de Latijnse editie welke Franz Blanchard, abt van de reguliere kanunniken van S. G enevi ve te Parijs, in 1659 aldaar liet vervaardigen (verg. Mak 77 nr 61). Deze legger was ook gebruikt voor de Franse vertaling van 1667, die waarschijnlijk in 1669 werd herdrukt en die niet door Mak p. 78 nr 67 genoemd wordt maar wel juist weer door Casseder (p. XI). Hij heeft zich verder niet alleen met een vertaling vergenoegd; zijn belangstelling en bewondering voor Gerlach Peters dreef er hem toe ook, als inleiding, enkele beschouwingen aan dezès leven te wijden, gesteund op het *Chronicon Windeshemense*, de beste en om zo te zeggen de enige bron die ook ons thans nog ten dienste staat.

2. Met het boekje van Albertus Magnus is *De adh erendo deo* bedoeld, dat tegenwoordig aan Johannes von Kastl²⁹ wordt toegeschreven. Casseder beweert hiervoor een Antwerpse druk van 1507 gebruikt te hebben. Dat zal wel een vergissing zijn; indien de *datum* juist is moet de volgende Straatsburgse postinkunabel gebruikt zijn: «GVILHERMVS EPISCOPUS // Parisiensis De collationibus // & pluralitate ecclesiasti- // corum benefi- // ciorum. /// Albertus magnus De adh er do soli deo. /// Sanctus Bonaventura ad fratres men//dicantes/quaes esse debent erga pr e//latos & ecclesiarum rectores. [A⁸ B⁴ C⁴ D⁸ E-G⁴ H⁶] *Colophon* (H6^r): Proderunt hęc foeliciter ... ex officina Ioannis Knoblochii. Anno salutis nostre. M.D.vij. kal n. Iulias»³⁰. Deze uitgave bevat inderdaad ook de brief [Straatsburg, 31 mei 1507] van de bekende pedagoog en humanist en trouwe vriend van Erasmus, Jacob Wimpheling [† 1528] aan Johann Eck en Jacob Sturm, die godgeleerdheid doceerden aan het gymnasium te Freiburg.

3. «Des Eremiten Blacherna... Fragen vom Freunde und dem Geliebten» is op het eerste gezicht niet helemaal duidelijk. Dit bleek de terecht biezonder geprezen parel *Llibro d'Amic e Amat* te zijn, die bevat zit in het schrijn van de utopistische roman *Blanquerna* [1283-1285] van de Spanjaard Raymundus Lullus [° 1235?-†1316]³¹.

(29) M. GRABMANN, *Der Benediktinermystiker Johannes von Kastl, der Verfasser des B uchleins De adhaerendo Deo*, in *Theologische Quartalschrift* 101 (T bingen 1920) 186 volg. *Id.*, *Mittelalterliches Geistesleben I* (M nchen 1926) 489 volg.

(30) In: *British Museum. General catalogue of printed books* wordt deze inkunabel slechts onvolledig beschreven (2, 733). Mijn gegevens dank ik aan George D. Painter, Assistant Keeper.

(31) *Dictionnaire de Th ologie catholique* 9 (1926) 1091. — Een goede

4. Over de liederen (p. 316 volg.) die het onderwerp van onze bijdrage vormen, laten wij Casseder (p. XIV) zelf aan het woord in zijn voorrede: «Schlieszlich, die zwei Lieder des gottseligen Rusbroch betreffend, wollte ich selbe, da sie die einzigen sind, die wir von ihm besitzen(!), noch beifügen als eine freundliche Zuthat; ich habe selbe in ein Sylbenmaas zu bringen gesucht der Deutlichkeit wegen. Giebt Gott Gesundheit und Leben, so wird sich in Kurzen Gelegenheit darbieuten, in einer Bearbeitung seiner Schriften über diesen Herrlichen das Gebührende umständlicher zu sagen.» Zijn vertaling is bij mijn weten de eerste, gemaakt ten laatste in 1822³², lang vóór J.F. Willems, J. van Vloten, J.M. Schrant, David, A. von Arnswaldt en Delprat een vernieuwde aandacht op Ruusbroec hadden gevestigd. Zij kan uitstekend geslaagd heten vooral het eerste lied dan. Om haar historische en intrinsieke waarde moge ze hier volgen:

ZWEI GEISTLICHE GESÄNGE DES EHRWÜRDIGEN
JOHANNES RUSBROCH.

ERSTER GESANG.

*Ich habe wolh Ursach' genug mich zu freuen
Der ewigen Liebe, die mir ist geworden.
Ihr könnt es nicht fassen, ihr kinder der Lüste,
Ihr kennet die göttliche Fröblichkeit nicht.*

*Und würd' ich entdecken den inneren Jubel,
Ihr würdet mich rauben die selige Wonne;
So will ich denn schweigen, und innen es bergen,
Ihr sollt mir nicht nehmen den himmlischen Schatz.*

*Ich habe die selige Ewigkeit funden!
Ich hab' sie gefunden im innersten Grunde.
Des freut sich mein Geist, und est jubelt die Seele,
Bestegt ist die Erde, verschwunden die Zeit!*

Engelse vertaling is BLANQUERNA, *A Thirteenth Century Romance. Translated from the Catalan of Ramón Lull by E. Allison Peers.* Londen z.j. [1925]. De Duitsers beschikken over een recente vertaling (Olten 1948) door Ludwig Klaiber.

(32) De inleiding van Casseder werd afgesloten «im Herbstmonate 1822».

*Unendlicher Lohn für so ärmliche Werke!
 Ruft innen die Seele in süszer Entzückung,
 Die Zeit hat die Ewigkeit nun sich erkaufet!
 Wie Wunderbar bist Du, unendliches Gut!*

*Doch nimmermehr wirst du die Wahrheit erkennen,
 Lebst auszen nur du in der Sinnlichkeit Fessel;
 Von innen urständet das klare Erkennen,
 Von innen das Licht, so die Finsternisz bricht.*

*So kebre denn einwärts, und lebe im Grunde,
 Steig über die Sinne, hier lebet das Leben.
 O selig der Geist, der dahin ist gekommen,
 Ihm gleichet wohl keiner, wer immer er sey.*

*Auch ich war einst Slave der sündlichen Thorheit,
 Lag übel gefangen in schimpflichen Banden,
 Ich fühlte — doch ohne Errettung — die Bürde,
 Die Schwer auf dem sündigen Nacken mir lag.*

*Nun sind sie zerbrochen die schmählichen Bande,
 Nun ist es gestillet das klagende Sehnen,
 Bin frei von der Welt und dem trügenden Zauber,
 Wie bin ich so reich, so erhaben, so frei!*

*Drum will ich die heilige Stille wohl pflegen,
 Will feiern den heiligen Sabbath des Herzens,
 Will meiden die blinden und thörichten Menschen,
 Des kindischen Wahnes verführenden Lärm.*

*Aus Gott ist mein Ursprung, in Ihm will ich bleiben,
 Dort ist meine Heimath, mein ewiges Leben,
 Der Gütige, Der Sich uns Selbst hat gegeben,
 Ist Liebe und Licht, und mein einziges Ziel.*

*O glaubet mir kinder, dies innere Leben
 Ist einzig das freie, das selige Leben;
 Es läszt sich nicht schreiben, ihr müszt es erfahren,
 Sonst kennt ihr die göttliche Fröblichkeit nicht.*

ZWEITER GESANG.

*Kennst du die Wahrheit, und kannst innen bleiben,
 Trübt Furcht dich nicht, noch lockt dich fremde Liebe,
 Dann bist du frei, bist ledig alles Kummers,
 Genieszest Gott in übersel'ger Freude.
 Gelungen ist es mir, die Liebe hat's befohlen,
 Durchdrungen hab' ich allen äuszern Tand,
 Das Herz ist frei, entbunden aller Täuschung!
 Drum preis ich hoch die Wirkungen der Liebe,
 Sie war die Retterin aus aller Noth,
 Gelöst hat sie das Herz von fremden Banden,
 Zerschmelzet hat ihr Sonnenblick das Herz!
 O Kinder! sollte solcher Weg uns reuen,
 Der solche Seligkeit uns finden läßt?
 O ew'ger Gott! Du Lenker aller Herzen,
 Führst Du den Geist in Deine Stille ein,
 Dann ruhet alles eigne Thun und Wirken,
 Dann wirkest Du, es strahlt Dein Licht der Seele,
 Sie wird Dein makellooses Ebenbild.
 Ach! dasz wir uns doch nimmer von Dir kehrten,
 O unermeszner Brunn der Seligkeit!
 Aus dem so klare, süsße Bächlein fliesen,
 Die überströmen in die Ewigkeit,
 Wo Furcht und Tod auf immer sind verschwunden;
 Nichts ist mehr da, was wir uns selbst gewählt,
 Nur Gott ist da im freigewordnen Herzen.
 Das Ferne einst ist nahe uns geworden,
 Tief unter uns steht alle Zeitlichkeit,
 Und hoher Jubel tönt im freien Geiste.
 Wer so den Pfad der hohen Liebe wandelt,
 Und innen bleibt mit diesem Gott der Liebe,
 Der trägt den Himmel in der freien Brust;
 Hier höret er geheime Worte sprechen,
 Und E i n e r ist, Der alle sie erklärt.
 Hilf uns, o Gott! dasz wir dahin gelangen!
 Bist Du in uns, und leben wir in Dir,
 Da musz das Herz in Lieb' und Freude schmelzen,
 Denn süsz ist's schon, zu hoffen den Genuss.*

E. *Bijlage: het begin van het anonieme traktaat uit
hs. Berlijn 4° 1398.*

Est autem eterna dei cognitio ipse deus eternaliter se in seipso cognoscens et in cognitione amans et in amante cognitione sui ipsius omnia cognoscens et amans et amante cognitione in esse deducens et gubernans et supportans.

NATURA semper trahit inferius semper retro trahit et semper abstrahit et non unit deo nec colligit sed spergit ample et dispergit Econtra gratia semper querit honorem dei Item semper cogit amare deum et monstrat ad precepta nec facit nos extra nos proprie quiescere vel quietem querere inordinate in aliqua creatura nec in nobisipsis umquam permittit nos possidere fruentem quietem et nec querit immobilitatem nec otium nam amor semper vult operari semper enim incitat et monet opera et ordinem ad servicium dei intus et extra propter naturalia anime ¶ Omnes qui volunt deum possidere in seipsis ociose antequam active infusione dei fruantur sunt decepti sive in modo sive super modum fuerit non amant deum nisi secundum modum nature propter seipsos qui super modum se vertunt sine modo semper ¶ Deus finaliter et finale et supremum debet esse obiectum intentionis nostre ut omnia opera nostra faciamus ad suum honorem et desiderio illius honoris et glorificationis nullum opus vel rem propo(f.237)nemus et sivi amor et honor omnibus preponderet etiam saluti proprie et victricem manum semper habeat in operibus nostris et ex hoc augmentum nobis magnum sit Sit amor continue debet crescere et precedere et omnia opera eius debent eum sequi per nostrum intellectum et rationem ad honorem dei in moralibus virtutibus et in consideracione interna et externa ordinate et sapienter ¶ Ex preposita et deliberata intencione ad deum omnem thesaurum nostrum deinceps conservabimus nam ex ea et tali preposita intencione scaturit una finalis cogitacio et memoria dei et omnium bonorum ¶ Oportet hominem semper agere penitentiam usque ad finem vite sue et castigare corpus semper et semper in aliquo pati quia non est aliquis sine tribulacione et quando voluntarie patitur fit meritoria ab involuntaria fit omnis accidia et pigricia et pervisio a deo ¶ Sobrietas dat sanitatem corporis Secundo monet nostrum desiderium ad servicium dei tertio facit esuriem bonam spiritualiter et corporaliter Quanto enim homo sanus et sobrius tanto sibi melius sapiunt omnia que sibi necessaria sunt ad honorem dei Sed satiati spiritualiter vel corporaliter decipiuntur tam in anima quam in corpore et informantur nec possunt sanari nisi esuriant corporaliter vel spiritualiter ¶ Vertimus cor in deum non

secundum nostram utilitatem delectando secundum saporem propter nosipsum ad commodum nostrum habendum de deo sed omnia debemus reportare in ipsum sine medio et semper levare cor in gratiarum actione et laude et cum multiplici dignificatione et devocione et virtutem exerceamus propter virtutem et secundum virtutem debemus uti omnibus donis et reportare virtutem et dona ad earum originem summam trinitatem ¶ Nam sicut fons plenus nescit se in se continere sine efflexu largo sic nec voluntas dei secundum trinitatem ¶ Qui deo non est convictus et ratione ad deum ordinatus habitualiter vel active super omnes res ipse est inordinatus et iniustus in omnibus rebus pertinentibus ad deum Nam deus omnia a superiori ad inferius in se conclusit et omnia coniunxit et precipue per caritatem Ad quid caritas est vel divicie spirituales si non effluant ¶ Ad vivendum (f. 358) cor nostrum deo oportet nos continue magis abnegare nos ipsos et omne terrenum commodum a nobis quantum possumus abscondere et carere illis continue magis et magis Si deus debet nobis sapere et precipue abnegare ornatum seculi et multipliciter eius ut deo monstremus indepictum cor liber nos ad ipsum convertendo quando nos volumus nos introvertere ipsum orando per plenam confidentiam et seriosa exercicia et apercionem ut de toto corde sumus sibi toti et uniti ¶ Nam cor est sicut secreta oculata intrinseca celestis ornata camera vel aperta spaciosa et pretiosa aula regis superni qui in eo habitabit super omnem suam superlectilem et ornatum et super omnem comunienem populi vult solus habere cor sic quod ipse solus in ipso regnet et nullus alius in eo proprietatem habeat si debeat sibi uniri Nam nullus fit devotus nisi deo totum suum cor detegat et uniat per obedienciam consequentem nam in obediencia omnis unio et unicio perficitur ¶ Uniones invenio que serviunt secundum altioem et alciorem gradum continue essentiali unioni que sunt fere omnes spirituales uniones infra predictam essentialem unionem se tenentes ¶ Prima est preelectio dei super omnia ¶ Secunda consciencia pura libera in conspectum dei sine accusatione peccati mortalis ¶ Tertia liberum prepositum interius semper ad conservandum mandata dei et ecclesie secundum vinculum caritatis observande cum quolibet homine ¶ Quarto remove omnem amorem et conversationem propinquam quam utuntur cum exteriori inclinacione et quam sequuntur secundum delectacionem nostram et inclinacionem sanguinis Sic similiter ad comoda que non habent merum respectum ad honorem dei Johannis Omne quod natum est ex deo vincit mundum qui est eis crux ¶ Cui totus mundus non displicet et tediatur de eo et qui non habet vorlangen in se dubito si deo placeat et credo quod non ¶ Omne dampnum et impedi-

mentum ex eo fit quod impedimus gratiam dei in nobis in quantum cognoscimus nec eam funditus sequimus usque in suam originem multipliatur occultis proprietatibus intus retenti...

ZUSAMMENFASSUNG

Von den beiden (wohl fälschlich) dem brabantischen Mystiker Ruusbroec zugeschriebenen Liedern war bisher nur die lateinische Übersetzung des Surius bekannt. Der vor kurzem aufgefundene mittelniederländische Originaltext wird hier nach der Hs. Berlin, Staatsbibl. (heute Marburg/Lahn, Westd. Bibl.) Germ. 4° 1398 herausgegeben. Dieses im Jahre 1448 im St. Meinulphkloster in Böddecke (Rheinland, östlich von Krefeld) geschriebene Manuskript lässt sich dem Inhalt nach am besten als Dokumentsammlung betreffs der von Gerson erhobenen Streitfrage über Ruusbroecs Rechtgläubigkeit charakterisieren. A. Combes (*Essai sur la critique de Ruysbroeck par Gerson*) hat diese Hs. leider nicht benutzt. Sie enthält ausserdem ein anonymes, aus dem mittelniederländischen übersetztes mystisches Traktat, dessen Anfang wir als *Beilage E* abdrucken.

HET ABEL SPEL VAN ESMOREIT

Proeve van een vertaling

DOOR

Jef NOTERMANS
lid van de Maatschappij

De eerste geleerde die ons abel spel Esmoreit op het internationaal forum bracht, was C.P. SERRURE en wel door zijn vertaling « Le noble Jeu d'Esmorée, Fils du Roi de Sicile »¹.

Terecht heeft dr. P. Leendertz Jr.² opgemerkt, dat men deze Franse vertaling nu niet meer voor z'n genoegen leest.

In 1924 leidde onze thans 80-jarige Adriaan J. Barnouw (destijds Queen Wilhelmina Professor in Columbia University) een Engelse vertaling in. Deze emanerde van *Harry Morgan Ayres*, hoogleraar aan dezelfde Amerikaanse universiteit³. Barnouw prijst de translatering: « Mr. Ayres has been faithful to the original. Still there is nothing slavish in his rendering, for one who is not a poet himself could not have carried over into another language so much of the poetical flavor of the old Dutch verse »⁴.

Het proefschrift van Franck G. VAN DER RIET, verdedigd aan de Sorbonne van Parijs, behandelt « Le Jeu d'Esmoreit, fils du roi de Sicile » en geeft een gedeeltelijke vertaling⁵.

Nadat dr. Constant GODELAINE in het Brussels dagblad *De Standaard*, 13 mei 1939, gewezen had op het gevoelsmotief in Esmoreit, gaf hij in 1942 van dit abel spel « des fragments des plus belles scènes »⁶.

Aansluitend op de editie in de « Klassieken » uitgegeven in opdracht van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden⁷, moge hier een proeve van vertaling volgen in heden-

(1) Drame flamand du XIIIe siècle.

Messenger des Sciences et des Arts, de la Belgique, ou Nouvelles archives historiques, littéraires et scientifiques, III, 1835, pp. 14-40.

(2) Middelnederlandsche Dramatische Poëzie, Leiden, blz. LXXI en LXXII.

(3) An ingenious play of Esmoreit, the King's son of Sicily. — M. NIJHOFF The Hague, XXXI + 58 pp.

(4) *o.c.*, p. XXXI.

(5) Le Théâtre profane sérieux en langue flamande au Moyen-Age. — La Haye, Martinus Nijhoff, 1936, pp. 20-37.

(6) Esmoreit, un « abel spel » du XIVe siècle — Bruxelles 1942, ingeleid door Fr. Closset, 89 pp.

(7) Een abel spel van Esmoreit. Ingeleid en van aantekeningen voorzien door Jef Notermans. — N.V. Uitg. W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle, 1955, 68 blz.

daags Nederlands. Ik heb mij zoveel mogelijk trouw aan de tekst gehouden en getracht, zonder opsmuk of gezochte fraaiigheid, het karakter van het toneelstuk en de geest van de middeleeuwen te bewaren. Dat mij dit niet altijd gelukt is, wil ik graag erkennen. Op- en aanmerkingen zullen in dank en deemoed aanvaard worden.

Proloog

God de Zoon, die wilde geboren worden uit de Maagd Maria, omdat Hij zijn verlossingswerk wou volvoeren ten aanzien van de mens die had gezondigd, nadat Hij hem uit klei geboetseerd had; deze Jezus verkoos naakt aan het kruishout te sterven in waarachtige trouw.

Ik verzoek U thans, dames en heren, het stilzwijgen in acht te nemen en te luisteren.

Weleer leefde er eens een koning, die resideerde op Sicilië. Zijn gemalin schonk hem een stamhouder.

Aan het hof was een schurk verbonden, de zoon van 's konings broer. Robbrecht zou — volgens geldend recht — het koninkrijk geërfd hebben, indien de vorst kinderloos was gestorven.

Doch daar kwam een kind ter wereld, een kroonprins. Robbrecht was zeer vergramd; haat en nijd vervulden zijn gemoed.

Over enkele ogenblikken krijgt ge taferelen voor ogen, waarin de lotgevallen van de prins worden afgeschilderd. Hoe Robbrecht hem veel leed berokkende en hem aan een Saraceen van de hand deed. Hoe hij niet alleen het kind maar ook de moeder in een ellendige toestand bracht, zodat ze sinds dat rampzalig ogenblik een twintigtal jaren in de kerker doorbracht. Nooit gleed zon of maan tot in haar cel.

Zwijgt thans en geeft acht op het spel dat aanvangt.

*
* *

EERSTE TONEEL

Op Sicilië, ergens in het paleis.

ROBBRECHT:

Wee mij! Wat 'n ramp voor mij, dat er een kroonprins, neef Esmoreit geboren is! Ik was er heilig van overtuigd troonopvolger te worden, indien mijn oom gestorven was. Thans echter is hem een zoon geboren. O, die oude schurk!

Ach Sicilië, prachtig landschap, bosrijk gebied, edel koninkrijk! Voortaan zal ik verstoken zijn van uw uitgestrekte woud en van heel de erfenis. Zozeer ga ik daaronder gebukt, dat ik vrees voor mijn leven.

Maar zowaar als er een God leeft, die mij geschapen heeft, dag en nacht zal ik mijn geest pijnigen om te vinden, hoe ik het koningskind ten verderve kan voeren. Ik zal het de verstikkingsdood doen sterven of het verdrinken. Al zou ik er zelf ongemak van ondervinden, ik zal er aldoor over piekeren. Eens zal ik ondanks alles over Sicilië, het hoge bergland, regeren.

Ook zal ik mijn vernuft snerpen om de koningin ten val te brengen, opdat ze nooit meer de echtelijke sponde met de vorst zal delen. Op die wijze zal mij het koninkrijk beschoren zijn, bijaldien ik deze dingen ten uitvoer kan brengen.

TWEEDE TONEEL

Op Damast, in het paleis.

MEESTER PLATUS:

Waar bevindt ge u, hooggeboren vorst, machtige heer van Damast? Ik ben zeer bedroefd over dingen, die ik heb gezien.

DE SULTAN:

Meester Platus, wat is er aan de hand, dat ge zo terneergeslagen zijt?

MEESTER PLATUS:

In de afgelopen nacht bevond ik mij circa 12 uur ginds op het veld, heer koning. Aan de constellatie van de sterren en de planeten van het firmament heb ik gezien, dat er in het christenrijk een kind van hoge adel ter wereld gekomen is. Dat zal u om het leven brengen door middel van een zwaard. Uw dochter zal zijn gemalin worden en het christengeloof omhelzen.

DE SULTAN:

Meester, vertel mij nu, wanneer het kind geboren is.

MEESTER PLATUS:

Sire, in de afgelopen nacht is het knaapje geboren. Zijn vader is koning van het christenrijk Sicilië.

DE SULTAN:

Meester, leg me uit, of dit alles zal moeten gebeuren.

MEESTER PLATUS:

Inderdaad, heer koning, zowaar als er een Apoliyn bestaat, tenzij een grote macht deze dingen verhinderen kan. Wilt ge evenwel met beleid te werk gaan, dan zal ik u een raad geven, hoe en op welke wijze gij in uw vorstelijke staat kunt blijven. Een scherpzinnig advies zou in deze aangelegenheid alleszins op zijn plaats zijn.

DE SULTAN:

Ai! nu ben ik geschandvlekt. Ik ben totaal overstuurd door Uw mededeling, zodat ik geen oplossing zie. Gij echter hebt zo'n scherp verstand, meester Platus, geliefde vriend. Jarenlang zijt gij mijn trouwe dienaar geweest en hebt me zo vaak wijze raad gegeven, dat ik er steeds eer mee heb ingelegd. Ik verzoek U, goede en getrouwe meester, dat ge mij instantelijk raad schaft, zodat ik niet van de troon word gestoten en door de christenprins word belaagd, die mij naar het leven staat en waarover ge mij alle bijzonderheden hebt verteld.

MEESTER PLATUS:

Welaan, heer koning, luister naar mij. Edele, hooggeboren held, stel een grote geldsom tot mijn beschikking. Zonder talmen zal ik mij te paard naar Sicilië begeven. Door mijn kunstgrepen zal ik de prins in mijn macht krijgen. Ik smeek Mohammed mij goedgunstig te zijn, opdat ik het kind in handen krijg. Niet eerder wil ik terugkeren, voor ik het aan u kan overreiken.

Stel derhalve zilver en goud tot mijn beschikking. Of ik zal het schaken, óf het voor geld kopen, óf op een listige manier mij ervan meester maken. Zo heb ik het mij voorgesteld: het kind zal uw eigendom zijn. Als goed heiden wordt hij opgevoed. We zullen hem in onze religie grootbrengen. Op die wijze blijft uw eer onaangetast. Hij zal in de waan verkeren, dat u zijn vader bent. Optimistisch wil ik mij thans zonder dralen van mijn taak kwijten.

DE SULTAN:

Meester Platus, dit is een goed advies. Reis snel af. Ik wil niet dat ge op geld kijkt. Neem net zoveel als u goeddunkt. Als ge mij maar de knaap bezorgt, speelt goud geen rol. Ik brand van verlangen, het kind in ogenschouw te nemen.

MEESTER PLATUS:

Heer koning, zowaar ik leef, daar zal ik me dag en nacht voor uitsloven.

DERDE TONEEL

In het bos op Sicilië.

ROBBRECHT:

Zo is dan na lang uitkijken mijn opzet gelukt en is mijn verlangen werkelijkheid geworden. Nu heb ik dan het kind in mijn macht, waar mijn oom, die oude grijsaard, en de moeder zo dol op zijn en waarvan ze zo hoog opgeven, dat ze nooit schoner kind aanschouwden. Die vreugde zal ik hun ontnemen, want ik heb er maar verdriet van. Jij, Esmoreit, moet vervloekt zijn. Zo ook je moeder die je het aanzijn heeft geschonken. Sinds dat ogenblik heb ik dag noch nacht vreugde beleefd. Al zouden je ouders het verstand verliezen, jouw leven is geen cent meer waard. Ik zal je in een put laten verdrinken, of een verschrikkelijke dood doen sterven.

MEESTER PLATUS:

O, vriend, dat zou zeer betreuenswaard zijn. Het schijnt me zo'n mooi kind toe. Ge lijkt wel van uw verstand beroofd, dat ge deze jonggeborene wilt vermoorden. Aan heel uw uiterlijk kan ik merken, dat ge vreselijk vertoornd zijt op dit wezentje. Ik verzoek u, mij uw toestand uit te leggen. Om welke reden zijt gij zo vergramd op dat wicht?

ROBBRECHT:

Vriend, toen het geboren werd kreeg ik in mijn slaap een vizioen. Daarin werd mij onthuld, dat het mij van het leven zou beroven. Daarover ben ik aldoor bekommerd. Sedertdien ken ik rust noch duur. Onafgebroken heb ik op de loer gelegen en tenslotte het kind geschaakt tijdens de afwezigheid van zijn moeder.

Thans ben ik voornemens het uit de weg te ruimen, eer hij de dans ontspringt.

MEESTER PLATUS:

Vriend, als ge naar mij wilt luisteren — ik heb een betere raad. Vertel mij: waar is hij geboren? Terwille van Apollo verzoek ik u dit. Al is hij van nog zo hoge afkomst, ik wil hem onverwijld kopen en meenemen naar mijn land. In Turkije ligt de stad Baldarijs, daar zal ik hem heenvoeren.

ROBBRECHT:

Vriend, indien ge de knaap wilt kopen, zal ik u onthullen, wie zijn ouders zijn. De vader is koning van Sicilië, een hooggeboren held. Zijn moeder is een dochter van de vorst van Hongarije.

MEESTER PLATUS:

Vriend, als hij van dergelijke hoge geboorte is, valt het kind alleszins in mijn smaak. Met uw goedvinden zal ik 't kopen. Zeg op, voor hoeveel staat ge 't mij af?

ROBBRECHT:

Vriend, voor duizend pond goud is het uw eigendom.

MEESTER PLATUS:

Accoord. Ziehier het geld. Geef mij de knaap. Maar vertel mij nog één ding: hoe heet hij?

ROBBRECHT:

De jonge prins heet Esmoreit. Zo wordt hij genoemd.

MEESTER PLATUS:

Van nu af aan zal hij steeds heiden zijn. Wees daar zeker van. Moge Mohammed mij behoeden. Ik vertrek met mijn buit.

ROBBRECHT:

Werkelijk, nu is er een pak van mijn hart. Wat al zorgen heb ik uitgestaan! Voortaan is hij ten eeuwigen dage in het land der heidenen, aan ieder oog onttrokken. Immers de stad Baldarijs is in Turkije gelegen, een land ver hier vandaan.

Moge God zich van hem afkeren! Hoezeer had deze kroonprins mij uit mijn evenwicht gebracht!

Thans wil ik naar het hof terugkeren en deze schat veilig opbergen. 't Is allemaal zuiver goud. Zelfs indien ik het rijk niet zou erven, ben ik voortaan binnen en kan ik staat en stand voeren met het geld dat ik gekregen heb. Alles is naar wens verlopen. Van de troonopvolging weet ik mij verzekerd.

VIERDE TONEEL

Op Damast in het paleis.

MEESTER PLATUS:

Waar zijt gij, hooggeboren held, machtig vorst van Damascus? Komt en aanschouwt het kind dat van adellijke afkomst is.

DE EMIR:

Nooit heb ik mij zo welgemoed gevoeld als nu tengevolge van dit bijzonder geschenk. Ik zal hem laten opvoeden alsof het mijn zoon was. Mijn dochter zal ik hem toevertrouwen.

MEESTER PLATUS:

Welaan, heer koning, u moet voor uw dochter volstrekt verborgen houden wie zijn ouders zijn. Niets zult ge haar daaromtrent onthullen. Immers daar zou voor u, vroeg of laat, narigheid uit kunnen voortvloeien: de vrouwelijke natuur is nu eenmaal wankelmoedig. Zoudt ge haar vertellen over zijn vorstelijke afstamming en zou Venus dan in haar de liefdevonk doen ontbranden, zodat zij zich verliefde in de jongeling, gewis zij zou hem mededelen, op welke wijze hij hierheen gebracht was. Het liefdevuur zou in haar ontvlammen, heer koning, wanneer hij tot wasdom was gekomen. Ik raad u dringend aan, tenminste te voorkomen, niets anders te zeggen dan dat hij een vondeling is. Des te minder zal haar aan hem gelegen zijn.

DE EMIR:

Platus, Platus, bij Tervogan, wat ge adviseert is goed. Voor altijd zal dit mijn dochter verborgen blijven. Dusdoende zal ik onbekommerd leven.

Mijn dochter Damiët, waar zijt ge? Kom eens zo gauw mogelijk. Bij Mohammed! Ik moet u iets vertellen.

DAMIËT:

Gaarne tot uw dienst, heer vader. Wat verlangt ge van mij?

DE EMIR:

Bij mijn God, Damiët, kijk eens naar dit lieve uiterlijk. Dit kind is een vondeling. 't Is een geschenk van Mohammed. Terwijl ik in de luthof wandelde, hoorde ik hem schreien. Toen heb ik hem ontdekt en wel onder een ceder.

Damiët, let op hem en verzorg hem alsof het een jongere broer was. Je zult voor deze kleine Esmoreit zorgen als 'n moeder en zuster.

DAMIËT:

Bij Tervogan, heer vader, nooit heb ik schoner kind gezien. Zowel Mohammed die ons dit heeft gezonden als Apolijn wil ik dank zeggen. Volgaarne zal ik hem moederlijke en zusterlijke genegenheid toedragen.

O buitengewone gestalte, je bent het schoonste schepseltje, dat ik ooit met mijn ogen aanschouwde!

Terecht kan ik Mohammed dank betuigen, dat ik een broertje rijk ben. Gaarne wil ik mij als een moeder en zuster aan hem wijden.

O, Esmoreit, beeld van een kind, ik sta er zeer verwonderd over, dat je zomaar ontdekt bent als vondeling, door niemand beschermd.

Ik heb de indruk dat je van adel bent. Dat leid ik af uit de kleren die je draagt.

Nu zullen we gaan, lieve kind, Van nu af aan beschouw ik je als mijn broertje.

VIJFDE TONEEL

Op Sicilië in het paleis.

DE CHRISTENKONING

Waar zijt ge Robbrecht, dappere neef?

Ik wil met u spreken. 't Is mij alsof mijn hart breekt tengevolge van groot verdriet in mijn binnenste.

ROBBRECHT:

O mijn oom, hoge vorst, hoe komt ge zo buiten u zelf?

DE KONING

Smart knaagt aan mijn hart, zo erg, dat ik vrees eraan te bezwijken. Ik heb mijn lieve zoon verloren. Esmoreit is verdwenen. O, ik zou niet dieper bedroefd kunnen zijn. Als ik mijn koninkrijk en domeinen verloren had, zou me dat niet aangegrepen hebben, indien ik slechts mijn kind behouden had.

Ach, ach! wat 'n bitter verdriet martelt mijn gemalin en mij. Ik vrees dat zij er het leven bij zal inschieten, of dat ik het niet zal overleven. Mijn gade, de edele vrouwe, is zo in smart gedompeld. Ik geloof liever dood te zijn dan deze marteling te verduren.

ROBBRECHT:

O, edele oom, wijdvermaarde, geef toch niet zo onbeheerst toe aan uw verdriet. Ik weet goed hoe deze zaak zich heeft toege-

dragen. Mijn tante mag nog zoveel misbaar drijven, ze meent daar niets van en lijdt er geenszins onder. Dat is mij al lang bekend. Zij houdt helemaal niet van u, integendeel ze verafschuwt u vanwege uw hoge leeftijd. Vaak heb ik haar zich daarover horen beklagen, terwijl ze onkundig bleef van mijn luisteren.

Ik vrees dat ze u nog eens op geraffineerde wijze van het leven zal beroven. Hoogstwaarschijnlijk zal ze u vergiftigen. Daar houd ik mij van overtuigd.

Zonder dat zij er erg in had, heb ik haar menigmaal horen praten over dit voornemen. Desondanks heb ik er tegenover u nooit over gerept, uitgezonderd vandaag, hier en nu.

Het staat voor mij vast, dat zij het prinsje gedood heeft. Zij hield niet van u vanwege uw grijsgebaard uiterlijk.

Zij heeft andere streken op haar kompas. Ongetwijfeld houdt ze van een jonge ridder.

DE KONING

Bij God, van wie ik het leven ontving, neef Robbrecht, indien ik daar zeker van was, zouden smeken noch schatten haar helpen. Ik zou de misdadige vrouw ter dood doen brengen.

ROBBRECHT:

Oom, dat het waar is, daar durf ik mijn leven voor in de waagschaal stellen. Al jaren lang weet ik, dat ze geen liefde jegens u koestert.

DE KONING

Ach, waaraan heb ik dat verdiend? Terecht mag ik hierover mijn klachten uitstorten. Ik was heilig overtuigd een engel te aanschouwen als ik haar mooie gestalte zag. Is ze dan zo wreedaardig, deze verschrikkelijke vrouw?

Dat wekt mijn verbazing, waarde neef.

Welnu, ga en leid ze voor mij. Ik wil haar in alle geval laten opbiechten.

ROBBRECHT:

Waar zijt ge, hooggeboren vrouwe?

Verschijnt voor de koning,

Edele vrouwe, geeft acht op hem, hij is buiten zichzelf van woede.

DE KONINGIN

O, edele heer en vorst, wie zal ons nu beklagen in het smartelijk verlies dat wij lijden door het verdwijnen van ons kind?

DE KONING

Zwijg! God moge u straffen, afschuwelijke, boosaardige vrouw. Al het verdriet en de smart hebt gij mij berokkend. Daar zult gij de gevolgen van ondervinden. Zojuist heb ik de juiste toedracht van de zaak vernomen. Gij alleen hebt die moord bedreven. Mijn zoon hebt gij de verstikkingsdood doen sterven. Dat zal u stellig het leven kosten. Gij zijt wel de meest gewetenloze vrouw die ooit op aarde geboren werd.

DE KONINGIN

O edele heer, nobele koning, hoe zou zo iets in mijn geest kunnen opkomen, dat ik enige pijn veroorzaakte aan het wezen dat ik zoveel maanden onder 't hart droeg?

DE KONING

Zwijg, slechte vrouw, ge hebt genoeg gezegd. Ik wil geen woord meer horen. In een put zal ik u laten stikken.

Robbrecht, sluit haar op in een cel!

ZESDE TONEEL

In de gevangenis.

DE KONINGIN

O, God, heb medelijden met mij, die zo zwaar gekweld ben door het verlies van mijn kind. Men beschuldigt mij van doodslag op mijn zoontje.

O machtige God, waar alles van afhangt, men heeft U aan het schandhout gespijkerd, zonder dat ge enige schuld hadt. Ootmoedige God, met drie spijkers heeft men U vastgenageld. Barmhartige God, ik smeeek U, dat de waarheid aan het daglicht treedt en mijn onschuld zonneklaar zal blijken.

Hierom vraag ik ook U, hemelse koningin Maria.

O, als ik maar niet mijn verstand verlies! Het zou een wonder zijn, als 't niet gebeurde.

O, God, wie kan toch zijn venijn zo op mij gespoten hebben?

Ach God, Gij zijt de bron van alle recht en waarheid. Verleen mij toch Uw hulp, opdat mijn onschuld duidelijk blijken zal. Ik ben hier immers volkomen onkundig van.

ROBBRECHT:

Het spijt me zeer, mevrouw.

*
* *

ZEVENDE TONEEL

Op Damast, in de lusthof.

PRINS ESMOREIT

O, Tervogan en Apolijn! hoe bestaat het dat mijn zuster, die nobele vrouw, met haar reine, welgevormde lichaam, geen ridder hartstochtelijk liefheeft, noch in heel ons rijk iemand kent die zij tot echtgenoot zou willen hebben?

Bij mijn God Tervogan, zij heeft een edele inborst. Mogelijk is zij in stilte op iemand verliefd, waar mij niets van bekend is. Immers zij koestert geen genegenheid tot welke ridder ter wereld ook. Dat kan ik alleen verklaren, doordat Mohammed haar binnenste zo puur maakt.

Hier in deze lusthof is mijn geliefde zuster gewoon te wandelen. Bij mijn God Apolijn, ik voel er voor om eveneens te genieten van het natuurschoon. 'n Slaperigheid bevangt mij. Ik wil me hier neervlijen en wat uitrusten.

PRINSES DAMIËT:

Och, och, wat een zware last draag ik in mijn hart! Sterke liefde heeft mij in haar macht. Ik moet die echter verhelen. O Apolijn, ik belijd dit en beklag mijn toestand: dat ik zozeer houd van een ridder.

Wat jammer dat niets bekend is omtrent zijn afkomst en geboorte!

De liefde heeft mij stevig in haar macht. Hoe levendig herinner ik mij de dag, waarop ik als voedstermoeder en zorgzuster van Esmoreit werd aangesteld. Nog altijd verkeert hij in de waan, dat hij mijn broer is. Van de eerste stonde af aan heb ik hem liefgehad. Alle gaven van geest en hart bezit hij. Ongetwijfeld is hij van adellijke afkomst. In elk opzicht toont hij zich een ware ridder. Al gaat hij door voor vondeling, een inwendige stem zegt mij, dat hij van hoge afkomst is.

O, uitverkoren Esmoreit, edele, dappere, schoongebouwde held! Achttien jaar zijn voorbij gegaan sinds mijn vader u vond. Al die tijd heb ik u als mijn geliefde beschouwd.

O, uitgelezen, uitmuntende held! Tot mijn laatste snik zal ik dit verdriet in stilte dragen. Ik wil het u niet onthullen. Indien ik het deed, zou mijn vader mij ter dood brengen.

Hoogst verrast is Esmoreit achter het struikgewas ontwaakt en te voorschijn getreden.

ESMOREIT:

O, edele, hooggeprezen jonkvrouw! Wat hoor ik? Ben ik een vondeling? En ik die dacht, dat de sultan mijn vader was en u

mijn bloedeigen zuster!

O, hoe overvalt mij een vlijmende smart! Zowaar als er een God Tervogan bestaat, ik ben wel de meest beklagenswaardige man, die ooit geboren werd! Ach, ach! ben ik slechts een vondeling?! Ik die in de vaste overtuiging leefde van hoge adellijke afkomst te zijn! En nu blijkt, dat men mij slechts opgeraapt heeft.

O, zoetste geliefde, vertel mij al de omstandigheden, waaronder uw vader mij gevonden heeft.

DAMIËT:

O, Esmoreit, onvergelykelijke held, ik ben zeker zo bedroefd als u. Ik wist niet, dat gij zo dichtbij waart, toen ik mijn bedrukt hart luchtte. Neem me niet kwalijk, geliefde, mijn hart was boordevol, zodat ik wel moest spreken.

ESMOREIT:

Nobele jonkvrouw, vertel mij de toedracht der zaken. Steeds heb ik gezegd « mijn zuster ». Thans zal ik dat moeten veranderen. Voortaan zal ik u als een vreemdeling moeten beschouwen. Desondanks zal ik u boven alle vrouwen trouw blijven en uw vriend zijn. Toe, edele jonkvrouw, onthul mij, waar men mij gevonden heeft.

DAMIËT:

In zijn wandelpark heeft mijn vader u ontdekt.

ESMOREIT:

Maar hebt gij dan nooit enige klacht opgevangen van een jonkvrouw over een kind, dat spoorloos was verdwenen?

DAMIËT:

Helaas heb ik daar nooit van horen gewagen.

ESMOREIT:

O, dan ben ik van geringe afkomst. Ofwel ben ik in een verland ter wereld gekomen.

Moge Mohammed mij bijstaan om te achterhalen, wie mij de schande heeft aangedaan, om mij zomaar te vondeling te leggen. Ik zal me geen etmaal rust gunnen, eer ik achterhaald heb, wie mijn vader is, en welk bloed er door mijn aderen stroomt.

DAMIËT:

O, Esmoreit, laat me niet in de steek. Terwille van de vrouwelijke eer smee ik u te blijven. Indien mijn vader kwam te overlijden, zou ik u als mijn gemaal kiezen. Edele held, ik zou met u trouwen. Dan zoudt ge de machtige heerser van Damast zijn.

ESMOREIT:

O, edele prinses, die oneer zal ik u nooit aandoen. Een vondeling tot echtgenoot nemen! Dat mag u nooit overkomen. Uw vader is een hooggeboren vorst. Geen wonder dat ge zelf een schoonheid zijt. Boven allen zal iedere ridder u lof toezwaaien. Ik schaam me diep, dat het mij aldus vergaan is.

DAMIËT:

Esmoreit, houd op met misbaar drijven. Al heeft mijn vader u gevonden, dat zal men u nooit tot verwijt maken. Wij tweeën zullen samen innig gelukkig wezen.

ESMOREIT:

O edele prinses, ik zweer u trouw. Geen enkele vrouw zal mijn tederheid genieten. Voor alles, zo waarlijk als Tervogan bestaat, wil ik weten wie mijn vader en mijn moeder zijn. Liefste, al lang heb ik getoefd; ik moet afscheid nemen.

DAMIËT:

O, ik, ongelukkige! Nu blijf ik alleen achter met mijn verdriet. Wat helpt het een woordenstroom te verspillen? Met veel praten verdient men niets. Al te vaak vloeit uit een woordenvloed narigheid voort. Ik weet dit uit ondervinding, en menig ander is er de dupe van geworden. Had ik het stilzwijgen bewaard, dan zou ik slechts dagen van vreugde met Esmoreit beleefd hebben. Door mijn loslippigheid heb ik Esmoreit van mij verwijderd. Was ik maar met stomheid geslagen geweest, toen ik mijn gemoed luchtte.

ESMOREIT:

Edele jonkvrouw, sta mij toe te vertrekken. Moge Mohammed u behoeden. Vriendelijk verzoek ik u mijn eerbiedige groet aan de sultan, mijn heer, over te brengen. Niet eerder zal ik terugkeren dan op het tijdstip, waarop ik mijn familie gevonden heb, alsook de persoon die mij te vondeling heeft gelegd.

DAMIËT:

O, schone jongeling Esmoreit, ik smeeek u ootmoedig om bij mij terug te komen, zodra ge klaarheid hebt gekregen in uw onderzoek.

ESMOREIT:

Geëerde jonkvrouw, daar zal ik volgaarne gevolg aan geven. Zo waar er een god Tervogan is, ik kom weer bij u, zodra ik de waarheid achterhaald heb.

DAMIËT:

O, Esmoreit, neem deze sjaal mee. Daarin had men u gewikkeld toen ge gevonden zijt. Drapeer hem om uw hoofd en blijf hem overal dragen. Wellicht zal iemand u daaraan herkennen. Blijf aan mij denken, geliefde, want met zorg in 't hart zie ik u vertrekken.

ACHTSTE TONEEL

Bij de gevangenis op Sicilië

ESMOREIT:

De goede god moge thans troost en opbeuring brengen. O, Mohammed en Apolijn, Mahoen en Tervogan, mocht ik de wapens en blazoenen, op deze hoofddoek geborduurd de mijne noemen. Dan zou ik stellig van hoge adel zijn. Naar mijn gevoel ben ik dat. Waarom was ik anders in zo'n sjaal gewikkeld? Nooit zal ik een vreugdige dag beleven, vooraleer ik mijn afstamming heb ontdekt.

Ach, dat ik toch mijn ouders mocht vinden, hoe licht van hart zou ik dan worden! En als bovendien kwam vast te staan, dat ze van hoge adel zijn, dan was ik een gelukkige sterveling.

KONINGIN-MOEDER:

Edele jongeling, kom iets dichterbij en vertel mij eens een en ander. Uit de verte heb ik u jammerklachten horen slaken.

ESMOREIT:

Schone vrouwe, wat is er met u gebeurd? Om welke reden verzucht ge in deze kerker?

KONINGIN-MOEDER:

Edele ridder, ik lig hier in de boeien geklonken, doordat ik het slachtoffer ben van een gemeen verraad. Vertel mij eens, hoe zijt gij in dit land verzeild geraakt?

Wie heeft u die hoofddoek geschonken?

ESMOREIT:

Zowaar er 'n Mohammed leeft, dat zal ik ontvouwen. We zullen elkaars droeve ervaringen uitwisselen, want gedeelde smart is halve smart. Ook mij is groot onheil overkomen. Ze hebben mij immers te vondeling gelegd. In waarheid had men mij in deze doek gewikkeld. Zo hebben ze mij aangetroffen. Thans draag ik hem duidelijk zichtbaar, in de hoop, dat iemand mij aldus zou herkennen.

KONINGIN-MOEDER:

Laat mij eens horen waar ze u gevonden hebben?

ESMOREIT:

Dat is gebeurd in de lusthof in Damast. De sultan heeft me ontdekt en mij laten opvoeden.

KONINGIN-MOEDER:

O, God, waar alle goeds van komt, Gij moet gezegend zijn! Hoe popelt mijn hart van vreugde, daar ik de dag beleef, waarop ik mijn kind mag aanschouwen! Het hart dreigt haast te breken van geluk. Ik aanschouw mijn kind en hoor zijn stem. Wees welkom, teergeliefde zoon! Esmoreit, ik ben je moeder. Je bent waarlijk mijn kind. Eigenhandig heb ik deze doek geborduurd, Esmoreit, waarin men jou ontvoerd en gevonden heeft.

ESMOREIT:

O, geliefde moeder, zeg mij onverwijld, wie de vader is, waar ik van afstam?

KONINGIN-MOEDER:

De koning van Sicilië is je vader en mijn beminde vader is koning van Hongarije. Een hogere afkomst is in geheel het christenrijk niet te vinden.

ESMOREIT:

Liefste moeder, om welke reden ligt ge in deze kerker?

KONINGIN-MOEDER:

Lieve zoon, een laag verraderlijk iemand heeft bij bij de koning vals beschuldigd van moord op jou.

ESMOREIT:

Verschrikkelijk! Die mijn vader dit heeft ingeblazen is tegelijk schuldig aan mijn leed, mijn vondelingschap. Indien ik de sluier van het verraad kan oplichten, zal de schurk de dans niet ontspringen. Dat zweer ik bij Apolijn.

Ach, geliefde moeder, laat mij niet langer toeven. Ik wil aan uw smart een einde maken. Mijn eerste verzoek zal zijn, dat mijn vader u uit deze cel verlost.

Mohammed en Apolijn breng ik dank, voor het vinden van mijn familie en van mijn moeder die mij onder 't hart gedragen heeft.

Terecht sprong mijn hart van vreugde op, toen ik mijn moeder aanschouwde.

KONINGIN-MOEDER:

Goede God, ik prijs en dank u, dat mijn kind is gevonden, dat mij zal bevrijden. Onbeschrijfelijk is de vreugde die mijn gemoed vervult.

NEGENDE TONEEL

In het paleis.

ROBBRECHT:

O, wee, een dief die men terecht stelt, kan niet dieper in de put zitten als ik op het ogenblik. Ik vrees het ergste. Had ik de kroonprins indertijd maar eigenhandig vermoord, inplaats van hem te verkopen. Dan zou ik er nu niet mee zitten. Ik sta doodsangsten uit. Dat loopt nooit goed af. Als het uitkomt, dat ik Esmoreit aan de Saraceen verkocht heb, ben ik 'n verloren man.

DE KONING:

Neef Robbrecht, ga naar de kerker en stel mijn gemalin op vrije voeten. Al mijn levensdagen moet ik haar beminnen en onderdanig zijn. Buiten haar schuld heb ik haar ten onrechte in de gevangenis geworpen. Diep spijt het mij, dat ik zo wreed tegenover haar geweest ben.

Vlug Robbrecht, haal de vorstin, opdat ze haar zoon in de armen kan sluiten.

ROBBRECHT:

Van ganser harte zal ik hieraan gevolg geven.

TIENDE TONEEL

Bij de gevangenis.

ROBBRECHT:

Edele vrouwe, gelieve deze cel te verlaten, waarin ge zoveel jaren hebt gesleten. Ge zult zo aanstonds de jonge held, Esmoreit, aanschouwen. Ik voelde me innig gelukkig, toen ik de fraai-gebouwde held zag.

ELFDE TONEEL

In de troonzaal.

DE KONING:

O, edele gemalin, reik me de hand en moge het u wel behagen, mij vergiffenis te schenken voor het vreselijke onrecht, dat ik u

heb aangedaan. Heel mijn leven wil ik u voortaan dienen. Alle schuld laad ik op mij. Nu pas is mij alles duidelijk geworden. Esmoreit, onze zoon, is plotseling ten tonele verschenen als volwassen jongeling. Ter liefde van God, die voor ons gestorven is, smee ik u, mij te vergeven.

KONINGIN-MOEDER:

O, edele vorst, volgaarne wil ik u vergiffenis schenken. Al mijn leed en smart zijn verdwenen, zo ook mijn toorn. Waar is Esmoreit, mijn teergeliefde kind? Roep hem en laat hem hier komen.

ROBBRECHT:

Edele vrouwe, dit zal gebeuren.
Kom ten tonele, heer Esmoreit.

TWAALFDE TONEEL

Zelfde plaats van handeling.

ESMOREIT:

Bij Apolijn, hier ben ik.

O, geliefde vader, hoge vorst, Mohammed en Mahoen mogen u een gelukkige dag schenken. Evenzo aan mijn moeder, die ik pas heden voor 't eerst aanschouwde. Heel mijn droefheid is verdwenen. Toen ik hoorde, dat ik 'n vondeling was, was ik de wanhoop ten prooi. Gelukkig is alles ten goede gekeerd.

DE KONING:

Vertel mij eens Esmoreit, waar hebt ge al die jaren doorgebracht?

ESMOREIT:

Bij een sultan, vader, die regeert over Damast. Hij is 'n edel Saraceen. Die heeft mij in zijn lusthof gevonden. Zijn dochter, nobel van inborst, is voor mij een moeder en zuster tegelijk geweest. Steeds heeft ze mij als 'n jongere broer beschouwd. Daar zal ik haar eeuwig om liefhebben. Zij heeft mij uitgelegd: hoe haar vader mij ontdekte, gewikkeld in deze doek.

KONINGIN-MOEDER:

Dit is de sjaal die ik zelf ontworpen heb. De wapenschilden van uw vader en van Hongarijē heb ik er in gebordurd.

Het wapen van Sicilië vertoont de driedeling, zoals ge ziet. Ter ere van u heb ik dit gewrocht. Wat al droefheid is daar voor mij uit voortgekomen, toen ik u verloor, Esmoreit!

Degene die mij dit bitter leed berokkend heeft, moge de

goede God, Die de kruisdood verkoos, genadig zijn.

ESMOREIT:

Bij Apolijn, geliefde moeder, moord en misdaad moeten uiteindelijk naar recht vergolden worden.

ROBBRECHT:

Bij de Heer, die met een doornenkroon gekroond was, indien ik wist, neef Esmoreit, wie dit bedreven heeft, ik zou hem aan de galg brengen, of anders zelf door de aarde verzwolgen worden. Met mijn zwaard zou ik hem het leven benemen. O, als ik de schurk ontdekte, die u deze schande heeft berokkend, hij zou me niet ontsnappen in 't uitgestrekte gebied van de christenheid, want ik zou hem voor goed vellen.

KONINGIN-MOEDER:

Laat ons nu in vreugde bij elkander zijn. Alle droefheid moeten we voorgoed opzij zetten. Mijn hart is boordevol blijdschap.

DE KONING:

Mijn zoon Esmoreit, laten we ons allen naar de zaal begeven om feest te vieren. Eén verzoek evenwel: die Apolijn en Mohammed moet ge afzweren. Voortaan zult ge geloven in God de Vader, Die niet enkel ons schepselen geschapen heeft, maar ook alle levende wezens, mitsgaders de zon, maan en sterren, hemel en aarde, gras en struik en plant. In Hem en Maria moet ge thans geloven.

ESMOREIT:

Heer vader, dat zal ik. Ik bid de almachtige God in de hemel, dat Hij de schone Damiët boven alle anderen behoedt. Zij immers heeft mij opgevoed. Om die reden heb ik haar vanzelfsprekend lief, de edele prinses van Damast.

God, spaar haar leven en lichaam, want zij is goed en edel. Terecht bemin ik haar boven alle jonkvrouwen op deze wereld. Deed ik dat niet, dan zou dat volkomen onjuist zijn, daar zij mij uit de grond van haar hart lief heeft.

ROBBRECHT:

Dat heeft ze inderdaad verdiend, neef Esmoreit. Laat ons alle leed vergeten en ons blijgemoed aan tafel begeven. De feestdis wacht ons.

DERTIENDE TONEEL

In of bij het sultanspaleis op Damast.

DAMIËT:

Ach, waar kan Esmoreit vertoeven? Ik zie hem nog niet opdagen. Ik vrees dat hem een ongeluk is overkomen, dat hij 'n gewelddadige dood is gestorven. Of zou hij feest vieren en in uitgelaten vreugde mij totaal vergeten?

Ik wil ondanks alles nauwkeurig weten het wat en hoe, al zou ik alle landen moeten doorkruisen. Wijze meester Platus, luister eens.

MEESTER PLATUS:

Wat is er van uw dienst, edele prinses, vol van deugden? Graag zal ik u helpen.

DAMIËT:

Ik ben van plan Esmoreit op te sporen. Al moet ik trekken van land tot land, ongemak en schande verduren, honger, dorst en narigheid, het staat eenmaal bij me vast. 't Is echte liefde die mij daartoe noopt. Ik hoop dat gij mij uw bijstand niet onthoudt, maar mij begeleidt en mij met raad terzijde staat, om zodoende Esmoreit te ontdekken.

MEESTER PLATUS:

Prinses, weest welgemoed. Uw verlangen willig ik gaarne in. Ook al omdat ge zoveel van Esmoreit houdt. Om die reden zullen we de jongeling zoeken.

DAMIËT:

Laat ons niet langer talmen, meester Platus, maar snel afreizen, verkleed als pelgrims.

VEERTIENDE TONEEL

Bij de poort van het paleis te Sicilië

DAMIËT:

Ach, zou hier niemand wonen, die bereid is twee arme, leeggeschudde pelgrims een aalmoes te geven?

ESMOREIT:

O, ik geloof dat ik de stem van Damiët hoor. Vergis ik me of niet? (Esmoreit begeeft zich naar buiten).

O waardige Maagd Maria, het is sprekend haar klank en geluid. Het moet Damiët, de teergeliefde van Damast zijn, de schone

prinses, die ik liefheb boven alle jonkvrouwen, ooit ter wereld geboren. Welaan, open uw mond en spreek. Uw spraak herinnert mij zeer sterk aan haar.

DAMIËT:

Schone Esmoreit, ware ik in het koninkrijk Damast, dan zou de gelijkenis nog treffender zijn. Nu echter sta ik voor u als 'n berooide pelgrim.

ESMOREIT:

O, mijn geliefde Damiët, zijt gij het inderdaad? Mijn hart, ja heel mijn wezen mag nu wel terecht vervuld zijn van vreugde. Nooit heb ik een meer geliefde gast gezien als deze. O, edele jonkvrouw, vertel mij toch, hoe ge hier te land zijt gekomen?

DAMIËT:

O, edele Esmoreit, ik was toch zo verlangend u te zien. Maar dit kon niet, waardoor ik zeer verdrietig werd. Toen heb ik mij vermomd als pelgrim en ben gaan dolen, tot ik hier belandde. Om mij te beschermen heb ik meester Platus meegenomen.

VIJFTIENDE TONEEL

In de feestzaal van het paleis.

ESMOREIT:

Geliefde vader, nu moet ge toch eens komen kijken, wie hier is. Zie thans de jonkvrouw, wier hart vol liefde en trouw voor mij klopt. Geen wonder dat ik behagen in haar schep. Onzegbaar veel heeft ze voor mij gedaan.

DE KONING:

Met blijdschap wil ik haar ontvangen. Wees welkom schone Damiët. Ge zult op Sicilië de eerste vrouw van 't land zijn. Mijn zoon stel ik tot troonopvolger aan. Ge zult zijn gemalin worden. Ik ben zo oud geworden, dat ik de kroon niet langer kan dragen.

ROBBRECHT:

Sire, oom, bij Sint Jan, dat verdient Esmoreit alleszins. Als ridder is hij vermaard, ook door zijn wapenhandel. Het lijkt me een uitstekende gedachte, dat ge hem de kroon op het hoofd zet. Treed naderbij, Damiët. Gij zult tot jonge koningin verheven worden.

(Robbrecht verwijdert zich).

ZESTIENDE TONEEL

In de kroningszaal.

MEESTER PLATUS:

Alvermogende Mohammed! dat ik nu niet geheel uit mijn evenwicht raak, edele ridder Esmoreit! Dat was de kerel die al het verdriet over u gebracht heeft. Wat hij daarnet vertelde, daar meende hij niets van. Hij koestert tegenover u slechts valse voornemens. Voor duizend pond zuiver goud heb ik u van hem afgekocht.

ESMOREIT:

Vertel mij de juiste toedracht der zaak, meester Platus.

MEESTER PLATUS:

Bij Apolijn, het zal achttien jaar geleden zijn, Esmoreit, dat ik hier in de omtrek kwam aanrijden. Luister, wat de schurk toen deed. Hij stond op het punt u van kant te maken. O, wat ging hij tegen u te keer!

Gij waart schuld, dat hem de voet naar de kroon werd dwarsgezet. Er moest tussen u en hem een zekere verwantschap bestaan. Dat kon ik uit de situatie wel opmaken.

ESMOREIT:

Ga verder en vertel mij alles nauwkeurig. Ik sta te trillen op mijn benen. Geheel de waarheid wil ik weten: wie mijn moeder dat grote verdriet heeft aangedaan en mij de smaad van het vondelingschap.

MEESTER PLATUS:

Bij Mohammed, Esmoreit. Hij is de boef die dit alles op zijn geweten heeft. Bij mijn god Tervogan, hij zou u van het leven beroofd hebben. Dat was hij kennelijk van plan. Toevallig ving ik dit op. Toen kwam ik tussenbeide en zei, dat 't groot kwaad zou zijn het jonge kind het leven te benemen.

Toen heb ik u voor duizend pond goud van hem afgekocht.

ESMOREIT:

Bij de Heer, Die mij geschapen heeft, deze misdaad zal vergolden worden, eer ik spijs of drank aanraak. Dit zal zijn laatste levensdag zijn. Waar zijt ge, vader?

Waar hang je uit, Robbrecht, jij moordenaar?

ZEVENTIENDE TONEEL

Zelfde plaats van handeling.

ROBBRECHT:

Bij God, dat is afgelopen!

Mijn neef Esmoreit, altijd ben ik rechtschapen en trouw geweest. Nooit heb ik verraad of moord gepleegd!

ESMOREIT:

Zwijg, gemeen sujet. Je misdaad overtreft alles. Hoe is de gedachte in je kunnen opkomen, om je bloedverwant te verkopen en mijn vader te bedriegen, door mijn moeder van dit alles te be-tichten?

ROBBRECHT:

Dat ik de waarheid spreek, daar wil ik voor in het krijt treden, Esmoreit, dappere held. Is er iemand in het land, die mij deze misdaad aanwrijft?

MEESTER PLATUS:

Zwijg, gemene booswicht. Je zou het kind hebben doodgestoken, als ik je niet plotseling verrast had, door je vanaf mijn paard toe te roepen. Wat was ik gelukkig, toen ik het kind kon kopen van je. Duizend pond heb ik je gegeven in een ivoren kist. Stellig zal men de schat nog bij je vinden. Daar durf ik mijn hoofd onder te verwedden.

(Een dienaar draagt de geldkist aan).

ESMOREIT:

O, Robbrecht, afschuwelijke schurk! Terecht keert mijn haat zich tegen jou. Thans breekt je oordeelsdag aan. Niets ter wereld kan je nog redden van de doodstraf.

(Achter het toneel wordt Robbrecht aan de galg gehangen).

Epiloog, door Esmoreit:

Vaak heeft men zien gebeuren, dat slechte daden streng gestraft worden.

Een zuiver gemoed daarentegen, waarin trouw en deugd uitmunten, wordt beloond.

Daarom, dames en heren, raad ik u aan, de deugd in uw binnenste te doen bloeien. Dan zult ge na dit aardse leven daarboven bij God, waar de serafijnen zo mooi zingen, loon naar werken ontvangen. Dat verlene ons de hemelse Vader!

Zegt thans allen gezamenlijk:

Zo zij het.

Amen!

Nabeschouwing door Platus.

God neme ons allen in Zijn bescherming. Luistert allen, die wijs en verstandig zijt. Ge hebt kunnen zien en horen, hoe Esmoreit de misdaad van zijn neef Robbrecht gewroken heeft.

Laat ieder rustig op zijn plaats blijven en niet naar huis lopen. We zullen een klucht voor u opvoeren. Die zal kort zijn, gegarandeerd.

Heeft iemand honger, laat hij dan een hapje nemen. Gaat langs het laddertje⁸ omlaag.

Vermaakt het u, komt dan morgen allemaal terug.

(8) Cf. Willem de Vreese, *Mnl. Solre*. Ts. v. N.T.L., I, 1932, 23-28.

VADERLANDSE GESCHIEDENIS EN BENELUX ¹

DOOR

Dr. Ch. THEWISSEN
lid der Maatschappij

Blijkens berichten in de pers zijn de regeringen van België en Nederland voornemens tot een herziening te komen van de schoolboeken der vaderlandse geschiedenis in de geest van Benelux. Tot dit doel is een commissie samengesteld of zal samengesteld worden om deze herziening voor te bereiden. Wij lazten hierover als voorbeeld dat de Nederlandse kinderen wel wat meer over Congo mochten weten, en de Belgische kinderen iets meer moesten leren over « onze » gouden eeuw.

Wij weten niet hoever men met de voorbereidingen al gevorderd is.

De eerste begrijpelijke reactie van historici en leraren in de vaderlandse geschiedenis kan nauwelijks anders zijn dan een afwijzing. Benelux is een politiek streven van onze dagen. Politieke strevingen dienen wij ver van het onderwijs te laten. Omdat Nederland en België thans op voet van vriendschappelijkheid verkeren mogen wij het geschiedverhaal niet gaan wijzigen en ombuigen. Wanneer we over tien jaar misschien weer enige onderlinge strubbelingen hebben, zouden de regeringen opnieuw bij ons komen en zouden we in de geschiedenisboeken van onze scholen opnieuw moeten gaan schrappen en een geschiedverhaal samenstellen, dat culmineerde in een verwijdering van beide staten.

Het onderwijs in de vaderlandse geschiedenis mag niet anders zijn dan de geschiedkundige waarheid, het verhaal van de ontwikkeling van ons volk zoals het in werkelijkheid geweest is en niet zols men het graag zou wensen in verband met een toevallige staatkundige constellatie van onze dagen.

Daarom zou de eerste reactie moeten zijn: afwijzen!

Niettemin gaan wij pleiten om dit verzoek der regeringen *niet* af te wijzen. Wij vragen het bestuur van de Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Letterkunde en Geschiedenis met nadruk alle aandacht aan deze kwestie te besteden en bij de regering haar invloed aan te wenden om de voorgestelde veranderingen te doen plaats hebben overeenkomstig het wetenschappelijk ware verhaal

(1) Samenvatting.

van de geschiedenis der lage landen, der werkelijke Nederlanden, der Pays Bas. Men zal ons vragen onder de vaderlandse geschiedenis het patroon te schuiven der drie Benelux-landen.

Wij hadden dit patroon nooit mogen verlaten, omdat het het enige patroon is dat wetenschappelijk verantwoord is. Een staatkundige centralistische tendenz heeft het geschiedverhaal sedert de zestiende, maar vooral sedert de laatste eeuw wanstaltig verwrongen. In de geest van Colebrander bij ons en Pirenne bij U, heeft men zich beijverd een geschiedkundig verhaal samen te stellen, dat tot de apotheose van de tegenwoordige staten leidde onder het motto «waar kunnen wij nog beter zijn». Bij ons is daar nog een verering voor het kleine bijgekomen, in alle leer- vakken geïdealiseerd, een eiland-mentaliteit kwekende, zelfs in de zangles, waar we leerden zingen «al is ons landje nog zo klein, waar kunnen we nog beter zijn».

Niet alleen in het onderwijs der geschiedenis op de scholen, maar zelfs in de wetenschappelijke beoefening hebben meerdere geleerden zich parten laten spelen door deze etatistische tendenz, waardoor de geschiedkundige feiten werden omgebogen naar een bepaald doel, door weglaten van gebeurtenissen, door verwaarlozing van tijdvakken, door te zeer benadrukken van andere gebeurtenissen.

Met vele voorbeelden is aan te tonen, hoe gebrekkig en onwaar het geschiedenisbeeld ten gevolge van deze staatkundig-politieke tendenz geworden is. Men wilde een afgerond België al in Merovingische tijden als gepredestineerd ontdekken. Bij ons, als Calvinistische staat werden de middeleeuwen maar slordig behandeld. De kinderen zien ons koninkrijk als een soort voleinding van het graafschap Holland en achten onze koningin een afstammeling van graaf Floris V. De hele vaderlandse geschiedenis is de geschiedenis van het graafschap Holland en een beetje daar om heen. Zelfs een figuur als de geloofsverkondiger Sint Willibrord wordt min of meer als een «Hollander» behandeld, en onze mensen raken deze voorstelling uit hun prilste jeugd niet meer kwijt. Het eeuwfeest van St. Willibrord in 1939 vond Limburg afwijzing. Men achtte dit een aangelegenheid die alleen het boven-Moerdijkse Nederland aanging... Willibrord als stichter en eerste abt van Susteren, de schenking van de St Petersberg aan Willibrord, waaruit de abdij St. Odilienberg ontstond, begraafplaats van Willibrord's gezellen, Wiro, Odger en Plechelm, de betrekkingen van Willibrord met de abdij van Maeseyck... het zijn allemaal ongeweten dingen. Onze kinderen leren de opvolgingsmoeilijkheden van gravin Ada van Holland, en ook nog wel dat deze gravin huwde met Lode-

wijk van Loon. Maar zij menen stellig dat dit een of andere mijnheer was die van Loon heette zoals een andere van Beek of van der Meulen zou heten. Dat er een graafschap Loon bestond, en waar dit lag, en dat deze graaf Lodewijk van Loon een belangrijke Nederlandse vorst was... het zijn allemaal ongeweten zaken.

Het is niet de kwantiteit van feiten, namen jaartallen of gebeurtenissen, die verbetering behoeft, maar de geschiedkundige samenhang. Men herkent een figuur als de Elect van Luik, Jan van Beieren niet als een figuur uit de geschiedenis der Nederlanden. Ondanks het feit dat het bisdom Luik zich uitstreckte tot aan de grote rivieren, weet niemand iets van deze Jan zonder Genade en van zijn verrichtingen te Luik. Hij komt als een vreemdeling uit de lucht vallen op het ogenblik dat hij de strijd met zijn nicht Jacoba van Beieren aan bindt. In de voorstelling van onze schooljeugd speelt zelfs de tachtigjarige oorlog zich ongeveer af tussen Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage. En al wordt dit primitieve beeld op de middelbare school iets aangevuld, de kinderen raken deze eerste voorstelling van zaken niet meer kwijt. Zij blijft hen parten spelen, hun leven lang. Het zal in België wel precies zo zijn.

Deze misvormde vaderlandse geschiedenis, dit verwrongen verhaal van de ontwikkeling der Nederlanden behoeft niet alleen om wetenschappelijke gronden correctie, maar vooral ook om pedagogische redenen. Wanneer men in België de tijd van 1815 tot 1830 blijft beschouwen als een tijdvak van vreemde overheersing en de scheiding van 1830 als iets natuurnoodzakelijks, en bij ons diezelfde periode in dezelfde geest behandelt als een gedwongen samengaan met vreemdelingen, waarvan wij in alles verschilden en waarmee wij niets gemeen hadden, dan doen wij de waarheid te kort, verkrachten het verleden, *maar bederven ook de toekomst*. Opgevoed met niets anders dan het tijdvak van onze inderdaad glorieuse zee-geschiedenis met negatie van andere perioden der geschiedenis van deze landen, staan wij vrij hulpeloos in een tijd nu ook voor Noord Nederland geldt dat men er zonder industrie niet komt. Hoe willen wij met enig vertrouwen en oprechtheid samenwerking in Benelux- of Europees verband bereiken wanneer wij opgevoed worden in een atmosfeer van klein-staatse zelfstandigheid als het ideaal en de apotheose van onze hele historische ontwikkeling? Zou het streven naar Europese eenheid ons niet veel redelijker voorkomen, wanneer wij de eenheid van Europa in het H. Roomse Rijk in het verleden hadden leren kennen?

Wanneer wij de Nederlandse delta, het uitmondingsgebied van Schelde, Maas en Rijn als een werkelijke realiteit hadden leren

zien van af de schoolbanken, zou een vraagstuk als dat der waterwegen, dan zó lang moeten duren? Het romantisch idealiseren, zelfs van een Gouden Eeuw, sluit ons de ogen voor andere mogelijkheden, en zo kan een roemrijk verleden een erfelijke belasting worden voor de toekomst, wanneer het onderwijs verzuimt de betrekkelijkheid van alle strevingen en successen in het licht te stellen.

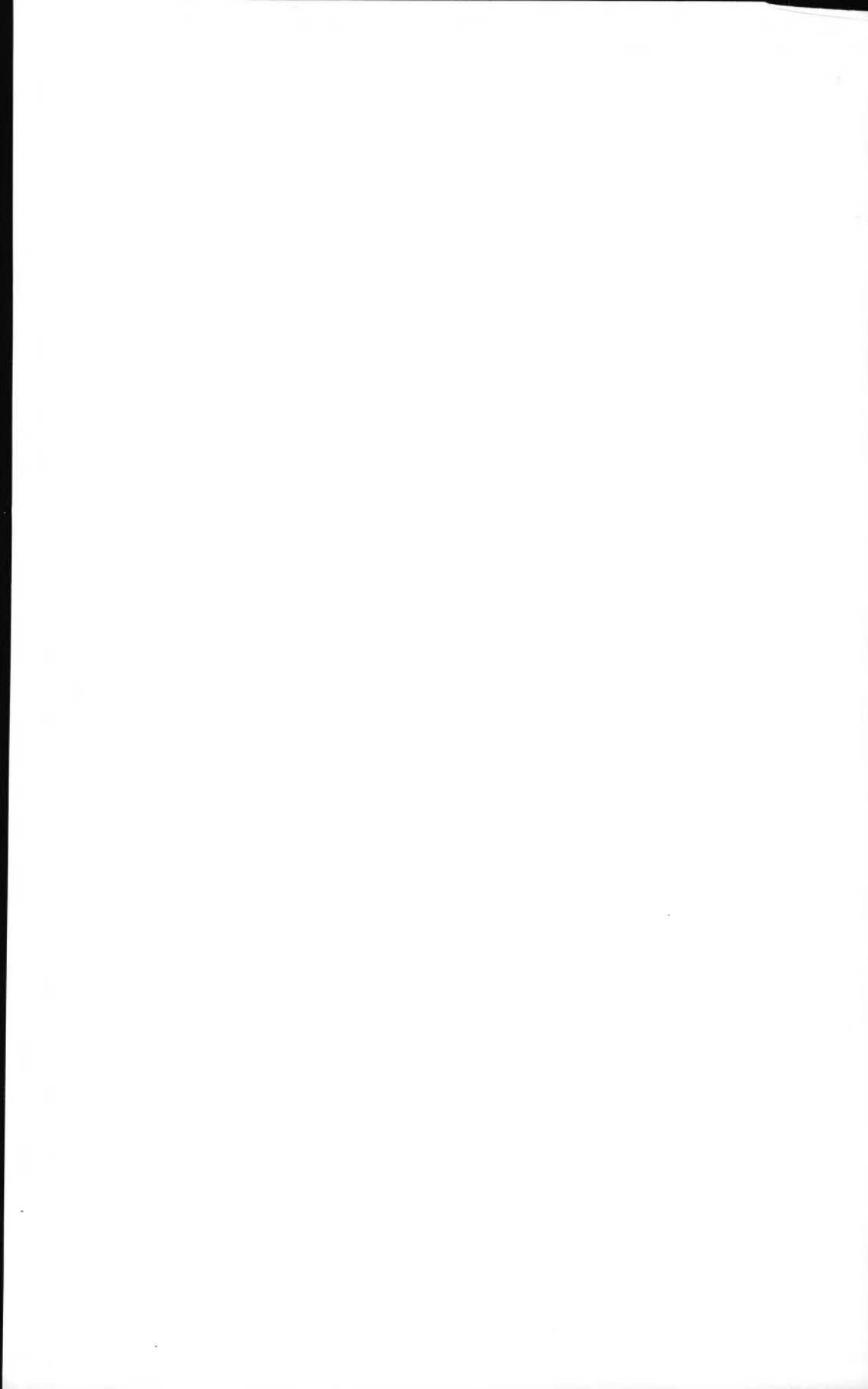
Men denke vooral niet, dat wij voor de lagere school een meer wijsgerige instelling van het geschiedenisonderwijs zouden wensen. Dit is nauwelijks mogelijk op middelbare scholen, maar wij moeten het onderwijs zuiveren van die elementen van strevingen, die het geschiedverhaal vervalsen.

Een geschiedverhaal dat uitmondt in het ideaal van Benelux, zou dezelfde fouten maken als de opzet die thans gepraktiseerd wordt. Met een soort wederzijds toegeven en wederzijdse uitwisseling komen we er zeker niet. De correctie moet trouwens niet alleen in het geschiedenisonderwijs gezocht worden. Wanneer onze kinderen jarenlang een staatkundige kaart voor ogen hebben, waarbij het buitenland en de zee wit gelaten zijn, dan kunnen zij later de Nederlanden niet meer zien zoals ze werkelijk zijn. Het tot stand komen van een kulturele atlas, werk van Dr. Luyckx voor Zuid-Nederland en van Dr. Timmers en Dr. van der Meer voor N. Nederland, is zeker geen ideale opzet, maar we hoeven dat niet te betreuren omdat zowel de samenstellers als de gebruikers van deze atlas een categorie van mensen van wetenschap vormen, die de verkeerde voorstellingen der lagere school wel ontgroeid zijn en eigen inzicht hebben verworven. Maar dergelijke gesepareerde landkaarten voor de lagere school achten wij verkeerd en ontoelaatbaar.

In ons land is tegen het op het graafschap Holland geconcentreerde etatistische geschiedenisonderwijs in de laatste jaren nogal verzet gerezen van regionaal karakter. Dit heeft geleid tot een overdreven aandacht voor de regionale geschiedenis, wat op zijn beurt weer een noodlottige verenging betekent. De onpaedagogische suggestie alsof Holland de navel der wereld is, mogen we niet gaan corrigeren met een even grote fout als zou bijvoorbeeld Brabant of Limburg de navel der wereld zijn. Het regionalisme dreigt ieder algemeen inzicht te verstikken. Maar een historisch verantwoord geschiedenis-onderwijs op het patroon van Benelux zal dit regionalisme voldoende tegemoet treden en bevredigen. Dit is een der resultaten die wij verwachten van de voorgestelde correctie.

Samenvatting:

1. Het onderwijs moet zich niet lenen voor enig politiek streven, ook niet voor Beneluxpropaganda. Het woord Benelux mag pas in de school gehoord worden bij de contemporaine geschiedenis van het einde van de tweede wereldoorlog.
2. Het onderwijs dient gezuiverd van de apotheose tendenz, en van de etatistische centralisatie. Dat kan alleen met een beschrijving van het geschiedverhaal overeenkomstig de historische waarheid.
3. Het grondplan van het geschiedenis- en aardrijkskunde onderwijs, moet zijn de plattegrond van de Nederlandse Delta, de zeventien Nederlanden van Karel V, het Nederlands gebied van het H. Roomse Rijk.
4. Dit beginsel moet al doorgevoerd worden in de allereerste leerboekjes van de lagere school.
5. De Zuid Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis moet haar invloed bij de Belgische regering in deze geest aanwenden.

HANDSCHRIFT 391B VAN HET ALGEMEEN RIJKS- ARCHIEF TE BRUSSEL, EEN ONBEKEND REFREIN EN DE DICHTER VAN ELCKERLIJG

DOOR

Drs. F. VAN VINCKENROYE
lid der Maatschappij

J. van Vloten heeft voor een zevental gedichten uit zijn *Nederlandsche Geschiedzangen* een «handschrift op 's Rijks Archief in Brussel» gebruikt, waarvan hij geen nadere bepaling noch beschrijving gaf. Toevallig hebben wij zijn bron kunnen identificeren: het is het verzamelhandschrift nr. 391 B van genoemd archief¹.

Het hs. bevat 399 bladen papier, 208 x 291 mm. Vooraan zitten een modern en een origineel schutblad, achter in het hs. is er slechts een modern schutblad. Op de rectozijde van het originele schutblad staat de volgende geschreven tekst: «Dans ce volume se trouvaient plusieurs gravures qui ont été envoyées à la bibliothèque royale en vertu d'autorisation de M. le ministre de l'Intérieur du 7 janvier 1858», met onleesbare handtekening. Van deze kopergravures liggen 11 verschillende fotokopieën los in het hs. De originelen behoorden waarschijnlijk bij het hs. en bevinden zich thans blijkbaar in het Prentenkabinet van de Kon. Bibl. te Brussel. De versozijde van het originele schutblad is onbeschreven. Op de rectozijde van het tweede folio begint de tekst: *Epylogus eorum quae acta sunt...* Op dit folio begint ook een dubbele moderne foliëring: de eerste met potlood tot folio 30. Deze werd later doorgehaald en vervangen door een tweede foliëring met inkt, die ophoudt met nummer 398. Een blad heeft het folio-nummer 75 bis, een ander 214 bis. Daarentegen ontbreken de folio's 187 en 251. De folio's 46, 47, 56, 93 en 289 zijn, scms aanzienlijk, kleiner dan de overige. De met leder beplakte eikenhouten borden van de originele band hebben koperen beslagen (op het voorplat vier hoekstukken en een middenstuk, alle met een knop; op het achterplat slechts twee resterende hoekstukken

(1) Een vergelijkend onderzoek gaf ons hieromtrent zekerheid. — Het handschrift werd niet door W. de Vreese beschreven in de B.N.M. Dit deelde ons Dr. R. Lievens mede, waarvoor wij hem hartelijk dank zeggen. Wij stellen er eveneens prijs op, de heer conservator Dr. M. Bussels en Dr. J. Grauwels van het Rijksarchief te Hasselt te danken. Zij vroegen voor ons het hs. in bruikleen en verstrekten ons met de grootste bereidwilligheid kostbare inlichtingen.

en een middenstuk, ook met knoppen), alsook twee sloten waaraan de sluihaken ontbreken. De rug werd vernieuwd; hij heeft vier ribben. Voor- en achterplat zijn op dezelfde wijze versierd met acht dubbele en driedubbele filets die een kleinere rechthoek binnen een grotere rechthoek vormen. In de kleine rechthoek wordt het midden van de vier zijden met dubbele filets verbonden tot een ruit die in haar middelpunt doorkruist wordt door twee dubbele filets, de diagonalen van de kleine rechthoek. Binnen elk van de zo ontstane twaalf vakjes in de kleine rechthoek, staat steeds dezelfde halve of ganse ruitvormige kleine versiering. In de ruimte tussen de grote en de kleine rechthoek wisselen acht losse leliestempeltjes af met acht andere blad- of bloemstempeltjes.

Het manuscript bevat tientallen stukken in verschillende hand en met verschillende inkt geschreven. Zonder twijfel is het afkomstig uit de voormalige abdij van St.-Truiden, niet alleen blijkens de inhoud, maar ook blijkens enkele brieven aan haar adres, die mede-ingebonden zijn.

Het ware nutteloos voor ons doel, de grote verscheidenheid te beschrijven van al de Latijnse, overwegend historische geschriften uit dit 16de-eeuwse handschrift. Verspreid daartussen staan echter een aantal Nederlandse gedichten die meestal ook historisch van inhoud zijn. Van Vloten nam er in het eerste deel van zijn *Nederlandsche Geschiedzangen* (Amsterdam 1852) de volgende gedichten uit over²:

1489. In den April, den xxijten dach,
Stok: Sy clopten voer Bruestem-poert, sy en mochten niet
in³. Blz. 119-120; fol. 4 r°.4 v°.

(2) Wij geven voor elk gedicht achtereenvolgens het jaartal waaronder J. van Vloten het rangschikt, de beginregel(s) (voor refreinen tevens de stok), de blz. bij Van Vloten en het folio van het handschrift. — Citaten volgens Van Vloten.

(3) F.J. MONE, *Uebersicht der niederl. Volks-Literatur älterer Zeit*, Tübingen 1838, nr. 338, blz. 242-243, vermeldt voor het eerst dit gedicht, met als historische datum het jaar 1488. Hij kende het uit twee hss. der Unvers. Bibl. te Luik, nl. nr. 366 (Sacrarium...) en nr. 19 («Codex, der Fastraets Trudo enthält»). Wij citeren deze hss. met het nummer waaronder zij te Luik berusten. In de *Catalogue des Manuscrits*, Liège 1875, van de U.B. te Luik staan zij respectievelijk onder nrs. 276 en 265. — Na Van Vloten werd dit gedicht een tweede maal uitgegeven door R. von Liliencron, *Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 16. Jahrhundert*, Leipzig 1865-'69, dl. II, blz. 262. — A. Paquay liet het gedicht een derde keer drukken in *De Banier*, II (1895), blz. 139-141, met commentaar. — F. van Veerdeghem was de vierde uitgever, in *Mélanges P. Fredericq*, Brussel 1904, blz. 114-115. Waarschijnlijk was hij van geen enkele vorige uitgave op de hoogte. In ieder geval vermeldt hij ze nergens. Hij haalt ook hs. 278 (Cat. nr. 685) van de Univ. Bibl. te Luik aan: hierin komt het gedicht eveneens voor. — Dr. P. Fredericq vermeldt het refrein onder nummer XXVIII, blz. 44 in *Onze hist. Volksliederen van voor de godsd. beroerten der 16e eeuw*, Gent-'s-Gravenh., 1894, en noemt het «een tamelijk schilderachtig rederijkerslied».

1564. Wie wilt hooren een nieu liet,
Dat hier Sintruyden es gheschiet ⁴,
Blz. 265-266; fol. 4 v°-5 r°.
1566. Wy wilt hooren een nieu liet? — Vive le Geus!
En dat (t)Sint Truyden is gheschiet ⁵,
Blz. 274-276; fol. 52 r°-52 v°.
1566. Aenhoort ghy, Christen alle ghemeyn ⁶,
Blz. 283-285; fol. 48 r°-49 r°.
1566. Machmen wel vraghen en eere behouwen? — Jaet in
trouwen.
Blz. 290-292; fol. 90 r°-90 v°.
(Dit gedicht is een echolied).
1568. O Sint Truyden, ic moet u nu beclaghen,
Stok: *Die clopten voer Bruestem poort, sy mochten wel
in* ⁷.
Blz. 359-361; fol. 113 v° - 114 v°.
1568. Ende wie wilt hoeren een nieuwe liedt,
Dat int jaer acht en tsestich is gheschied ⁸,
Blz. 362-365; fol. 112 v° - 113 v°.

Hs. 391 B bevat echter nog vijf andere gedichten, die Van Vloten om een of andere reden geen toegang gunde tot zijn «Nederlandsche Geschiedzangen». Het zijn:

1. *Dliedeken vanden groete man van sintruyden dy te hasselt ghesonden was om hun processie te verciereren* ⁹, met de beginregels:

(4) MONE, *a.w.* nr. 335, blz. 241 vond het gedicht in het reeds vermelde hs. nr. 366 van Luik. — Ch. RAHLENBECK, *L'Eglise de Liège et la Révolution*, 2e uitg., Brussel 1864, blz. 269-271 publiceerde het, evenals J. PAQUAY in *Bullet. de la Soc. Scientifique et Litt. du Limbourg*, 46 (1932), blz. 109-110. — Zie ook de tekst bij W. BAX, *Het Protestantisme in het bisd. Luik en vooral te Maastricht. 1557-1612*, 's Gravenh. 1941, blz. 266.

(5) Werd bij ons weten bovendien gepubliceerd door: W.J. HOFDIJK, *Gesch. der Nederl. Letterk.* (In de 7de druk, 's Gravenh. 1886, die wij gebruikten, op blz. 112. De laatste strofe en het chronogram zijn er niet afgedrukt).

A. VAN PUYMBROUCK, *Franciscus' Zonen te Sint-Truiden*, Gent 1891, blz. 80-81.

A. PAQUAY in *De Banier* II (1895) blz. 120-121.

(6) W.J. HOFDIJK, *a.w.*, neemt, waarschijnlijk uit Van Vloten, de strofen 1, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 21 over op blz. 109-110.

(7) Cfr. MONE, *a.w.*, nr. 339, blz. 243. — Ook uitgegeven door A. PAQUAY, *a.w.*, blz. 143-145, door F. VAN VEERDEGHEM, *a.w.*, blz. 116-117 en door A. KEMPENEERS in *Bulletin de la Soc. Scientifique et Litt. du Limbourg*, 32 (1914), blz. 53-56.

(8) Ook uitgegeven door A. KEMPENEERS, *a.w.*, blz. 57-61.

(9) Omstreeks 1911 ontdekte A. Kempeneers dit lied en stond het ter publicatie af aan Dr. C. De Baere en Dr. J. Gessler. Het verscheen op blz. 127-128 van hun *De Roode Roos. Geschiedenis der Hasseltsche Rederijkerskamer in Limburgsche Bijdragen*, Jrg. 1911-1912, blz. 21-132. Het gedicht wierp meteen nieuw licht

Wy wilt hooren een nieu liedt,
Compt te hasselt grooten man

Fol. 5 v° - 6 r°.

Van Vloten zal de inhoud van dit lied waarschijnlijk historisch te onbelangrijk of te duister gevonden hebben.

2. Vijftien verzen, beginnend met:

O hasselt hoe deert my v fame¹⁰

Fol. 94 v°.

Deze tekst werd in het hs. met een bundel vertikale strepen doorgehaald, zodat Van Vloten wellicht meende, hem als niet bestaande te moeten aanzien.

3. Een nog onbekend en onuitgegeven gedicht van 95 verzen, dat een waarschuwing richt tot de hervormingsgezinde Maas-trichtenaars om zich niet te laten misleiden en zich te onderwerpen aan hun wettig gezag¹¹. Het bevindt zich op fol. 67 r° - 68 r° en begint aldus:

Seer beminde broeders nieuwe religieuse.

Dit gedicht heeft Van Vloten misschien verwaarloosd wegens de blijkbaar corrupte vorm: het bevat strofen van 12, 11, 11, 13, 12, 11, 12 en 13 regels.

4. Op fol. 68 r° staat een kort paaslied van vijf vierregelige strofen, beginnend met:

Christus es op ghestanden

en telkens eindigend met het refrein: Kyrieleyson.

Het is geenszins historisch en heeft daarom geen genade gevonden bij Van Vloten.

5. Evenmin historisch als het voorgaande lied, is een refrein dat bij ons weten tot nogtoe onbekend bleef en dat wij belang-

op de geschiedenis van de St.-Truidense en Hasseltse reuzen. Men vermoedde dat de «groete man» van Sint-Truiden onvrijwillig van zijn troon werd gestoten (*a.w.*, blz. 127). Aan de hand van een refrein (zie voetnoot 10) dat wij onlangs benevens andere gedichten, ontdekten in hs. 1986 van de Univ. Bibl. te Luik, menen wij met zekerheid te kunnen vaststellen dat de aanslag op de reus van St.-Truiden in het jaar 1549 uit kwaadwilligheid gebeurde en wel vermoedelijk door hervormingsgezinde Hasseltse oproersters (waartoe de in het gedicht genoemde Vaes Lantmeeters moet behoord hebben), die met lede ogen aanzagen dat de processie te Hasselt meer luister en populariteit zou verwerven door de deelneming van de reus van St.-Truiden. Wij hopen ten gepasten tijde nader te kunnen ingaan op een paar kleine vondsten uit voormeld handschrift.

(10) Dr. P. GORISSEN vond deze tekst historisch belangrijk genoeg om hem te publiceren in *Het Oude Land van Loon*, V (1950), blz. 192. Het is evenwel slechts de eerste strofe van een refrein dat wij in zijn geheel te Luik vonden (zie voetnoot 9) op fol. 2 v°-3 r° van het hs. 1986. Het gedicht draagt er de titel: *Refereyn van hasselt 1567* en bestaat uit vier strofen van 15 verzen op de stok: *Die zyn ouerhoot veracht, we hem der schanden*.

(11) O.i. dateert het uit 1566 of begin 1567 blijkens toespelingen op de woeelingen te Maastricht in die periode. Het is zonder literaire waarde. Historisch kan het enig belang hebben.

rijk genoeg achten om het hier, met tekstverklarende aantekeningen, te publiceren. Wij nemen de tekst over met alle eigenaardigheden van de spelling. De interpunctie hebben wij evenwel aangepast aan de huidige normen. Alle leestekens zijn van ons. De schuine streep hebben wij overal bewaard. Waar zij een andere waarde had dan de korte rust van onze komma, hebben wij het vereiste leesteken bijgevoegd. Ook de dubbele streep, ter aanduiding van het binnenrijm, nemen wij steeds over. Wij hebben zelfs op consequente wijze de tweede streep bijgevoegd in vers 3 en 6, waar het handschrift er slechts een enkele had. De afkortingen zijn in cursief opgelost.

Het refrein dateert waarschijnlijk uit de jaren 1560-1570, tijd waarin wellicht alle ons bekende refreinen uit de handschriften der abdij van Sint-Truiden werden gedicht.

Refereyn.

- 1 Ghy, adams kinderen seer cluchtich van gheeste, Fol. 6ro
 Die wonder bedryft/binnen desen foreeste
 Als dombevreeste//als stom en blinde,
 Ghy loept vertwyffelt minsten metten meeste
 5 En volcht dy sinlycheyt van v lichaems leeste,
 Min dan een beeste//peysende opt dinde,
 Dat ghy ghedaecht sult worden/voer goods beminde
 In syn huysghesinde//zynde van grooter macht,
 Om reeckeninghe te doene/van v bewinde,
 10 Voer dese allinde//zynde weenich bedacht.

1. *cluchtich*: schrande, verstandig - 2. *wonder bedryft*: verwonderlijke, grote daden verricht (Mnl. Wdb. I, 659, b en IX, 2780, II, 4.); *binnen desen foreeste*: op deze wereld - 3. *stom*: dom - 4. *vertwyffelt*: van uw verstand beroofd; *minsten metten meeste*: allemaal - 5. *volcht*: geeft u over aan; *sinlycheyt*: zinnelijkheid; *leeste*: de eigenl. bet. is: «vorm, model». Het woord brengt hier geen nieuw begrip bij en mag dus onvertaald blijven: de zinnelijkheid van uw lichaam - 6. *min*: minder; *dinde*: het einde, de dood - 7. *goods beminde*: de heiligen en engelen die a.h.w. tot Gods gerecht behoren. Cfr. Eleckerlijc vs. 14-15: ... des ick ween Ben seker met alder hemelscher scaren. - 8. *in syn huysghesinde*: in tegenwoordigheid van het hemelse heer, de hemelingen (Mnl. Wdb. III, 759-760, 2). Zie ook vers 17 van dit refrein; *zynde van grooter macht* hoort bij goods beminde (vs. 7) = die veel invloed en macht hebben - 9. *bewinde*: beleid (van uw leven), nl. hoe gij uw leven hebt geleid - 10. *allinde*: rampspoed. Bedoeld wordt het rekenschap geven over zulk leven. *bedacht*: van «bedenken», reeds met de sterke bijgedachte van «beducht». - De eerste twee verzen en de eerste helft van het derde vers zijn ironisch bedoeld. De zinsbouw van verzen 1-10 kan in grote trekken als volgt weergegeven worden: Gij, mensen, die zeer schrande zijt en op deze wereld dappere, grote daden verricht, gij geeft u als domme blinden aan de zinnelijkheid over, minder dan de dieren denkend aan de dood en aan het feit dat gij voor God zult gedaagd worden om rekenschap te geven over uw leven,

- Zoe ghy van hier reyst/wort ghy voer goods ordel bracht
 Duer den dood onsacht//en daer sal verhaelt zyn
 V ghepeys, v woordt//;al en hebdiij maer eens ghedacht,
 Tsal voer goods ordeel vercaefft onghesaelt zyn.
 15 Dus doet v rekeninghe/het moet al betaelt syn.

- Staende voer godt/te recht synde gheseten,
 Voer goodts inghelen, patriarchen en propheten,
 Daer salment al weten//wat wy hebben bedreuen:
 Ons lighen ons bedrighen/ons hooch vermeten,
 20 Bloyt en sweet der armen/dat wy hebben ghedroncken en
 gheten
 Int secreeten//tzal hier af gheuen
 Ghetuychghenisse/soet staet bescreuen
 Int boexken verheuen//onser consciencien.
 Oeck sullen ons betichten die helsghe teuen. Fol. 6 v°
 25 Hoe sullen wy dan beuen//in goodts presentie,
 Verwachtende daer syn stranghe sententie,
 Daer gheen defentie//mach teghen ghedaelt zyn.
 Wildi wel doen/doet hier penitentie,
 Want na dy doot salt te langhe ghedraelt zyn.
 30 Dus doet v reeckeninghe/het moet al betaelt zyn.

voor welke vreselijke gebeurtenis gij weinig bang zijt. - 11. *zoe*: zodra; *reyst*: de bekende voorstelling van de dood als een reis of pelgrimstocht; *bracht*: gebracht - 12. *onsacht*: wreed, hard; *verhaelt zyn*: vermeld worden - 13. *eens*: een enkele keer - 14. *vercaefft*: niet in Mnl. Wdb. Wel: caven = ramen, berekenen (III, 1253, 2). De betekenis is hier: geoordeeld. *onghesaelt*: zonder twijfel. Versta vs. 14: Het zal zonder twijfel voor Gods gerecht beoordeeld worden. - 15. *al*: allemaal, alles - 16. *te recht synde gheseten*: rechtszitting houdend, gezeten zijnde ter rechtspleging (Mnl. Wdb. VI, 1098, 12) - 17. *voer*: in tegenwoordigheid van - 18. *al*: allemaal - 19. *ons hooch vermeten*: onze hooghartige aanmatiging - 20. *bloyt en sweet*: bloed en zweet. Versta vers 20: het leed en de last die wij de armen hebben berokkend. Zinspeling op Christus' lijden en sterven. - 21. *int secreten*: op verborgen wijze, heimelijk; *tzal*: het zal (nl. «al ... wat wij hebben bedreuen», uit vs. 18, en wat in vss. 19 en 20 wordt opgesomd.); *hier af*: hiervan; *gheuen ghetuychghenisse*: getuigenis afleggen - 22. *Soet*: zoals het - 23. *verheuen*: voortreffelijk, bij uitstek. Versta vss. 22-23: getuigenis overeenkomstig ons geweten. Met andere woorden: ons geweten zal ons beschuldigen. - 24. *teuen*: (vrouwelijke) honden. Cfr. helse honden, als scheldwoord voor de duivelen. - 26. *stranghe sententie*: streng vonnis - 27. *daer*: waar; *defentie*: verzet; *mach*: kan; *ghedaelt*: heeft ong. dezelfde bet. als het oorspr. «bepaald» = met palen afgezet, paal en perk gesteld tegen het vonnis om er de uitwerking van te verhinderen of te verzachten. Defentie palen teghen = verzet aantekenen tegen. - 28. *hier*: op de wereld - 29. *te langhe ghedraelt*:

- Christus, die waerachtich is dleuen en dwoordt,
 Sal ons ouertuyghen/doer syn goddelyck rappoort.
 Ons inghel onghestoort//sal selue bescreyen.
 Ons eyghen sonden/sullen comen voort,
 35 Segghende: ons hebdi bedreuen hier aen dboot,
 In welden versmoort//te weerelt binnen.
 Reden en reliqua/es daer tonghinnen;
 Scherpt wel v zinnen//ghebruyckt v verstant.
 Vrinden en maghen/dy v nv beminnen
 40 Zullen van v rinnen//doot liggend int sant.
 Niet en volcht v/dan goy wercken daer int lant
 Mits redene want//den wech sal versmaelt zyn.
 Alleen sullen wy beschaempt staen/voer goodts rechuerdighe
 hant,
 Die ter iusticie heel sal verstaelt zyn.
 45 Dus doet v reeckeninghe/het moet al betaelt syn.

Prince

Prince, ziet dat ghy v reeckeninghe doet
 Duer biechte/en soe voor goods stathelder vroet
 Neempt metter spoet//tot uwer baten
 Dy dertich silueren penninghen goet,

te laat. - 31. *dwoort*: hier te begrijpen als: de waarheid - 32. *sal ons ouertuyghen*: zal als aanklager tegen ons optreden, ons in 't ongelijk stellen (Mnl. Wdb. V, 2318, 1 - Kiliaen, Etymologicum (Uitg. 1777): convincere testibus, blz. 477a.) - *rappoort*: rapport, verslag - 33. *ons inghel*: wrschl. onze engelbewaarder; *onghestoort*: onverstoortbaar, onvermurwbaar; *bescreyen*: optekenen (als griffier?). De vorm *sal* ware dan beter *salt*. Blijkens de rijmwoorden «binnen» en «tonghinnen» van verzen 36 en 37 zal «bescreyen» wel een corrupte vorm zijn en dient het vervangen te worden door *bescinnen*: het gerechtelijk bewijs leveren (Mnl. Wdb. I, 1000-1001, 2.) - 34. *comen voort*: aan de dag, aan het licht komen, te voorschijn treden - 35. *hier aen dboot*: hier ter plaatse. Schijnt hier expletief te zijn - 36. *in welden versmoort*: zwelgend in genot; *te weerelt binnen*: in de wereld - 37. *reden*: verantwoording, rekenschap, afrekening. (Mnl. Wdb. VI, 1154,3.) ; *reliqua*: Mnl. Wdb. VI, 1271 vermeldt alleen «batig saldo». Onze tekst zou eerder op een tekort wijzen. Het woord zou hier dan het «verschil» bij een aftrekking kunnen betekenen. Ofwel is de bedoeling: de rekening tot op een haar, met opgave van de rest. *es daer tonghinnen*: moet daar gedaan worden. Reden on(t)ghinnen heeft dezelfde betekenis als: rekeninghe doen. - 41. *niet*: niets; *daer int lant*: (hoort bij volcht). Hier wordt het sterven weer voorgesteld als een reis naar een ander land. - 42. *mits redene*: met reden; hetgeen begrijpelijk is. Reden kan niet de betekenis hebben van «Kennisse» uit Elckerlijc. *versmaelt*: versmald, vernauwd. - 43. *hant*: (als symbool van macht) - 44. *ter iusticie*: ter rechtspleging, om recht te doen; *verstaelt*: versterkt, krachtig gemaakt - 47. *soe*: daerom, dus; *voor*: in tegenwoordigheid van; *goods stathelder*: de priester (Mnl. Wdb. VII, 1974, 1) - 48. *neempt*: (onderverstaan: en geeft terug). Versta: Herstel uw verraad t.o.v. Christus. (Zinspeling op Judas) - 49. *goet*: (stopwoord) - 50.

- 50 Waer om ghecocht was *christus* werdich bloet.
 Ouerlegt met ootmoet//uwen tyt verlaten,
 Doet willichlyck wercken van charitaten,
 Gheeft tallen staten//den armen hier en daer,
 Restitueert ghelt, goet/cleederen en iuwaten,
 55 Stopt allen ghaten//en maeckt v fouten claer
 En brengh gheen resten heymelyck oft openbaer,
 Want ic seg v verwaer//daer en mach niet ghedwaelt zyn;
 Aen v ziele en mach falen niet een haer;
 Het moet al suyuer en onverschaelt zyn.
 60 Dus doet v reekeninghe/het moet al betaelt zyn.

Er is vooral op te merken dat dit refrein sterke reminiscenties aan Elckerlijc oproept. Wij bedoelen dan niet op de eerste plaats een in beide gedichten voorkomende uitdrukking als *doet v rekeninghe* en ook niet de voorstelling van het sterven als een reis of pelgrimstocht. Deze waren in de 16de-eeuw zo gebruikelijk dat ze hier geen bewijskracht meer hebben. Wij hebben andere vergelijkingspunten geconfronteerd, waaruit wij mogen besluiten dat de dichter van ons refrein wel degelijk vertrouwd was met Elckerlijc en zijn gedicht geschreven heeft onder de indruk of de invloed van onze beroemde moraliteit. Louter toeval lijkt ons uitgesloten bij de volgende citaten, die wij aan het oordeel van de lezer onderwerpen¹².

Refrein:

Als dombevreeste... (vs. 3)

Elckerlijc:

Aen Elckerlijc die leeft so onvervaert (vs. 45)

waer om: waarvoor. Versta vs. 50: In ruil waarvoor Christus' bloed werd gegeven, Christus werd geslactofferd - 51. *ouerlegt*: overdenk (Mnl. Wdb. V, 2204, 4); *uwen tyt verlaten*: uw voorbije tijd, uw verleden - 52. *willichlyck*: bereidvaardig - 53. *tallen staten*: in alle omstandigheden; *hier en daer*: overal, waar gij ze ook ontmoet - 54. *iuwaten*: misschien een contaminatie van juweel en gewaet? Dus: kostbare klederen of, meer algemeen, kostbaarheden? - 55. *stopt allen gaten*: verbeter al uw fouten, al uw gebreken(?); *maeckt v fouten claer*: herstel uw fouten - 56. *resten*: schulden; vgl. A. Bijns (uitg. Van Helten), III, 3, h, blz. 233 en Van Helten's Glossarium, blz. 59. *brengh*: zou dan hier betekenen: voortbrengen (cfr. het Duits), maken. Versta de eerste helft van vs. 56 dus: maakt u niet schuldig (t.o.v. God.) - 57. *verwaer*: voorwaar; *daer en mach niet ghedwaelt zyn*: men mag niet op een dwaalspoor zijn, men moet in orde zijn - 58. *falen*: ontbreken; *niet een haer*: helemaal niets - 59. *onverschaelt*: onbedorven.

(12) Aanhalingen uit Elckerlijc vlg. de uitgave van A. VAN ELSLANDER (Klassieke Galerij nr. 61), Antwerpen 1952.

... als stom en blinde, (vs 3)	... nochtans sijne soe door Ende verblent int aertsche goet, (vs. 42-43)
En volcht dy sinlycheyt van v lichaems leeste (vs. 5)	... hi leeft so beestelic Buten Gods vreesse ende alte vleese- lick; (vs. 59-60)
Min dan een beeste/peysende opt dinde (vs. 6)	Tvolc souden werden argher dan beesten (vs. 28)
... voer goods beminde	... des ick in ween
In syn huysghesinde... (vs. 7-8)	Ben seker met alder hemelscher sca- ren. (vs. 14-15)
Vrinden en maghen/dy v nv beminnen	... aen mijn Vrient ende Maghe.
Zullen van v rinnen//doot ligghend int sant (vs. 39-40)	Dien wil ic minen noot gaen cla- ghen (vs. 277-278)

Dit zijn slechts losgemaakte citaten. Men moet ze in hun verband lezen om hun gelijkenis volledig aan te voelen.

Maar dit is niet alles. Het refrein zegt:

Niet en volcht v/dan goy wercken daer int lant

Mits redene want// den wech sal versmaelt zyn (vs. 41-42)

Ook hier is dus uiteindelijk slechts *Deugd* de laatste en enige gezet tot in de dood. Evenals in Elckerlijc, wordt in ons refrein de raad gegeven, rekeninghe te doen *duer biechte* (vs. 47). In beide gedichten moet de biecht gehoord worden door een priester, die ook in beide gevallen genoemd wordt als Gods *staadhouder* (Elckerlijc vs. 704. — Refrein vs. 47). Het lovende *goods stathelder vroet* uit het refrein (vs. 47) kunnen wij stellen naast de lof van de priester in Elckerlijc (vs. 686-697). Eindelijk nog twee te vergelijken passages:

Neempt metter spoet//tot uwer baten

Dy dertich silueren penninghen goet

Waer om ghecocht was christus werdich bloet.

(*Refrein* vs. 48-50)

Dat sy alle zijn vermaledijt

Die God copen oft vercopen

Ende daer ghelt nemen met hoopen.

(*Elckerlijc* vs. 712-714)

Niettegenstaande alle gelijkenis kan er nergens sprake zijn van slaafse navolging. Er zit in dit refrein een persoonlijke voorstelling en een zelfstandige behandeling van het Elckerlijc-thema. Men leze slechts de verzen 12-14, 16-23 en 31-38, die getuigen dat de schrijver de inhoud van Elckerlijc meteen herdacht heeft

en niet enkel samengevat. Zulks veronderstelt een vast inzicht en een bezonnen oordeel, zodat wij dit refrein bij voorkeur aan een priester moeten toeschrijven. Ons inziens manifesteren er zich trouwens duidelijk positieve, priesterlijke bekommernissen. Overigens vergete men niet dat het refrein voorkomt in een handschrift van de voormalige abdij van St.-Truiden. De copiïsten waren stellig monniken. Indien wij zoeken onder deze monniken, welk Sint-Truidens benedictijn kan dan de dichter zijn?

Wij denken aan Petrus Crullus. Ziehier waarom. Tot nog toe kennen wij zes verschillende refreinen uit vijf handschriften der Sint-Truider abdij¹³. Twee ervan¹⁴ komen namelijk ook voor in hs. nr. 19 (Catal. nr. 265) van de Universiteitsbibliotheek te Luik. Zij eindigen beide met een Latijns chronicon. Achter het chronicon van het tweede refrein staan daar de initialen P.C.¹⁵. Reeds in 1895 beweerde de historicus A. Paquay — weliswaar zonder bewijsvoering — dat deze refreinen ongetwijfeld geschreven werden door Petrus Crullus¹⁶. Ook F. van Veerdeghe, die nochtans het artikel van A. Paquay niet gekend heeft, schrijft dat beide gedichten van dezelfde auteur zijn en wel hoogstwaarschijnlijk van een « kloosterbroeder der abdij »¹⁷. Ten slotte onderstelde ook Dr. H.J. Endepols dat Petrus Crullus de dichter kon zijn van deze twee refreinen¹⁸, die beslist als pendanten bij elkaar horen en blijkens v. 3 van het tweede refrein, ook van een en dezelfde dichter zijn¹⁹. Dit hs. nr. 19 bevat trouwens ook de dubbele Latijnse bewerking van Christiaan Fastraets' *Spel van Sint Trudo*²⁰, welke uitdrukkelijk op naam van Petrus Crullus

(13) Drie van deze zes refreinen worden respectievelijk besproken in voetnoten 3, 7 en 10. Het vierde refrein, met de beginregel « Ontspringen vuyten droem ben ick ingloedich » op de stok *Die sijnen auwen wech houdt, die en sal niet dolen*, bevindt zich op fol. 12 r°-13 r° van hs. nr. 366 (Catal. nr. 276) der Universiteitsbibl. te Luik. Het vijfde refrein, met de beginregel « O allenghe Guekens wat heb wij gewrocht » en met de stok *Die hem aan een ander spigelt spigelt hem sachte*, staat op fol. 3 r° van hs. nr. 1986, insgelijks te Luik. Het zesde refrein werd hier uitgegeven.

(14) Besproken in voetnoten 3 en 7.

(15) Achter deze letters zou beslist Petrus Crullus (of Pieter Cruels) schuilgaan. Petrus Crullus heeft namelijk verschillende kopergravures gemaakt, die hij eveneens tekende met de initialen P.C. Mej. Mad. Lavoye, bibliothecaresse van de Universiteit te Luik, heeft de gravures uit de St.-Truidense hss. bestudeerd en schrijft: « meester C.P. is met zekerheid kunnen geïdentificeerd worden als de monnik Pieter Cruels ». (*De prenten in de Abdij in Tentoonstelling Stad en Abdij van Sint-Truiden, 14 tot 22 juli 1956*, blz. 15.)

(16) A. PAQUAY, *a.w.*, blz. 123.

(17) F. VAN VEERDEGHEM, *a.w.*, blz. 112.

(18) H.J.E. ENDEPOLS, *Vita Sancti Trudonis confessoris: comedijs duabus ut plurimum expressa*, Maastricht 1934, blz. VIII (voetnoot).

(19) Zie de tekst van de twee refreinen o.a. bij VAN VLOTEN, *a.w.*, I, blz. 119-120 en 359-361.

(20) De Latijnse vertaling werd uitgegeven door Dr. H.J.E. ENDEPOLS, *a.w.*;

staat. Drie andere refreinen geven, evenals deze twee, duidelijk blijk van historische studie en belangstelling die wij te Sint-Truiden in de 16de-eeuw ook bij Petrus Crullus in zijn andere geschriften weervinden²¹. Het zesde, hier uitgegeven, refrein is weliswaar niet historisch, maar de inhoud kon bezwaarlijk aanleiding geven tot bespiegelingen over het verleden.

Wij achten het dus mogelijk dat P. Crullus de auteur van ons refrein is geweest. Zekerheid hieromtrent hebben wij echter niet kunnen verkrijgen. Wij beschouwen het daarentegen als zeker, dat de dichter van ons refrein een priester, en wel een benedictijnermonnik van Sint-Truiden was. Dit gegeven heeft ons merkwaardigerwijze gebracht in het spoor van Prof. Dr. J. van Mierlo aangaande het auteurschap van Elckerlijc. Het is namelijk onze indruk dat geen humanist en priester het stramien van een gewoon rederijker zou bewerken²² en diens religieuze opvattingen met volle instemming en waardering zou overnemen, hetzij uitbreidend of samenvattend²³. Dit lijkt ons nog meer waar voor een werk als Elckerlijc, met een uitsluitend religieuze, theologische en wijsgerige problematiek. Het feit nu, dat de priester-humanist

het oorspronkelijk Nederlandse werk door G. KALFF in *Trou Moet Blycken*, Groningen 1889.

(21) Een ander geschiedschrijver te Sint-Truiden was Trudo van Gembloers, maar deze was een Waal.

— P. Crullus schreef ook de biografie van zijn eerste abt, Georgius Sarens (*vitam atque gesta quae partim ipsi vidimus*), hiermee tevens de kroniek der abdij vervolgend voor de periode 1532-1566. Deze kroniek vulde hij ook aan voor de jaren 1366-1409 (*ex vetustis monasterii monumentis*). Hij stelde verder een lijst op van de abten zijner abdij met hun korte levensschets. (Zie: G. SIMENON, *Les chroniqueurs de l'Abbaye de Saint-Trond*, in: *Mélanges Godefroid Kurth*, I, blz. 68 en 69.) — Petrus Crullus of Pieter Cruels a Gingelom, zoals hij ook zijn naam schrijft, was afkomstig uit het dorpje Gingelom, ten zuiden van Sint-Truiden. Wellicht werd hij daar geboren. Hij studeerde theologie aan de Universiteit te Leuven, trad omstreeks 1540 in de abdij te Sint-Truiden, werd aangeduid als cantor in 1585 en was prior van dezelfde abdij van 1590 tot 1598, in welk jaar hij waarschijnlijk stierf. In elk geval wordt hij in 1600 niet meer onder de monniken vermeld. Hij was ook kopergraveur (zie voetnoot 16). Te oordelen naar zijn prioraat, was hij zeker een van de voornaamste en invloedrijkste monniken van de abdij. Zijn veelzijdige artistieke bedrijvigheid, zijn grondige kennis van het Latijn en zijn belangstelling voor de geschiedenis laten toe hem een volgroeid humanist te noemen.

(22) Prof. Dr. J. VAN MIERLO maakte reeds dezelfde bedenking op blz. 274 en 276 in zijn belangrijke bijdrage *Petrus Diesthemius* in de *Versl. en Meded. Kon. Vl. Acad.*, 1952, blz. 267-288.

(23) Het aanvaarden van de geest van Elckerlijc alsook de overname der grote trekken van het verhaal, zoals die in ons refrein tot uiting komen, zijn ons inziens in dit geval meer overtuigend dan de uitbreiding van een enkel motief of de imitatie van enkele verzen, zoals J.W. MULLER daarvan o.a. een staaltje geeft op blz. 308 in zijn *Over Elckerlijc. Tekstcritische en exegetische aantekeningen* in *Versl. en Meded. Kon. Vl. Acad.*, 1935, blz. 283-345. — Het is, naar onze mening, ook zeker, dat niet Homulus van Chr. Ischyrius en evenmin Hecastus van G. Macropedius als model voor onze refreindichter hebben gediend. Dat is reeds duidelijk uit onze geciteerde parallelteksten.

Chr. Ischyrius²⁴ alsook een benediktijnermonnik van Sint-Truiden — Petrus Crullus was tevens een gewaardeerd humanist — dit wèl deden, versterkt eens te meer het vermoeden dat de dichter van Elckerlijc zelf een priester, en dan met haast volkomen zekerheid de kartuizer Petrus Dorlandus was.

Er is echter nog meer dat in die richting wijst: opmerkelijk genoeg is er in hs 391b op twee plaatsen spraak van Petrus Dorlandus. Vooreerst op fol. 308 r°: *Petrus dorlandus vicarius domus sancti iohannis baptiste iuxta diest ordinis carthusiani in libro actuum ioannis euangeliste et apostoli*²⁵. De tweede vermelding van Petrus Dorlandus komt voor in een Latijnse brief uit het jaar 1572, als volgt geadresseerd: *Summae pietatis ac eruditionis domino. D. in Abbatia. S. Benedicti a custodiendis curandisque sacris vigilantissimo. Trudopoli*²⁶. Deze brief, die zich op fol. 347 r° van het hs. bevindt, en dus mede-ingebonden is, werd in de kartuize te Zelem geschreven door Albertus Herlemannus²⁷

(24) Voor Hecastus van G. Macropedius staat het helemaal niet vast dat dit werk rechtstreeks op Elckerlijc teruggaat, al herinnert de titel sterk aan onze 15de-eeuwse moraliteit. — Bewerkingen als *Comedia homuli* van Jaspar van Genep (Keulen 1540), alsmede de vertaling of bewerking daarvan (Nijmegen 1556 en Utrecht z.j.) staan beslist reeds te ver van Elckerlijc en werden ook door andere werken beïnvloed. (Zie daarover o.a. J. BOLTE, *Drei Schauspiele vom sterbenden Menschen*, Leipzig 1927 en J.W. VAN BART, *Een comedia ofte spel van Homulus*, Utrecht 1904).

(25) Na deze titel volgen 13 regels schrift, blijkbaar uit genoemd werk van P. Dorlandus. Het draagt in Andreas van Amsterdams lijst der werken van P. Dorlandus de titel: « *Tractatum de laudibus Sii Ioannis euangelistae,...* » (Zie L. WILLEMS, *Elckerlijc-studiën*, 's-Gravenhage 1934, blz. 15.) — PAQUOT, *Mémoires...*, VI, Leuven 1765, vermeldt het werk op blz. 122 als: *De actibus & laudibus S. Joannis, Apostoli & Euangelistae*.

(26) De brief schijnt dus aan de *custos* of koster van de abdij te zijn gericht. Wie was dat in 1572? G. SIMENON, *L'organisation économique de l'Abbaye de Saint-Trond*, Bruxelles 1913, noemt op blz. 347 voor de periode 1536-1582 als *custos*: Trudon de Gembloux. Deze Trudo van Gembloers was onder het bestuur van de abt van St.-Truiden, Gulielmus de Bruxelis (1516-1532) met enkele andere monniken uit Gembloers naar St.-Truiden gekomen. Er was namelijk te St.-Truiden enige hervorming en versteviging van de kloostertucht nodig. Deze vernieuwing zou zeer vruchtbaar worden. — In de *Gesta Abbatum*, uitgegeven door C. DE BORMAN, *Chronique de l'abbaye de Saint-Trond*, Liège 1877, II, blz. 361 wordt deze Trudo eveneens genoemd: « *cantor et sacrista, qui obiit anno M.D. LXXXII.* » Volgens G. SIMENON, *L'organisation...*, blz. 451, vermeldt het obituarium van de abdij echter als overlijdensdatum van Trudo van Gembloers het jaar 1579. In 1565 noemt ook Crullus zelf Trudo op fol. 214 v° van hs. nr. 78 (Catal. nr. 247) van de Universiteitsbibl. te Luik: « *...cantor fidsusque sacre edis custos* ». (Zie de volledige tekst bij ENDEPOLS, *a.w.*, blz. XXIII.)

(27) Emile VAN ARENBERGH geeft in de *Biographie Nationale*, IX, Brussel 1886-87, kol. 253, slechts enkele vage beweringen over Albertus Herlemannus: hij werd te Diest geboren en was daar als een uitstekend pedagoog en leermeester bekend. Als werk van hem wordt genoemd: *Institutiones grammaticae, per tabulas in epitomen concinnatae*, in 1568 bij Chr. Plantijn te Antwerpen uitgegeven. Nadere bijzonderheden over Herlemannus hebben wij zelf tot nogtoe niet opgespoord. Het schijnt wel alle biografen te zijn ontgaan dat hij een kartuizermonnik was.

aan Trudo van Gembloers, custos van de abdij te Sint-Truiden (zie voetnoot 26). Er blijkt uit²⁸, dat Trudo van Gembloers aan de kartuize te Zelem (de) werken van Petrus Dorlandus gevraagd had. De Zelemse kartuizer Albertus Herlemannus antwoordt hem o.a. dat hij zich beijvert om de werken van Petrus Dorlandus weer te verzamelen. Deze waren namelijk, zo schrijft hij verder, door velen van zijn voorgangers erg verwaarloosd. Hij wenst ze te onderwerpen aan het oordeel van Trudo van Gembloers, opdat ze weer in het licht zouden treden uit de duisternis waarin ze waren ondergegaan²⁹. Hij is bereid de werken die hij reeds heeft opgespoord en die hij vermeldt, aan Trudo te sturen. Deze laatste zou dan verder moeten oordelen over de nodige correcties en emendaties en eventueel voor een uitgave zorgen. Herlemannus vraagt dat de werken in ieder geval goed bewaard zouden worden of teruggezonden indien Trudo er niets mee wenst te beginnen³⁰.

Het citaat van fol. 308 r° en vooral deze brief bewijzen de grote belangstelling van Trudo van Gembloers voor de geschriften van Petrus Dorlandus. Het was nu aan deze Trudo, dat Crullus zijn « Comedia una » opdroeg : *N. Trudoni Gemblacensi Sacrorum Custodi Trudopoli Benedictino*³¹. Daaruit wordt duidelijk dat Crullus grote waardering koesterde voor de oudere Trudo van Gembloers. Beiden zijn tegelijkertijd in de abdij van Sint-Truiden monnik geweest en hebben zeker in menig opzicht samengewerkt³². Wat nu meteen vast komt staan, is het feit dat P. Crullus, en ook nog wel andere Sint-Truidermonniken, eveneens bewonderaars van P. Dorlandus zijn geweest.

Deze P. Crullus, of een ander bewonderaar van Dorlandus, toont in zijn refrein nu juist een niet geringere verering voor Elckerlijc. Dit gegeven is alleszins belangrijk en rechtvaardigt,

(28) Drs. C. Nailis hielp ons over een paar paleografische moeilijkheden heen bij deze Latijnse brief. Wij danken hem hiervoor van harte.

(29) Herlemannus acht nochtans enkele werken van Dorlandus voor publicatie minder geschikt : *Quaedam vero a nobis minus idonea existimantur*. Hij zegt verder dat hij zelf een werk van Dorlandus verbrand heeft (*egomet combussi quia non videbantur discreti sed magis scandalum parituri*) en wel de *Dialogos de extremis omnium hominum calamitatibus*. Dit vernietigde werk staat in de lijst van Andreas van Amsterdam bij L. WILLEMS, *a.w.*, blz. 12 onder nr (11). Wij weten niet te zeggen welke « steen des aanstoets » Herlemannus hierin moet gezien hebben.

(30) Deze brief is waarschijnlijk interessant voor de Dorlant-studie. Er wordt o.a. nog een werk vermeld dat wij alleszins niet in de lijst van Andreas van Amsterdam terugvinden, nl. *De sancta Barbara*.

(31) Zie de volledige opdracht in ENDEPOLS, *a.w.*, blz. 154-155.

(32) Zie ook ENDEPOLS, *a.w.*, blz. XXXI. Endepols noemt Trudo van Gembloers samen met de toenmalige abt van Sint-Truiden, Christophorus Blockerij, de « doopheffers bij Crullus' toneelarbeid » (blz. XXXII).

naar onze mening, een vermoeden dat Van Mierlo's overtuiging nopens het auteurschap van Elckerlijc moet versterken.

Is er door dit refrein ook niet een lijn duidelijker geworden tussen Ischyrius en Dorlandus? Geografisch loopt deze lijn van Zelem over Sint-Truiden naar Maastricht³³. Het verdient name-lijk opmerking dat Sint-Truiden in de 16de-eeuw zeer nauwe betrekkingen onderhield met Maastricht³⁴, waar Ischyrius een tijdlang werkzaam was. De abt Christophorus Blockerij, die met Trudo van Gembloers en Petrus Crullus beslist een leidend intellectueel driemanschap vormde in zijn abdij, was een oud-leerling van Chr. Ischyrius³⁵. Wij merkten hierboven reeds op, dat Trudo van Gembloers te Sint-Truiden zeker niet alleen heeft ge-staan als bewonderaar van P. Dorlandus. Zou het dan ook een erg vermetele veronderstelling zijn, dat Chr. Blockerij deze be-langstelling voor Dorland van zijn leermeester uit Maastricht kan overgeërfd hebben?

Laten wij samenvatten: In de abdij te Sint-Truiden scheen men zich in de 16de eeuw speciaal te interesseren voor de werken van Petrus Dorlandus. Daarnaast staat een eerste ander feit: in die-zelfde abdij ontstond een 16de-eeuws refrein dat kennelijk door Elckerlijc geïnspireerd werd. Daaruit kunnen wij concluderen: eens te meer wordt het vermoeden kracht bijgezet dat Petrus Dor-landus Elckerlijc schreef. Daarnaast staat ook dit tweede feit: de toenmalige abt van Sint-Truiden, Chr. Blockerij, nam voorzeker deel in de bewondering van zijn voornaamste monniken voor P. Dorlandus en was tevens een oud-leerling van Chr. Ischyrius, die een Latijnse vertaling van Elckerlijc schreef. Nu rijst de vraag: was ook de leermeester van de abt geen vereerder van Dorlandus? Zo ja, dan heeft ook deze bewonderaar van Dorlandus Elckerlijc bewerkt tot Homulus. Ook dan zouden wij tot het-zelfde besluit als zoëven komen: er bestaat een gegrond vermoeden dat Petrus Dorlandus Elckerlijc schreef. Het zou anders im-mers ook een vreemd toeval zijn, dat telkens precies een Dor-landus-vereerder Elckerlijc vertaalde of bewerkte.

Al onze vaststellingen schijnen er bovendien op te wijzen dat Elckerlijc vooral in kringen van priesters-humanisten een bijzon-dere aantrekkingskracht bezat. Trudo van Gembloers, Petrus Crul-lus en Chr. Ischyrius (ook Macropedius) waren daarbij bekende

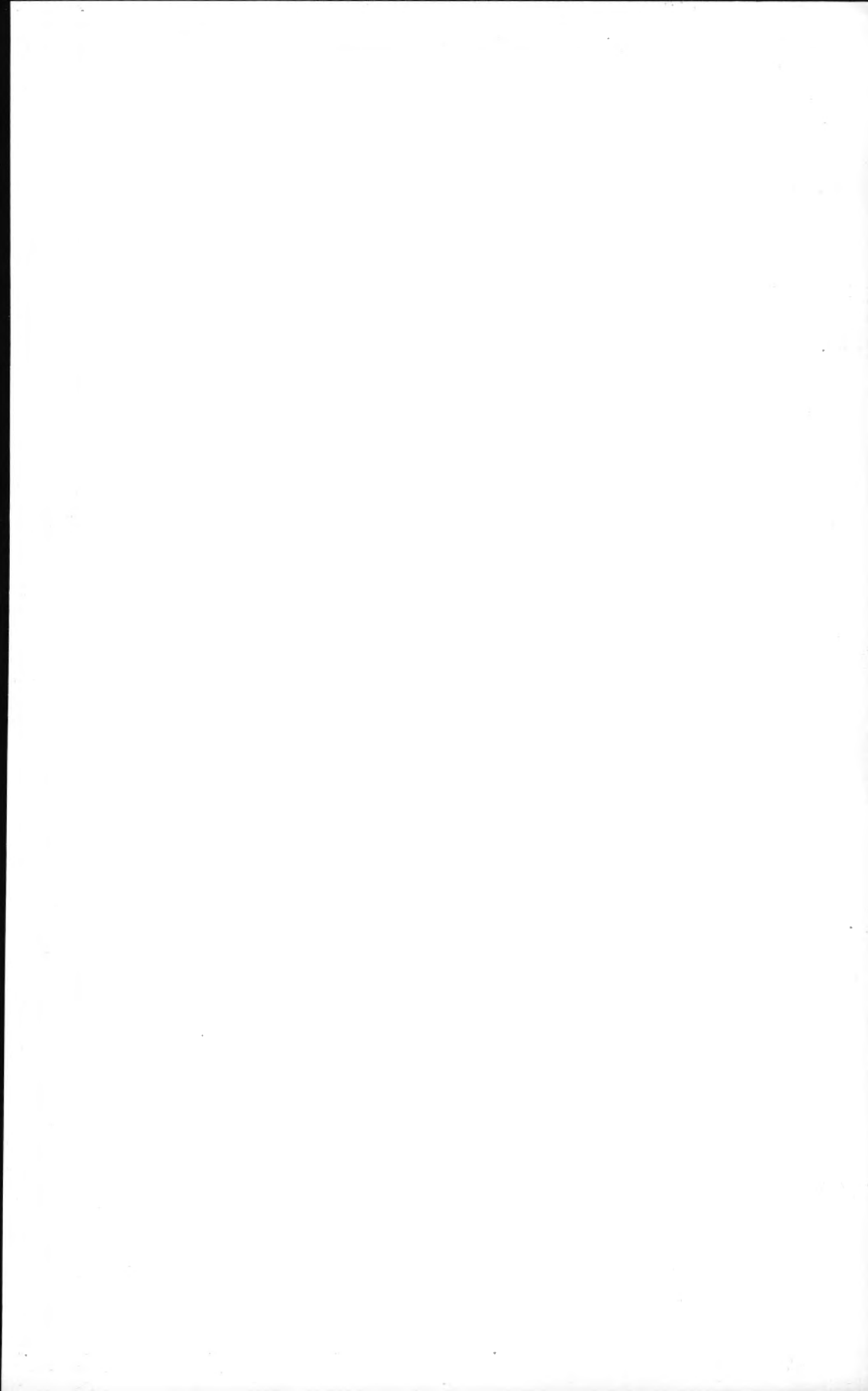
(33) En zelfs verder naar Keulen, waar eveneens een beroemd kartuizerklooster was met hss. van Dorlandus, waar de *Vita D. Brunonis* tijdens het leven van Dorlandus verscheen en waar Jaspar van Gennep zijn *Comedia Homuli* schreef.

(34) Ook met Luik, waar Macropedius tijdelijk verbleef. Hecastus hebben wij, zoals voetnoot 24 duidelijk maakt, echter niet in ons betoog betrokken.

(35) Zie ENDEPOLS, *a.w.*, blz. XXIV.

historici en ook op dit punt sluit hun werkzaamheid aan bij Petrus Dorlandus.

Wij geven intussen graag toe dat hiermee nog steeds geen *positief* bewijs omtrent het auteurschap van Elckerlijc geleverd is. Wij hebben echter getracht, onze nieuwe gegevens op de meest voor de hand liggende wijze te interpreteren ten overstaan van het Elckerlijc-probleem. Niet meer dan dat was, althans voorlopig, ons opzet.

WERKZAAMHEDEN VAN DE MAATSCHAPPIJ

De Maatschappij hield haar gewone vergaderingen op zondag 24 maart en zondag 27 oktober in de lokalen der Universitaire Stichting, Egmontstraat 11 te Brussel.

Vergadering van 24 maart 1957.

I. GROEPSVERGADERINGEN.

1. **Algemene Geschiedenis.** — De vergadering werd om 10 u.30 geopend door de voorzitter, Prof. Dr. H. VAN WERVEKE. Er waren 15 leden aanwezig.

Als eerste spreker trad op de heer M. LUWEL. Hij handelde over *Otto Lindner (1852-1945), een weinig bekend medewerker van H.M. Stanley.*

« Door de ontdekking op de Commissie van de Openbare Onderstand te Ieper, aldus spreker, van een 150-tal documenten betreffende Otto Lindner kan men thans de Congolese loopbaan van deze medewerker van Stanley tot in de details volgen. Het blijkt o.m. dat Lindner naar Afrika gezonden werd met een speciale opdracht, die los stond van Stanley's opperbevel. In deze zending maken we kennis met de eerste versie van de Niavi-Kwilu-expeditie (1881), die toen echter niet werd uitgevoerd, maar slechts haar uitvoering kreeg in 1883. Lindner moet beschouwd worden als het tot nog toe quasi-onbekend aanvangskapittel in de strijd van Leopold II voor het bekomen van een verbinding van de Boven-Congo met de Oceaan. »

Na een dankwoord van de voorzitter aan het adres van de heer Luwel werd het woord verleend aan Dr. G. BETERAMS, die sprak over *De armenzorg te Mechelen onder het Ancien régime en in de 19e eeuw.* De rede van de heer Beterams is in deze bundel Handelingen integraal opgenomen.

De derde spreker, Dr. G. THEWISSEN, sprak over *Vaderlandse Geschiedenis in het licht van Benelux.* — Wegens tijdsgebrek moest spreker zijn voordracht tot een zeer korte mededeling inkrimpen. Ook deze kan men in de bundel Handelingen lezen.

3. **Klassieke Filologie en Geschiedenis.** — De E. P. DE STRYCKER zat de vergadering voor. Acht leden waren aanwezig.

Prof. Dr. W. PEREMANS trad als eerste spreker op met een mededeling over *Griekse en Romeinse geschiedschrijving.* « De au-

teurs, aldus S., vormen nog steeds de basis van onze kennis van de klassieke oudheid. Om hun gezag te bepalen kan men op verschillende manieren te werk gaan: men kan nl. trachten de gegevens van de auteurs te bevestigen door andere bronnen. Dan komt men echter tot geen resultaat, in geval er geen andere bronnen zijn bewaard. Daarom lijkt het aangewezen de werkmethode zelf van de antieke historiografen te onderzoeken.»

Spreker wees vooraf op de moeilijkheden, die aan dit onderzoek verbonden zijn. Ze vloeien zowel voort uit de tekorten van de moderne literatuur als uit de interpretatie van de teksten zelf.

Vervolgens gaf spreker een overzicht van de studies die onder zijn leiding worden ondernomen. Hij wees vooral op de studie van de historische methode van Polubios, die eerlang door de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten zal gepubliceerd worden. Het zou uiterst belangwekkend zijn, konden we beschikken over een anthologie van passages, waardoor de opvatting der antieke auteurs over de geschiedschrijving worden belicht.

Na Prof. Peremans handelde Prof. Dr. A. CARNOY over *Voor-griekse elementen in de Griekse plantennamen*.

Spreker ging uit van de fonetische regels die het Pelagisch beheersen en bracht een groot aantal voorbeelden naar voren uit de plantenwereld, waaruit blijkt dat in het Grieks tal van voor-Griekse elementen bewaard zijn.

3. Taalkunde en Moderne Filologie. — Vier sprekers waren ingeschreven. Om deze reden werd dan ook in twee verschillende zalen vergaderd. De zittingen werden resp. voorgezeten door Prof. Dr. R. FONCKE en Prof. Dr. A. VAN LOEY.

Drs. J. NOTERMANS had zijn lezing betiteld *Er zit muziek in Veldeke's Sint-Servaaslegende*.

Men kan, aldus Spreker, *instrumentale* en *vocale* elementen in de Servatiuslegende onderscheiden. Beide waren reeds eeuwen voor Veldeke in de Maasgouw bekend, inzonderheid in de drie zustersteden Aken, Maastricht en Luik. Invloed van de oudere cultuurhaarden Keulen, Metz en Trier zijn aantoonbaar.

Luik heeft als beschavingscentrum enorme betekenis. De muziektheorie heeft er gebloeid als in Rome, Sint-Gallen e.a.

Mogelijk heeft Veldeke aan de kloosterschool te Sint-Truiden als koorzangertje onder abt Rudolf gezongen.

Het muzikale leven heeft in Maastricht tijdens en na Veldeke een biezondere bloei gekend. In die periode hebben op z'n minst negen cantores het Servaaskapittel luister bijgezet.

Tot de *instrumentale* aspecten in de Servaaslegende mag men rekenen het uitdrukkelijk vermelde *klokgelui*. Aan de klokken en de klokketouwen hecht de liturgist en de iconograaf zinnebeeldige betekenissen.

Veldeke heeft kennelijk belangstelling getoond voor de *kerkelijke muziek*. Vooral in de eerste helft van zijn legende benadrukt hij het vocale gedeelte van de *gezongen heilige missen*.

Alleen op het einde van het tweede deel vermeldt hij expressis verbis de gezongen *horae matutinae*. Een paar maal is er sprake van de *psalmen*. Twee keer is zijn fantasie met *engelenmuziek* bezig.

Er bestaat een mogelijkheid, dat hij op meer dan een plaats *volkszang* op het oog heeft, zowel in ons gewest als in het Duits sprekend gebied.

Van de *conclusies* vermelden wij:

1. Veldeke leeft in een tijdsgewricht, dat voornamelijk in Tricht, Luik en Aken een hoogstaande muzikaliteit weerspiegelt.
2. Veldeke is in Maastricht, en misschien in Sint-Truiden, getuige geweest van uitstekend gezongen Gregoriaans.
3. Veldeke heeft een open oog en oor gehad voor de functie van de kerkklokken.
4. Veldeke maakt vermoedelijk toespelingen op gezangen in de volkstaal.
5. Uit het materiaal in zijn legende mag men besluiten « Er zit muziek in ».

Gedurende het tweede gedeelte van de zitting sprak Dr. K. DELEU over *Uhland's reis in Vlaanderen* en zijn belangstelling voor onze liederen.

In het jaar 1844, aldus spreker, bezocht Uhland, in gezelschap van zijn vrouw en schoonzuster, Brussel, Gent, Oostende, Brugge, Antwerpen en Leuven. Aan de hand van zijn werk, zijn brieven en enkele krantenartikels werd deze reis gereconstrueerd en als speurtocht naar oude liederen bestempeld. Een confrontatie van Kalff's « Lied in de Middeleeuwen » bewijst voor spreker, hoe sterk Kalff afhankelijk was van Uhland, en hoe zeer de studie van ons volkslied nog bij Uhland in de leer gaat.

Aan de bespreking namen deel de heren Foncke, Derolez, Notermans en De Smet.

In de parallele zitting waren eveneens twee sprekers ingeschreven: Dr. R. Lievens en Dr. A. van Elslander.

Dr. R. LIEVENS handelde over *Tgevecht van Minnen*, een uitgave van J. van Doesborch te Antwerpen in 1516.

Het gedicht telt ongeveer 880 verzen, die gedeeltelijk allegorisch zijn en gedeeltelijk een beschrijving geven van de dwaasheden van een venusjancker. Het zou, volgens spreker, niet onmogelijk zijn, dat we hier voor een jeugdwerk staan van Anna Bijns¹.

De tweede spreker, Dr. A. VAN ELSLANDER, had het over de handschriften van Jan van Ruusbroec. Ongeveer de helft van de handschriften, aldus spreker, werden door Willem de Vreese uitvoerig beschreven. Slechts twee ervan bevatten al de tractaten van de Brabantse mysticus. De uitgave van J.B. David is in vele opzichten verouderd en onjuist. De uitgaven van het Ruusbroec-genootschap beantwoorden aan hogere wetenschappelijke eisen. De uitgevers hebben echter geen systematisch gebruik gemaakt van alle bestaande hss. Hun bedoeling was trouwens niet een critische uitgave te leveren. Een dergelijke uitgave en publicatie van een aantal tractaten naar hss. uit de 16e eeuw, die een andere traditie dan Groenendael vertegenwoordigen, verdient volgens spreker aanbeveling.

Aan de bespreking namen deel: de heren Rombauts, van Loey, de E.P. Axters, Heireman en Geerardijn, en de heren Roose en Lievens.

II. PLENAIRE VERGADERING

De vergadering wordt om 15 uur geopend door Prof. VAN WERVEKE, voorzitter.

Een 35-tal leden zijn aanwezig.

Afwezig met kennisgeving: de heren S. de Laet, Lambrechts, Aerts, Olbrechts, Rombauts, Van Loey, E. Claes, J. Smets, A. van Hoof, Bousse, Van Looy, Leclere, P.J. Meertens, H. Gijssels, Hegman, en de EE.PP. Verstege, Andriessen en Em. Janssen.

De notulen van de vergadering van 24 oktober 1956 worden goedgekeurd.

Mededelingen van de secretaris. — 1. De *Staatstoelage* voor het jaar 1956 werd van 5.500 F tot 8.500 F verhoogd.

2. De Maatschappij werd uitgenodigd zich te laten vertegenwoordigen op het 22e Vlaams Filologencongres van 24 tot 26 april a.s. te Gent. Prof. Dr. R. FONCKE wordt als gedelegeerde aangewezen en aanvaardt de opdracht.

Kastoestand. — De heer STERKENS, penningmeester, brengt verslag uit over de kastoestand. Deze is zeer gunstig te noemen. — Het verslag wordt goedgekeurd.

(1) Spreker publiceerde zijn tekst in de *Leuvense Bijdragen*, XLVI jg. (1956-1957), blz. 97-120.

Groepsvergaderingen. — Verslag wordt uitgebracht door de heren DEGROOTE en DE SMET (Taalkunde en Germ. Filologie), Dr. STACINO, namens de heer Verdin (klassieke filologie) en VAN CAENEGEM, namens de heer Luykx, (algemene geschiedenis).

Nieuwe leden. Worden zonder oppositie aanvaard: de heren Dr. hist. Ch. THEWISSEN (Maastricht), Lic. hist. A. JAMEES (Deurne-Antwerpen), Lic. germ. fil. M. HOEBEKE (Oudenaarde), Ir. M. BEQUART (Tervuren), Dr. germ. fil. DE RAEVE (Huizingen-Halle), Dr. germ. fil. W. GOBBERS (Antwerpen), Dr. J. DESCHAMPS (Hasselt).

Lezing. — Na afhandeling van voorgaande huishoudelijke aangelegenheden houdt de heer Dr. J. WEYNS, Conservator van het Openluchtmuseum te Bokrijk, een voordracht met kleurdiapositieven over *Ons Openluchtmuseum als volkskundige verwezenlijking*.

De Voorzitter dankt de spreker en feliciteert hem met zijn levendige uiteenzetting. Tevens wijst hij er op, dat ook dit een vorm van geschiedschrijving is, waarvan het belang niet te onderschatten is.

Ten slotte dankt de Voorzitter de aanwezigen en spreekt daarbij zijn vertrouwen uit in het leven en de bloei van de Maatschappij.

Vergadering van 27 oktober 1957.

I. GROEPSVERGADERINGEN

1. **Algemene Geschiedenis.** — De vergadering werd voortgezet door Prof. Dr. H. VAN WERVEKE. Er waren 10 leden aanwezig.

De voorzitter verleende het woord aan Dr. R. VAN CAENEGEM, die als eerste spreker optrad en handelde over *Nieuwe elementen voor de oplossing van een oud probleem: de oorsprong van de Engelse jury*. Brunner neemt aan, aldus spreker, dat de Engelse jury — bron en oorsprong van onze continentale jury's — uitsluitend uit de Frankisch-Normandische inquisitie af te leiden is. Dit is echter onaanvaardbaar. Men treft inderdaad jury's aan in het IJslandse en het Zweedse recht, dus buiten de Frankische invloedsgebieden. Maar er is meer: men vindt in Engeland, reeds voor 1066, in civiele geschillen de jury werkzaam buiten elk koninklijk initiatief of toelating om.

In aansluiting bij deze spreekbeurt ontspon zich een levendige bespreking, waaraan al de aanwezigen deelnamen.

Daarna kwam Drs. A. JAMEES aan de beurt met een lezing over *De vestiging van de Duitse Orde in Vlaanderen en Brabant*.

Spreker behandelde vooral de algemene inrichting van de Orde in deze twee gewesten. Daarna schonk hij in het bijzonder aandacht aan de oudste stichting te Oudenburg, door Gillis Berthout, waar de Orde enkel een kapel bezat, zeker tot in de 14e eeuw. Te Massemen heeft de Orde sedert 1221-1222 een georganiseerd huis bezeten dat zelfs enkele jaren de functie van «kommandery» vervulde. Andere stichtingen kwamen voor te Diksmuide, in de Vier Ambachten en te Vilvoorde, mogelijk ook te Velzeke en te Huise-bij-Oudenaarde. Vervolgens ging spreker nauwer in op de bekende stichting van de Duitse Orde te Mechelen, het zg. Huis Pitzemburg. Hij zette de omstandigheden van de stichting uiteen, waaruit o.m. blijkt, dat ze oorspronkelijk buiten de stadsmuren was gelegen. De etymologische betekenis of oorsprong van de naam Pitzemburg werd dan onder ogen genomen en gaf, na de spreekbeurt, nog aanleiding tot verdere discussie.

De voorzitter bedankte de heer Jamees voor deze belangrijke uiteenzetting waaruit, naar hij hoopte, vrij spoedig een publicatie zal groeien.

2. Klassieke Filologie en Geschiedenis. — De E. P. De STRYCKER zat de vergadering voor. Acht leden waren aanwezig.

De voorzitter verleende onmiddellijk het woord aan Prof. Dr. A. GERLO, die zou handelen over *De plaats van het Latijn en het Grieks in de vernieuwde Humaniora*.

Spreker begon met te verklaren dat onder de vele bezwaren, die tegen de huidige inrichting van het middelbaar onderwijs worden aangebracht, de voornaamste van sociologische aard zijn. Het M.O. blijkt hoe langer hoe minder in staat om de jeugd de opleiding te geven, die de maatschappij van haar eist.

Hij is van mening dat de hervorming moet uitgaan van vier principes: 1. het onderwijs moet grondig gedemocratiseerd worden; 2. de bestaande structuren moeten gecoördineerd worden, wat betekent dat een einde moet gemaakt worden aan de suprematie van het algemeen vormend onderwijs; 3. het M.O. mag niet levensvreemd blijven; 4. in geen geval mag het humanisme prijsgegeven worden.

Concreet gesproken ziet Prof. Gerlo de oplossing in een eenheidsschool voor het M.O. van de lagere graad, waarin door een aantal keuzevakken de leerlingen zouden voorgelicht worden over hun mogelijkheden en aanleg. De specialisatie zou beginnen in het M.O. van de hogere graad waar, naast algemeen vormende

vakken, die leerstof zou onderwezen, die in de lijn ligt van de gekozen studierichting.

Spreeker is verder van mening, dat men, door de studie van het Latijn en het Grieks later te beginnen, en door een andere keuze van auteurs, de Grieks-Latijnse studies zouden gerevalueerd worden. Een goed opgevatte cursus in Griekse beschaving, gegeven in alle afdelingen van het atheneum, zal meer opleveren dan de studie van de taal.

Op deze lezing volgde een levendige bespreking, waaraan vooral werd deelgenomen door Prof. Carnoy, Dr. De Waele en de E.P. De Strycker.

3. Taalkunde. — De vergadering werd voorgezeten door Prof. VAN LOEY. Er waren veertien aanwezigen.

Als eerste spreker trad de heer J. VAN CLEEMPUT op. Hij handelde over *een poging tot datering van de Aiolfragmenten*.

Over het algemeen, aldus spreker, worden deze teruggebracht tot het begin van de 13e eeuw. De studie van de spelling van de Limburgse diplomatische bronnen bewijst echter dat de datering moet verschoven worden naar het midden van de 13e eeuw.

Het gebruik van het accent en van het teken u voor de v-klank in de anlaut wijzen op de eerste helft. De e en i als lengte-aanduiders wijzen op de helft of de tweede helft van de 13e eeuw, en vooral de spelling ij voor oorspronkelijk wgm. i of diftong io. De spelling sch in de anlaut voor wgm. sk en w voor semivocaal na consonant wijzen ofwel op de tweede helft van de 13e eeuw, ofwel op Ripuarische invloeden uit de Rijnstreek. Een datering \pm 1250 lijkt hem dus verantwoord.

Aan de bespreking namen deel de heren Van Loey, Deschamps, Foncke en Derolez.

De tweede mededeling luidde: *De namen op -iacas en de Franse kolonisatie in Noord-Frankrijk en Wallonië*, door Dr. M. GYSSELING.

De namen op -(in)iacas, aldus spreker, wortelen in een Gallo-Romeinse traditie (iacum, b.v. Juliacum > Jülich, Gulik), doch onderscheiden zich daarvan door de pluralisvorm en het feit, dat ze steeds afgeleid zijn van een Germaanse persoonsnaam. Hun gebied ligt ongeveer tussen Aken en Laon. Ten W. en ten Z.O. daarvan liggen toponiemen op -iniacas curtis, resp. -iniaca villa, die moeten ontstaan zijn uit namen op -iniacas, gecontamineerd door namen op -curtis, resp. -villa. Precies hetzelfde gebied kenmerkt zich door volledig Germaanse toponiemen. Ze leggen getuigenis af van Germaans-Romaanse symbiose.

Aan de bespreking namen deel de heren Draye en Devleeschouwer.

4. Moderne Filologie en Letterkunde. — De E.H. Dr. J. STERCK fungeert als voorzitter. Dertien leden zijn aanwezig.

Pater Emiel JANSSEN, als eerste spreker, ontleedde de structuur (in de strikte betekenis van dat woord) van vier treurspelen van Vondel: van *Gebroeders* (1640), *Lucifer* (1654), *Iefta* (1659), *Adam in ballingschap* (1664).

Het eerste en het vijfde bedrijf zijn telkens tegeneen afgewogen, als toestand tegenover toestand; — in het derde balt de actie zich samen en vertoont zich voor het eerst de ontknoping, maar het kan nog anders worden; — terwijl het tweede en het vierde opgang en nedergang vormen: van de begintoestand naar het hoogtepunt, van het hoogtepunt naar de eindstand... Zulke structuur neemt de verscheidenheid in de verdere vormgeving niet weg; maar overal vertoont ze zich, en ze lijkt specifiek Vondeliaans te zijn.

Voor Vondel lag de dramatiek vooral in de intrige zelf: een eenvoudig gebeuren, met een symbolische betekenis, in een sfeer van contemplatie. Hij was niet alleen dramaturg; ook didacticus, epicus en lyricus, — en die velerhande werkzaamheid contamineerde. In hem ontmoetten elkander overigens de weelderige symboliek van de gelovige middeleeuwen, en het rechtlijnige rationalisme van zijn tijdgenoot Descartes, van zijn stadsgenoot Spinoza.

Aan de bespreking namen deel Dr. J. Sterck en Dr. Peene.

De tweede lezing werd gehouden door Dr. W.E. HEGMAN, die handelde over *Hein van Aken: nieuwe gegevens over 's dichters biografie*. De tekst van deze lezing is in deze bundel Handelingen integraal opgenomen.

Aan de bespreking namen deel de heren Dr. Van Puyvelde, Dr. Deschamps, Dr. Lievens, Dr. Roose, Dr. Degroote en Dr. Sterck.

PLENAIRE VERGADERING

De vergadering wordt om 15 uur geopend door Prof. VAN WERVEKE, Voorzitter.

Een 25 leden zijn aanwezig.

Hebben *bericht van verhindering* gezonden de heren: Baekelmans, Roemans, Peeters, De Smet, Gysels (G.), Gyssels (H.), Claes, Nailis, Notermans, Demedts, Moortgat, Bequaert, Van

Hoof, Rombauts, Carnoy, Draye, Sterkens, Van Loey, de E.H. Sterck, en de EE.PP. Andriessen, Janssen en Dierickx.

1. De notulen van de vergadering van 24 maart worden goedgekeurd.

2. *Mededelingen van de Secretaris.* De secretaris doet voorlezing van de namen van de leden, die bericht van verhindering hebben gezonden. Hij hecht er voorts aan te verklaren, dat alle verdienste voor de agenda van de vergaderingen toekomt aan de tweede secretaris Dr. Degroote. Hij deelt mede, dat de kastoestand, blijkens een schrijven van de penningmeester, zeer gunstig blijft en hoopt voorts op nog enkele artikels voor de Handelingen, waarvoor reeds verscheidene leden hun medewerking hebben toegezegd.

3. *Verslag over de groepsvergaderingen.* — Verslag over de ochtendzittingen wordt uitgebracht door de heren *Degroote* (Taalkunde), *Leclère* (Klassieke filologie), *Luykx* (Algemene Geschiedenis) en *Mejuffer Doucet* (Moderne filologie).

4. Als *nieuwe leden* worden voorgesteld en zonder oppositie benoemd: de heren Dr. H. VAN CROMBRUGGE (St.-Niklaas-W.), Lic. F. VAN VINCKENROYE (Kortesseem), Dr. DE WAELE (Gent), Dr. R. VAN PASSEN (Antwerpen), Lic. J. MERTENS (Rösrath-Duitsland), Lic. Fr. DE BRABANDER (Kortrijk), Dr. A. VERHULST (St.-Amandsberg).

5. *Lezing.* — Dr. J. LEENEN beantwoordt de vraag « *Hoe schrijft men de en van in de gelachtsnamen?* »

De Voorzitter wijst er op, dat zulks tenslotte een persoonlijke aangelegenheid blijkt te zijn. Hij oordeelt verder, dat het behandelde onderwerp aanleiding kan geven tot een bespreking, ofschoon het niet in de traditie ligt lezingen in de plenaire vergaderingen door een gedachtenwisseling te laten volgen. Daarom zal hij het woord verlenen aan wie het verlangt.

Aan de korte bespreking namen deel de heren Lievens, Luykx, Thys en de voorzitter zelf.

Bij het sluiten van de vergadering richt de Voorzitter een oproep tot de aanwezigen voor propaganda en aanwezigheid op de vergaderingen der Maatschappij.

Om half vijf wordt de vergadering opgeheven.

LEDENLIJST

1. E.H. Lic. Florent G. ADRIAENS, Collegestraat 11, Geraardsbergen.
E.H. Prof. Dr. J. AERTS (A. Westerlinck), Frederik Lintsstraat 129, Leuven.
E.H. Prof. Dr. Jan AERTS, Minderbroedersstraat 19, Leuven.
E.P. ALCANTARA MENS, Klooster P.P. Capucijnen, Bankstr. 75, Leuven.
5. Mej. St. ALDERWEIRELT, Maaltebrugstraat 200, Gent.
E. AMTER, Tiensestw. 261, Korbeek-Lo.
E.P. Dr. J. ANDRIESSEN S.J., Prinsstraat 5, Antwerpen.
Prof. Dr. R. ANTONISSEN, Rhodes-Universiteit, Grahamstad (Suid-Afrika).
Dr. R. Fr. APERS, Ieperstraat 39, Gent.
10. E.P. Stephanus AXTERS, O.P., Justus Lipsiusstraat 22, Leuven.
L. BAEKELMANS, Amerikalei 138, Antwerpen.
H. BAILLIEN, Stationlaan 27, Tongeren.
Prof. Dr. Fr. BAUR, Vrijheidslaan 23, Gent.
Ir. M. BECQUART, Guido Gezellelaan 47, Brugge.
15. Dr. R. BEEUSAERT, Papegaaistraat, Gent.
Dr. G. BETERAMS, Hoveniersstraat 42, Mechelen.
Prof. Dr. E. BLANCQUAERT, Nevelsestraat 54, Mariakerke-Gent.
Prof. Dr. F. BLOCKMANS, Am. Stockmanslei 81, Mortsel (Antwerpen).
Dr. P. BOGAERT, Leopoldstraat 45, Leuven.
20. Th. BOGAERTS, De Smet de Naeyerlaan 613, Brussel II.
Dr. Th. BOGAERTS jr., Jan Palfijnlaan 16, Brussel.
Dr. A. BOILEAU, Avenue d'Esneux 45, Mery-Tilff (Liège).
Prof. Dr. A. BOLCKMANS, Diksmuidelaan 50, Berchem-Antwerpen.
Prof. Dr. H. BOUCHERY, Carelsdreef 25, St.-Amandsberg.
25. Lic. R. BOUMANS, Lange Herentalsstraat 69, Antwerpen.
Lic. W. BOURGOIGNIE, Heiveldstraat 203, St.-Amandsberg.
Dr. A. BOUSSE, Cogels-Osylei 57, Berchem-Antwerpen.
Dr. J. BROECKX, Provinciestraat 11, Antwerpen.
Mgr. P. BROECKX, Lombaardstraat, Hasselt.
30. Dr. J. BUNTINX, Heiveldstraat 134 St.-Amandsberg (Gent).
Prof. Dr. A. BURSENS, Verschansingstraat 4, Mariakerke (Oost-Vl.).
G. BURSENS, Scheldelaan 56, Antwerpen-West.
Z.E.P. CALBRECHT, Vlamingenstraat 13, Leuven.
Prof. Dr. A. CARNOY, Brusselsestraat 121a, Leuven.
35. Dr. E. CLAES, Washingtonstraat 163, Brussel.
Mevr. Dr. E. CLAES, Washingtonstraat 163, Brussel.
Prof. Dr. F. CLOSSET, Nervierslaan 63, Brussel 4.
Z.E.H. Prof. Dr. J. COPPENS, Hogeschoolplaats 3, Leuven.
Dr. M. CORDEMANS, Zurendries, Nieuwerkerken (Aalst).
40. Prof. Dr. A. CORIN, rue Bois de l'Evêque 27, Liège.
Dr. A. COSEMANS, Vinkenlaan 11, St.-Pieters-Woluwe.
E.H. C. COUPE, (A. Van Wilderode), Klein Seminarie, St.-Niklaas (Waas)
Prof. Dr. W. COUVREUR, Happaertstraat 25, Antwerpen.
Dr. J. CRAEYBECKX, Domeinlaan 169, Vorst (Brussel).
45. L. CRICK, Dageraadstraat 18, Brussel.
Dr. Cl. DAENEN, E. Ruelensvest 99, Leuven.
Lic. L. DANHIEUX, Voordries 19, St.-Amandsberg (Gent).
Dr. L. DEBAENE, Hof-ter-Schrieklaan 60, Berchem-Antwerpen.
Dr. C. DE BAERE, Leopold I-straat 327, St.-Pieters-Jette.
50. E. DE BOCK, Lamorinièrestraat 116, Antwerpen.
Mw. Dr. R. DE BOCK-DOEHAERD, Neuchâtelstraat 64, Brussel.
Dr. Fr. DE BRABANDER, Doornikwijkstraat 119, Kortrijk.
Dr. J. DE BROUWERE, Openveldstraat 69, St.-Agatha-Berchem.
Dr. R. DE CONINCK, Prudent Bolslaan 157, Brussel II.
55. Lic. W. DE GEEST, Patiëntjestraat 34, Gent.
Dr. G. DEGROOTE, Herderinlaan 22, St.-Agatha-Berchem.

- Prof. Dr. P. DE KEYSER, Egmontstraat 14, Gent.
 Prof. Dr. S.J. DE LAET, Soenenslaan 2, St.-Denijs-Westrem.
 Prof. Dr. R. DE LANGHE, Pius X-College, Heverlee (Leuven).
60. Dr. K. DELEU, Vrijheidslaan 24, Gent.
 Dr. J. DELHEZ, 1, rue du Parc, Verviers.
 Mej. Dr. R. DELRUE, Halfmaartstraat 12, Leuven.
 E.H. Al. DE MAEYER, Dirk Maertensstraat 13, Aalst.
 Lic. A. DEMAN, Devriërestraat 15, Brussel II.
65. Dr. L. DEMAN, de Limburg Stirumlaan 310, Wemmel.
 A. DEMEDTS, Condédreef 21, Kortrijk.
 Lic. Fr. DEMEY, Houtbriël 10, Gent.
 M. DE MEYER, Elsdoncklaan 7, Wilrijk.
 Dr. Dés. DENYS, rue des Bourlers 5, Chimay.
70. Dr. F. DE RAEVE, Diesbeekstraat 26, Huizingen (Halle).
 Prof. Dr. R. DEROLEZ, Vaderlandstraat 23, Gent.
 Lic. R. DEROO, Fortuinstraat 15, Mechelen.
 Drs. J. DESCHAMPS, Runxterstweg 98, Hasselt.
 Prof. Dr. G. DE SMET, Hatertseweg 24, Nijmegen.
75. Dr. J. DE SMET, Minderbroedersstraat 29, Leuven.
 E.P. Em. DE STRYCKER S.J., Oude Abdij, Drogen (Gent).
 E.H. A. DE SWAEF, Penswegel 2a, Heusden (Gent).
 Dr. J. DEVLEESCHOUWER, Fr. Stroobantstraat 25, Elsene.
 Dr. Fr. DE VRIEZE, Najadenlaan 12, Watermaal.
80. Dr. A. DE WAELE, Abdisstraat 6, Gent.
 Prof. Dr. J. DHONDT, Universiteitsstraat 16, Gent.
 Prof. Dr. M. DIERICKX S.J., Minderbroedersstraat 11, Leuven.
 E.H. D. DILLE, VIIe Olympiadelaan 25, Antwerpen.
 Mej. Dr. Bl. DOUCET, Vanderkinderestraat 40, Ukkel.
85. Prof. Dr. H. DRAYE, Winkselsesteenweg 60, Herent-Leuven.
 Dr. J. DUPONT, W. Churchill-laan 251, Brussel.
 Prof. Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 88, St.-Amandsberg-Gent.
 Dr. med. L. ELAUT, St.-Pietersnieuwstraat 130, Gent.
 Dr. H.J.E. ENDEPOLS, St.-Hubertuslaan 11, Maastricht.
90. Prof. J. FLORQUIN, « Wildenhoge », Predikherenberg, Kessel-Lo.
 Prof. Dr. R. FONCKE, Prudent Bolslaan 126, Brussel II.
 Prof. Dr. F.L. GANSHOF, Jacob Jordaensstraat 12, Brussel.
 Dr. K. GEERTS, Oosterveldlaan 22, Wilrijk.
 Mevr. GEPTS-BUYSAERT, Solvijnsstraat 23, Antwerpen.
95. Prof. Dr. A. GERLO, Meerlenlaan 33, St.-Pietersnieuwstraat 130, Gent.
 Mevr. GEIJS-WALSCHAERTS, Leopoldstraat 99, Mechelen.
 Dr. G. GIJSELS, Belgische Onafhankelijkheidslaan 70, Koekelberg.
 Dr. W. GOBBERS, Gasstraat 142, Antwerpen.
 Dr. J. GOOSSENAERTS, Schuurstraat 62, St.-Amandsberg-Gent.
100. Dr. P. GORISSEN, Bibliothecaris Universiteit Lovanium, Leopoldstad-B.-Kongo.
 Dr. M. GYSSELING, Heyveldstraat 137, St.-Amandsberg-Gent.
 Dr. H. GYSSELS, Lambeaulaan 90, St.-Lambrechts-Woluwe.
 Dr. R. HAESERIJN, Weldadigheidstraat 35, St.-Amandsberg-Gent.
 Dr. F. HALLEUX, 9, rue des Semailles, Grivegnée.
105. Dr. phil. M. HANOT, Martelarenlaan 237, Gent.
 Dr. W.E. HEGMAN, « Olympia », Verpleegsterstraat 2, Gent.
 E.P. K. HEIREMAN S.J., Frankrijklei 91, Antwerpen.
 Dr. J. HELSEN, Guillaume Lekeustraat 3, Anderlecht-Brussel.
 Lic. M. HOEBEKE, Gaspar Heuvickstraat 1, Oudenaarde.
110. R. HUYSMAN, Van Hulthemstraat 66, Gent.
 Dr. L. INDESTEGE, Ninoofsestw. 5, Dilbeek.
 Dr. P. IVENS, Dagobertstraat 41, Leuven.
 Mej. Dr. M.A. JACOBS, Kardinaal Mercierplein 2, Leuven.
 Lic. A. JAMEES, Colmastraat 5, Deurne-Antwerpen.
115. E.P. Em. JANSSEN S.J., Minderbroedersstraat 11, Leuven.
 Dr. Arm. JANSSENS, Geldenaakse vest 20, Leuven.

- Dr. G. JANSSENS, Kapelsesteenweg 290, Mariaburg (Antwerpen).
 Dr. H. JOOSEN, Koningin Astridlaan 137, Mechelen.
 Dr. A.A. KEERSMAEKERS, Huize Groenendael, Beerse (Turnhout).
120. M. KEMP, Parallelweg 50, Maastricht.
 Mgr. KESTERS, 12, rue de l'Evêché, Luik.
 Mevr. Dr. M. KOENEN, « Vroenhof », Houthem-Sint-Gerlach (Ned. Limburg).
 E.P. M. KOYEN, Archivaris, Abdij, Tongerlo.
 J. KUYPERS, Zevenbunderslaan 172, Vorst (Brussel).
125. Prof. Dr. P. LAMBRECHTS, Gaverland 19, Baarle-Drongen.
 Dr. P. LEBEAU, Verzoeningstraat 32, Borgerhout-Antwerpen.
 Lic. H. LECLERE, De Bayostraat 64, Leuven.
 Dr. J. LEENEN, Maria-Theresiastraat 10, Brussel IV.
 E.P. Prof. Dr. P. LENDERS S.J., St.-Ignatius, Prinsstraat 13, Antwerpen.
130. Dr. O. LEYS, Tervuurse Vest 80, Leuven.
 Dr. R. LIEVENS, Julianalaan 4b, Oegstgeest (Ndl.).
 E.H. C. LINDEMANS, Pastoor, Bornem.
 Dr. J. LINDEMANS, Jan Sobieskilaan 62, Brussel II.
 P. LINDEMANS, ingenieur, Opwijk.
135. Dr. R.F. LISSENS, Gebladertelaan 2, Ukkel.
 Prof. Dr. E. LOUSSE, Blainestraat 10, Blanden (Leuven).
 Dr. M. LUWEL, R. Vandendriesschelaan 9, St.-Pieters-Woluwe.
 Prof. Dr. Th. LUYKX Laneaustraat 12, Brussel II.
 Mevr. Dr. Th. LUYKX-FONCKE, Laneaustraat 12, Brussel II.
140. Mr. Dr. L. Th. MAES, Ridder Dessainlaan 57, Mechelen.
 Dr. A. MAESEN, Kapitein Piretlaan 29, St.-Pieters-Woluwe.
 Dr. P.J. MEERTENS, Nieuwe Hoogstraat 17, Amsterdam.
 Dr. L. MEERTS, Nieuwstraat 6, Geel.
 Eerw. P. L. MEES O.F.M., H. Hartcollege, Heusden (Limburg).
145. Dr. A.E. MEEUSSEN, Bergestraat 7, Tervuren.
 Drs. J. MERTENS, AB-straat 11, Mechelen (Kon. Ath. B.P.S. 8 - B.S.D.).
 Dr. J. MERTENS, H. Brounsstraat 4, Machelen (Vilvoorde).
 L. MONTEYNE, De Moyststraat 9, Antwerpen.
 Dr. J. MOORS, 36, rue de la Faille, Liège.
150. A. MOORTGAT, Tiegem (W.-Vl.).
 Mej. A. MORLION, Em. Bockstaellaan 97, Brussel II.
 Prof. Dr. J. MULS, « De Marentak », Kapellen (Antwerpen).
 Lic. Ch. NAILIS, Rozenstraat 9, Hasselt.
 Dr. Em. NEVEN, Bd. Léopold II, 10, Leopoldstad (Belgisch Kongo).
155. Litt. Drs. J. NOTERMANS, Grote Looierstraat 26, Maastricht.
 Dr. P. NOYEN, Oude Boezingestraat, Ieper.
 † Prof. Dr. Fr. OLBRECHTS, Bestuurder van het Museum van Belg. Kongo, Tervuren.
 E.P. Arduijn OPBROUCK, St.-Antoniuscollege, Lokeren.
 Dr. P.C. PAARDEKOOPEL, Luikenstraat 122, Eindhoven (Ndl.).
160. J. PARASIES, Hovesesteeweg 34, Boechout.
 Prof. Dr. J.L. PAUWELS, Naamse Vest 48, Leuven.
 Prof. Dr. W. PEE, Vuurkeienstraat 3, Bosvoorde (Brussel).
 E. Br. Dr. PEENE, St.-Jozefinstituut, Plein, Kortrijk.
 Lic. J. PEETERS, De Leescorfstraat 63, Borgerhout.
165. Dr. K. PEETERS, Tentoonstellingslaan 37, Antwerpen.
 Prof. Dr. W. PEREMANS, Kardinaal Mercierlaan 83, Heverlee (Leuven).
 Mevr. Y. PINTELON-VAN LOO, St.-Albaansberg, 24, Brussel II.
 Prof. Dr. L.R. PLANCKE, Verwersdijk 24, Brugge.
 Prof. Dr. E. POLOMÉ, Postbus 2824, Elisabethstad (Belg. Kongo).
170. Dr. G. RENSON, E. Bralionsstraat 17, Halle.
 Prof. Dr. K. ROELANDTS, Sergeysstraat 3, Herent.
 Dr. R. ROEMANS, Stadionstraat 9, Vorst-Brussel.
 Prof. Dr. D. ROGGEN, Adolf Buyllaan 105, Elsene-Brussel.
 Prof. Dr. E. ROMBAUTS, Leo Schreursvest 43, Leuven.
175. Dr. L. ROOSE, Lange Schipstraat 22, Mechelen.

- Prof. Dr. M. RUTTEN, 15, Quai de l'Ourthe, Luik.
 Z.E.H. Prof. Dr. SCHEURWEGHS, Blijde-Inkomstraat 51, Leuven.
 Dr. A. SCHILLINGS, Tiense Vest 138, Leuven.
 G. SCHMOOK, Volhardingstraat 70, Antwerpen.
180. Dr. W. SCHRICKX, Schooldreef 107, Gentbrugge.
 Dr. J. SERVOTTE, Heldenmoedstraat 8, Jette-Brussel.
 Drs. F. SMEKENS, L. Ontropstraat 6, Antwerpen.
 Dr. J. SMETS, de Merodelei 249, Turnhout.
 Fr. SMITS, St.-Vincentiusstraat 22, Antwerpen.
185. Dr. J. SOETE, Van Maerlantstraat 1, Kortrijk.
 Dr. J. SOUVERIJNS, Kon. Albertvest 52, Tienen.
 Prof. Dr. H. SPELEERS, Marie-Josélaan 159, Woluwe (Brussel).
 Lic. F. STACINO, Frankenstraat 20, Brussel.
 Prof. Dr. A. STEFENS, Grote Steenweg 565, Berchem-Antw.
190. E.H. Dr. J. STERCK, Ste-Catharinacollege, Collegestraat 11, Geraardsbergen.
 Prof. Dr. R. STERKENS, Helenalei 18, Antwerpen.
 Drs. A. STEVENS, Moerenstraat 13, Tongeren.
 Prof. Dr. E.J. STRUBBE, St.-Gilliskerkstraat 10, Brugge.
 Dr. J. TAEELS, Venneborglaan 90, Deurne-Antwerpen.
195. Mevr. Dr. C. TAVERNIER-VEREECKEN, Rijsschenbergstraat 89, Gent.
 E.H. Dr. J. THEYS, de Lignestraat 4, Heverlee-Leuven.
 Dr. Ch. THEWISSEN, Heylerhofflaan 14, Maastricht.
 Dr. W. THYS, Troyentenhoflaan 83, Berchem-Antwerpen.
 Dr. G. THIRY, De Visscherestraat 19, Aalst.
200. Dr. L. ULENS, de Pintelaan 245, Gent.
 Dr. J. UYTTERHOEVEN, Drabstraat 85, Oude-God (Antw.).
 Prof. Dr. H. UYTTERSROT, Voskenslaan 260, Gent.
 Dr. G. VAN ACKER, bibliothecaris Universiteit, Rozier, Gent.
 Lic. J. VAN BERGEN, Brusselstraat 2, Oostende.
205. Z.E.H. VAN BRABANT, Pastoor-Deken, H. Hartstr. 11, Berchem-Antwerpen.
 Dr. R.C. VAN CAENEGEM, Nelemeersstraat 32, St.-Martens-Latem.
 Mgr. E. VAN CAUWENBERGH, Lovenjoul (Korbeek-Lo).
 Lic. J. VAN CLEEMPUT, Parklei 20, Brasschaat.
 Dr. Fr. VAN COETSEM, Naamsestwg. 174, Heverlee.
210. Mevr. Dr. E. VAN CROMBRUGGE, Willem Tellstraat 13, Gent.
 Dr. H. VAN CROMBRUGGEN, Prins Albertstraat 56, St.-Niklaas-Waas.
 Dr. R. VAN PASSEN, Provinciestraat 14, Antwerpen.
 E.H. Dr. R. VANDEMOORTELE, Koning Albertstraat 88, Eeklo.
 Prof. Dr. L. VANDEN BERGHE, Instituut v. Kunstgeschiedenis, Rozier, Gent.
215. Dr. L. VAN DEN BRANDEN, Stwg. op Gent 155, Aalst.
 Eerw. P. Dr. R. VAN DEN BUSSCHE, Klooster der EE.PP. Dominikanen,
 Oostende.
 Z.E.H. Kan. VAN DEN DRIES, de Stassartstraat 2, Mechelen.
 Prof. Dr. P.J.L. VANDENHOUTTE, Kleemstraat 36, Oostakker.
 Dr. O. VAN DER HALLEN, Cogelslei 10, Mortsel (Antwerpen).
220. Prof. Dr. J.F. VANDERHEYDEN, Dagobertstraat 39, Leuven.
 Dr. M. VAN DER MIJNSBRUGGE, Astridlaan 62, Veurne.
 Prof. Dr. Fl. VANDER MUEREN, Capucienenvoer 50, Leuven.
 Prof. Dr. G. VAN DE VEEGAETE, Brugmanlaan 513, Ukkel.
 Prof. Dr. H.J. VAN DE WIJER, Leo Schreursvest 29, Leuven.
225. Prof. Dr. C. VAN DEYCK, Elisabethlaan 112, Berchem.
 Dr. M. VANDOREN, Kortrijksepoortstraat 10, Gent.
 Dr. A. VAN ELSLANDER, Spitaalpoortstraat 46, Gent.
 Dr. H. VANGASSEN, Stw. op Denderhoutem 53, Ninove.
 E.H. Kan. Van GENECHTEN, Brusselstw. 10, Londerzeel.
230. Em. VAN HEMELDONCK, Vosselaar (Turnhout).
 Z.E.H. Dr. J. VAN HERCK, Pastoor-Deken, Kontich.
 Dr. A. VAN HOOFF, Schepterstraat 45, Elsene (Brussel).
 Prof. Dr. J.A. VAN HOUTTE, Termunkveld, Egenhoven (Leuven).
 Dr. J. VAN HOVE, Wolvertem.

235. Prof. Dr. A. VAN LOEY, Gust. Demeylaan 140, Oudergem-Brussel.
 Lic. Ph. U. VAN MAELE, Eug. Demolderlaan 123, Schaarbeek (Brussel 3).
 Z.E.P. Dr. J. VAN MIERLO S.J., Frankrijklei 91, Antwerpen.
 Dr. O. VAN MULDER, André Fauchillestr. 14, St.-Pieters-Woluwe (Brussel).
 Prof. Dr. R. VAN POTTTELBERGH, V. Braeckmanl. 71, St.-Amandsberg-Gent.
240. Prof. Dr. L. VAN PUYVELDE, Kamerdellelaan 15, Ukkel-Brussel.
 Lic. J. VAN ROEY, Jan de Voslei 31, Antwerpen.
 Dr. E. VAN 'T DACK, Prosper Pouilletlaan 20, Heverlee (Leuven).
 Lic. F. VAN VINCKENROYE, Dorpsstraat 11, Kortesseem.
 Prof. Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St.-Denijs-Westrem (Gent).
245. Prof. Dr. A. VAN WINDEKENS, Grensstraat, Kessel-Lo.
 Lic. J. VERBEEMEN, Tolhuisstraat 18, Mechelen.
 Dr. G. VERBOVEN, Wetstraat 52, Antwerpen.
 Dr. J. VERBOVEN, Paul Lebrunstraat 19, Leuven.
 Prof. Dr. Fr. VERBRUGGEN, Postbus 2851, Elisabethstad (Belg. Kongo).
250. Lic. H. VERDIN, Ninoofse stw. 382, Anderlecht.
 Prof. Dr. J. VERGOTE, Beukenlaan 7, Heverlee (Leuven).
 Dr. A. VERHULST, Victor Braeckmanlaan 41, St.-Amandsberg.
 Prof. Dr. Ch. VERLINDEN, Arm. Huysmanslan 44, Brussel.
 E.P. Dr. Ved. VERSTEGEN O.F.M., Luikstraat 40, Lokeren.
255. Mej. I. VERTESEN, Kreeftstraat 5, Antwerpen.
 Dr. A.M.T. WELKENHUYSEN, Volhardingslaan 2, Heverlee.
 Dr. J. WEYNS, Ter Speelbergen, Beerzel (Mechelen).
 Z.E.P. Dr. WILLAERT S.J., 59, rue de Bruxelles, Namur.
 Lic. E. WILLEKENS, Minderbroedersrui 27a, Antwerpen.
260. Dr. hist. L. WILS, Hof-ter-Schrieklaan 62, Berchem-Antw.
 Dr. H. WOUTERS, Gemeentebibliotheek, Maastricht.
 Lic. C. WYFFELS, Hundelgemse stw. 103, Merelbeke-Gent.
 Mej. M. ZWAENEPOEL, Goudbloemenstraat, Brussel II.

BESTUUR

1956 - 1958

Erevoorzitter : Prof. Dr. A. CARNOY,

Voorzitter : Prof. Dr. H. VAN WERVEKE,

Ondervoorzitters : Prof. Dr. S.J. DE LAET, Prof. Dr. R. FONCKE,

E.P. E. DE STRYCKER,

Eerste secretaris : Dr. C. DE BAERE,

Tweede secretaris : Dr. G. DEGROOTE,

Penningmeester : Dr. R. STERKENS.

